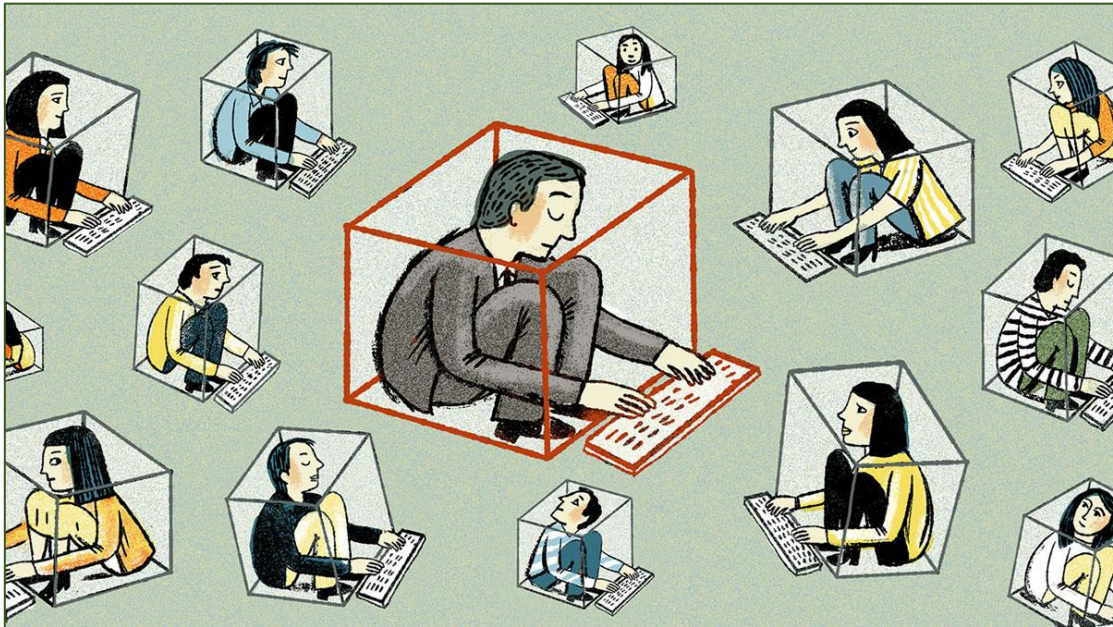

ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ.

ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΤΗΣ Ο.Λ.Μ.Ε.

*«Όψεις της τηλεκπαίδευσης
κατά την περίοδο της πανδημίας:
Μορφωτικές ανισότητες και
Συνέπειες στα εργασιακά δικαιώματα»*

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2021

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	2
Ποσοτικά στοιχεία έρευνας	10
Α. Γενικά στοιχεία.....	10
Β. Εκτιμήσεις σχετικά με τις συνθήκες εργασίας κατά την περίοδο εφαρμογής της τηλεκπαίδευσης.	13
Συμπεράσματα 1 ^{ου} μέρους.....	24
Γ. Εκτιμήσεις σχετικά με την τηλεκπαίδευση	26
Συμπεράσματα 2 ^{ου} μέρους.....	58
Γενικά Συμπεράσματα – Προτάσεις.....	62
Άμεσες παρεμβάσεις:.....	65
Μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο σχέδιο ανάκαμψης από τις επιπτώσεις της πανδημίας στην εκπαίδευση:	66

Η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε από τα μέλη του Δ.Σ του ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ.

Γεώργιο Ανδρινόπουλο – Πρόεδρο
Θωμά Γεωργιάδη – Αντιπρόεδρο
Μαρία Γεωργαρίου – Γενική Γραμματέα
Νικόλαο Τζανετάκο – Ταμία
Φωτεινή Πανοπούλου – Μέλος
Θεόδωρο Καρλαύτη – Μέλος
Ευαγγελία Φρυδά – Μέλος
Διονύσιο Προβή – Μέλος

Εισαγωγή

Η πανδημική κρίση της COVID-19 από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής της επηρέασε την εκπαίδευση όλων των βαθμίδων, όπως καμιά άλλη υγειονομική κρίση έως τώρα. Από τον Φεβρουάριο του 2020, 191 χώρες πήραν μέτρα καθολικής αναστολής της διαζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, επηρεάζοντας 1,58 δις εκπαιδευόμενων (μαθητών, φοιτητών, σπουδαστών) παγκοσμίως (περισσότερο από το 90% των εγγεγραμμένων) και δημιουργώντας μια άνευ προηγουμένου κατάσταση στην ιστορία της εκπαίδευσης. Παράλληλα, η αναστολή της λειτουργίας των σχολείων επηρέασε περίπου 63 εκατομμύρια εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι προσπαθούσαν με όποια διαθέσιμα μέσα (τηλεκπαίδευση μέσω διαδικτύου, ραδιοφώνου, τηλεόρασης) να διασφαλίσουν τη συνέχιση της διδασκαλίας και της μάθησης¹. Τρεις μήνες μετά σε πολλές χώρες ξεκίνησε σταδιακά η επανεκκίνηση της διαζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας, επιδιώκοντας την εξισορρόπηση της ανάγκης για προστασία από την πανδημία από τη μια και την αποφυγή των ψυχοκοινωνικών επιπτώσεων και επιπτώσεων στη σωματική υγεία από την άλλη.

Η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις χώρες με την πιο μακρά και αδιάλειπτη περίοδο αναστολής της λειτουργίας των σχολείων. Σήμερα, περίπου έναν χρόνο μετά το ξέσπασμα της πανδημίας, τα τελευταία στοιχεία της **UNESCO** (18/3/21) για την αναστολή της διαζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας αναφέρουν ότι 29 χώρες παγκοσμίως βρίσκονται σε καθεστώς καθολικής αναστολής λειτουργίας της εκπαίδευσης και αφορούν στο 9,8% των εκπαιδευόμενων. Ανάμεσα σε αυτές τις χώρες βρίσκεται και η Ελλάδα, όπου αποφασίστηκε εκ νέου οριζόντια αναστολή της λειτουργίας των σχολείων² στο σύνολο της επικράτειας, για το διάστημα από την Τρίτη 16 Μαρτίου 2021 έως και τη Δευτέρα 22 Μαρτίου 2021. Από τις 7 Νοέμβρη του 2020 έως σήμερα στις περιοχές με βαρύ επιδημιολογικό φορτίο, τα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης βρίσκονται σε συνεχή αναστολή της λειτουργίας τους με ενδιάμεσο άνοιγμα μόνο των γυμνασίων για οκτώ σχολικές ημέρες. Ειδικά τα λύκεια κάποιων περιοχών, ανάμεσα στα οποία και της Αττικής, βρίσκονται σε καθεστώς αναστολής αδιάλειπτα από τις 7 Νοεμβρίου 2020. Εξαιρέση αποτελούν τα σχολεία Ειδικής Αγωγής, τα οποία λειτουργούν κανονικά όλο αυτό το διάστημα.

Η αναστολή της διαζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας συνοδεύεται από υποχρεωτική τηλεκπαίδευση με τη μέθοδο της σύγχρονης και συμπληρωματικά της ασύγχρονης, προβλέποντας υποχρεωτική κάλυψη νέας ύλης, όπως ορίζεται από τη σχετική εγκύκλιο: **«Οι σχολικές μονάδες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, λόγω της αναστολής λειτουργίας τους, υποχρεούνται να παρέχουν**

---

¹ UNESCO, «*Education: From disruption to recovery*» (2020), <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies/coronavirus-school-closures>

² Κοινή Υπουργική Απόφαση, «*Έκτακτα μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 στο σύνολο της Επικράτειας για το διάστημα από την Τρίτη, 16 Μαρτίου 2021 και ώρα 6:00 έως και τη Δευτέρα, 22 Μαρτίου 2021 και ώρα 6:00*», υπ. αριθμ. Δ1α/Γ.Π.οικ. 16320-ΦΕΚ Β 996 – 13.03.2021

σύγχρονη εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση καλύπτοντας τη διδακτέα ύλη»³. Με την ίδια εγκύκλιο καθορίζεται σε σαράντα λεπτά η διάρκεια της διδακτικής ώρας στα Γυμνάσια και Λύκεια Γενικής και Επαγγελματικής εκπαίδευσης, ημερήσια και εσπερινά, καθώς και το ενδιάμεσο δεκάλεπτο διάλειμμα, διατηρώντας το σύνολο των διδακτικών ωρών. Η υλοποίηση της σύγχρονης τηλεεκπαίδευσης πραγματοποιείται μέσω της ψηφιακής πλατφόρμας Webex Meetings της εταιρείας Cisco Hellas A.E., με τη χρήση του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου.

Η επιλογή της αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των σχολικών μονάδων στη χώρα μας για το μεγαλύτερο διάστημα της πανδημικής κρίσης και η αντικατάστασή της από την τηλεεκπαίδευση διαφαίνεται να αφήνει βαθύ αποτύπωμα, τόσο στις εργασιακές συνθήκες και τα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών, όσο και στη γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών, δημιουργώντας αποκλεισμούς και οξύνοντας ταυτόχρονα τις ήδη υπάρχουσες εκπαιδευτικές ανισότητες σε βάρος των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Στην παρούσα μελέτη διερευνάται αν και σε ποιον βαθμό επηρέασε η τηλεεκπαίδευση τις εργασιακές συνθήκες των εκπαιδευτικών που αφορούν α) στην κατάλυση της διάκρισης του εργασιακού και ιδιωτικού χώρου, γεγονός που συνδέεται και με τη διαστολή χωρίς όριο του εργασιακού χρόνου και με την καταστρατήγηση του εργασιακού ωραρίου και β) στην καταπάτηση θεμελιωδών εργασιακών και ατομικών δικαιωμάτων, με τη μη αμειβόμενη επιπρόσθετη εργασία, τη συρρίκνωση του ελεύθερου χρόνου, την παραβίαση των προσωπικών δεδομένων και των πνευματικών δικαιωμάτων των εκπαιδευτικών, καθώς και τη διατάραξη της οικογενειακής τους ζωής.

Να σημειώσουμε πως, παρότι στην πρώτη περίοδο της πανδημίας (Μάρτιο – Μάιο 2020)⁴ η τηλεεκπαίδευση στη χώρα μας δεν ήταν υποχρεωτική, οι εκπαιδευτικοί έσπευσαν να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, επιδιώκοντας τη συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, και προέταξαν τον παιδαγωγικό τους ρόλο, χωρίς καμία υποστήριξη και ιδιαίτερα χωρίς σχετική επιμόρφωση. Έτσι στήριξαν τους/τις μαθητές/τριες και τις οικογένειές τους, στις ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες του εγκλεισμού.

Σε έρευνά του για τις συνέπειες της τηλεεκπαίδευσης στα εκπαιδευτικά συστήματα παγκοσμίως, το **Διεθνές Συνδικάτο Εκπαιδευτικών, Education International**, επεσήμανε τη δημιουργία νέων μορφών πολυτομεακών συμπράξεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, καθώς και δικτύων πολιτικής που σχετίζονται με την επέκταση της εκπαιδευτικής τεχνολογίας αλλά και τον αναβαθμισμένο ρόλο του ιδιωτικού τομέα στην παροχή και στον έλεγχο της εκπαίδευσης. Χαρτογράφησε το πώς προχώρησε η ιδιωτικοποίηση και η εμπορευματοποίηση της εκπαίδευσης κατά την πανδημία του 2020, εστιάζοντας ιδιαίτερα στις εκπαιδευτικές τεχνολογίες και

---

³ Υ.ΠΑΙ.Θ., «*Οδηγίες και πληροφορίες για την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*», 155692/ΓΔ4/14.11.2020

⁴ Η τηλεεκπαίδευση ξεκίνησε με προτεραιότητα στους μαθητές του Λυκείου, από τη Δευτέρα 16/3/2020 με την πιλοτική εφαρμογή σε τρεις νομούς (Αχαΐας, Ζακύνθου, Ηλείας) και σταδιακά σε πέντε φάσεις και έως τις 23/3 επεκτάθηκε σε όλα τα λύκεια της χώρας. Από τις 24/3 έως τις 27/3 εντάσσονται σταδιακά και τα γυμνάσια.

μελετώντας τις επιπτώσεις τους στο μέλλον της εκπαίδευσης μετά την κρίση. Ανέδειξε, δε, πώς υποστηριζόμενες από διεθνείς οργανισμούς που επηρεάζουν πολιτικές και από κυβερνήσεις, οι εταιρείες νέων τεχνολογιών έχουν ενσωματώσει σχολεία, εκπαιδευτικούς και μαθητές στα παγκόσμια συστήματα cloud και στις διαδικτυακές πλατφόρμες εκπαίδευσης, αυξάνοντας την προοπτική μακροπρόθεσμων εξαρτήσεων των δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων από ιδιωτικές τεχνολογικές υποδομές.⁵

Αναφορικά με τις συνέπειες της COVID-19 στην εκπαίδευση η **ETUCE** επισημαίνει ότι οι εκπαιδευτικοί επέδειξαν επαγγελματισμό και αφοσίωση για να προσαρμοστούν στην τηλεεκπαίδευση, συχνά χωρίς επαρκείς δεξιότητες και τον απαιτούμενο εξοπλισμό προκειμένου να στηρίξουν την ποιοτική εκπαίδευση σε πρωτόγνωρες συνθήκες. Παρά τις προσπάθειές που κατέβαλαν προκειμένου να προσαρμοστούν γρήγορα στην τηλεεκπαίδευση, η διαταραχή που προκλήθηκε από αυτήν την άνευ προηγουμένου πανδημία μπορεί να έχει τεράστιο αντίκτυπο στα εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη. Τονίζει δε ότι ύστερα από μια δεκαετία με καθηλωμένες χαμηλά τις επενδύσεις για την παιδεία και τις προϋπάρχουσες ελλείψεις εκπαιδευτικών, η υπάρχουσα οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική κρίση δεν πρέπει να ασκήσει περισσότερη πίεση στα εκπαιδευτικά συστήματα.

Η ένταση της πανδημικής κρίσης σε συνδυασμό με τις επιλεγόμενες πολιτικές για την αντιμετώπισή της προκάλεσαν πολλά προβλήματα στην εκπαίδευση. Η άνευ προηγουμένου και τόσο ευρείας κλίμακας διακοπή της λειτουργίας των εκπαιδευτικών δομών και η υποκατάσταση της δια ζώσης εκπαίδευσης από την τηλεεκπαίδευση πρόσβαλε το δικαίωμα στην εκπαίδευση και δημιούργησε περιορισμούς στην ισότητα των ευκαιριών, οι οποίοι διερευνώνται στην παρούσα μελέτη.

Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν καταρχάς στη δυνατότητα συμμετοχής στην εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς αν κάποιος μαθητής/τρια δεν διαθέτει τον προαπαιτούμενο εξοπλισμό και υποδομές δικτύου υποχρεούται να βιώσει τον πλήρη αποκλεισμό από αυτήν, συναρτώντας εντέλει τη συμμετοχή στην εκπαίδευση με το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των οικογενειών. Από τα στοιχεία της **ΕΛΣΤΑΤ** για το 2018 προκύπτει ότι 8 στα 10 νοικοκυριά έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο από την κατοικία τους (ποσοστό 76,5%), στοιχεία που τοποθετούν την Ελλάδα στη 2^η χειρότερη θέση στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28. Αναδεικνύονται, επίσης, σημαντικές γεωγραφικές ανισότητες, καθώς υψηλότερο ποσοστό, 85,3% αφορά στους κατοίκους της Αττικής και το χαμηλότερο 69,2 στα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη. Όσον αφορά σε αυτήν την παράμετρο, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, η διαφορά μεταξύ των αγροτικών περιοχών και των αστικών κέντρων-κωμοπόλεων είναι ιδιαίτερα έντονη στην Ελλάδα (αλλά και την Πορτογαλία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, κάθε μια χώρα εκ των οποίων διέθετε χαμηλότερο συνολικό επίπεδο πρόσβασης στο διαδίκτυο από τον μέσο όρο της ΕΕ-28). Επίσης, ευρυζωνική σύνδεση χρησιμοποιεί

---

⁵ Ben Williamson & Anna Hogan (July, 2020) «*Commercialisation and privatisation in/of education in the context of COVID-19*», Education International

το 76,1% του συνόλου των νοικοκυριών της χώρας με ένα, τουλάχιστον, μέλος ηλικίας 16 – 74 ετών, παρουσιάζοντας, σε σχέση με το 2017, αύξηση κατά 7,8%. (ΕΛΣΤΑΤ).

Από την πρώτη φάση της πανδημίας η **UNESCO** εισάγει την αρχή «της συνέχισης της μάθησης» με οποιονδήποτε τρόπο ως βασική προτεραιότητα των Υπουργείων Παιδείας όλων των χωρών, στη βάση της προστασίας του δικαιώματος όλων στην εκπαίδευση⁶. Όμως, η συνέχιση της μάθησης διαταράσσεται επικίνδυνα σε πολλές κατηγορίες μαθητών/τριών που δεν έχουν πρόσβαση στην εκπαιδευτική διαδικασία. Εξαιρετικά ευάλωτοι είναι οι μαθητές/τριες πρόσφυγες, Ρομά, έγκλειστοι σωφρονιστικών καταστημάτων, μαθητές/τριες που ανήκουν σε οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα ή αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο της φτώχειας. Επισημαίνουμε ότι στην Ελλάδα το 31,8% του πληθυσμού βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας⁷.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τη Μ.Κ.Ο. Ρομά Χωρίς Σύνορα «*Σε αρκετούς τσιγγάνικους οικισμούς το 95% των μαθητών Ρομά δεν έχουν πρόσβαση σε σταθερό τηλέφωνο-ίντερνετ, δεν διαθέτουν laptops, υπολογιστές, tablets ή και κινητό για να παρακολουθήσουν τα μαθήματά τους*» (ΕΦ.ΣΥΝ. 25/11/2020). Επίσης, οι μαθητές/τριες πρόσφυγες, ιδιαίτερα οι διαμένοντες σε Κέντρα Φιλοξενίας Προσφύγων, δεν έχουν ούτε απαραίτητο τεχνολογικό εξοπλισμό ούτε πρόσβαση στο διαδίκτυο καθώς οι υποδομές των Κ.Φ.Π. δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες σε τηλεεκπαίδευση. Τέλος, για τους μαθητές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας των σωφρονιστικών καταστημάτων δεν εφαρμόζεται καθόλου η τηλεεκπαίδευση, καθώς απαγορεύεται η πρόσβαση των κρατουμένων στο διαδίκτυο για λόγους ασφάλειας και στην καλύτερη περίπτωση δίνονται φύλλα εργασίας που μοιράζονται από υπάλληλο της φυλακής στους μαθητές.

Μια δεύτερη κατηγορία περιορισμών αφορά στην ποιότητα της πρόσβασης στην εκπαίδευση, η οποία βρίσκεται σε συνάρτηση με το μέσο (ηλεκτρονικό υπολογιστή, tablet, κινητό ή σταθερό τηλέφωνο) που διαθέτει το κάθε παιδί, τις συνθήκες που επικρατούν στο οικογενειακό περιβάλλον κλπ.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις εγείρουν σοβαρά ζητήματα δημιουργίας νέων εκπαιδευτικών ανισοτήτων και όξυνσης των ήδη υπαρχουσών, λαμβάνοντας επιπλέον υπόψη ότι σύμφωνα με τα στοιχεία του **KANEP-ΓΣΕΕ** η Ελλάδα βρίσκεται **α)** στο πεδίο των χωρών της ΕΕ-28 με έντονες ανισότητες στην εκπαίδευση και το εισόδημα και **β)** στην 4^η υψηλότερη θέση της ΕΕ-28 στις συνολικές δαπάνες των νοικοκυριών για αγορά αγαθών και υπηρεσιών εκπαίδευσης αναλογικά προς τις συνολικές δαπάνες των νοικοκυριών για αγορά αγαθών και υπηρεσιών (2,1 εκ. ευρώ, με Μ.Ο στην ΕΕ-28 το 2,1%)⁸. Η τηλεεκπαίδευση προσθέτει άλλη μια σοβαρή δαπάνη στα νοικοκυριά, καθώς δεν υπήρξε πρόβλεψη υποστήριξης από την πολιτεία με δημόσιες δαπάνες.

6 UNESCO, «*Preparing the reopening of schools*». Resource Paper, 5 May 2020

7 Δελτίο τύπου ΕΛΣΤΑΤ για το 2019, <https://www.statistics.gr/documents/20181/adbe1a27-e2d2-5529-2f50-6872239bbff7>

8 Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής της Γ.Σ.Ε.Ε. (ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ), «*Ετήσια Έκθεση για την Εκπαίδευση 2019-2020*», Αθήνα, 2020

Ακόμα μια παράμετρος που διερευνάται είναι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της τηλεκπαίδευσης που έχουν αντίκτυπο στο σύνολο των μαθητών/τριών και ιδιαίτερα στους/στις μαθητές/τριες με ειδικές μαθησιακές ανάγκες. Οι εγγενείς αδυναμίες της που οφείλονται σε ένα σύνολο παραγόντων, όπως η έλλειψη ουσιαστικής αλληλεπίδρασης εκπαιδευτικών-μαθητών/τριών και μαθητών/τριών μεταξύ τους, η διάσπαση της προσοχής των μαθητών/τριών, η αδυναμία εντοπισμού εκ μέρους του εκπαιδευτικού της ελλειμματικής προσοχής αλλά και του βαθμού πρόσληψης του διδακτικού αντικειμένου από τις αντιδράσεις των μαθητών/τριών, η διατάραξη εν ολίγοις του παιδαγωγικού κλίματος που καθιστά πιο ελκυστικό τον χαρακτήρα της μάθησης, είναι σημαντικές πλευρές που κάνουν την τηλεκπαίδευση να διαφέρει ριζικά και να υστερεί από τη δια ζώσης διδασκαλία. Η Ο.Λ.Μ.Ε. επισημαίνει χαρακτηριστικά σε ανακοίνωσή της στις 17/3/20, ότι **“η εξ αποστάσεως εκπαίδευση δεν μπορεί να αποφέρει ουσιαστικά αποτελέσματα σε όλες τις ηλικίες, καθώς είναι παιδαγωγικά απρόσφορη για τους ανηλίκους (ιδίως του γυμνασίου) οι οποίοι έχουν μεγαλύτερη ανάγκη διαπροσωπικής επαφής και απαιτεί υψηλό αυτοέλεγχο”**⁹. Επίσης, σε ανακοίνωσή της στις 10/11/20 εκτιμά: **“Η δια ζώσης, κανονική εκπαιδευτική διαδικασία είναι αναντικατάστατη. Ο ρόλος του σχολείου και της εκπαίδευσης -γνωστικός, διαπαιδαγωγητικός, κοινωνικός, μορφωτικός, με καλλιέργεια ομαδικότητας, χαρακτήρα, αξιών κ.ά.- δεν αναπτύσσεται χωρίς τον αναντικατάστατο δεσμό εκπαιδευτικού-μαθητή, την ύπαρξη σχολικής κοινότητας και της αλληλεπίδρασής της με την κοινωνία.”**¹⁰

Ειδικότερα, οι εγγενείς περιορισμοί στη διδασκαλία εργαστηριακών και καλλιτεχνικών μαθημάτων, καθώς και της φυσικής αγωγής και η αξιολόγηση των μαθητών/τριών μέσα από συνήθειες διαδικασίες, των τεστ και των διαγωνισμάτων, είναι μερικά από τα ζητήματα που θα διερευνηθούν.

Τέλος, οι ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις, ιδιαίτερα στους μικρότερους σε ηλικία μαθητές, καθώς και οι επιπτώσεις σε μεγαλύτερους μαθητές που αντιμετωπίζουν εξετάσεις υψηλών απαιτήσεων (π.χ. πανελλαδικές εξετάσεις) είναι ζητήματα που θα αναδειχθούν.

Μια άλλη διάσταση της τηλεκπαίδευσης που θα μας απασχολήσει, είναι ο βαθμός προετοιμασίας των εκπαιδευτικών με συντονισμένη και έγκαιρη επιμόρφωση, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις ιδιαίτερες παιδαγωγικές και διδακτικές απαιτήσεις που αυτή δημιουργεί. Παρόλο που η επιμόρφωση αποτέλεσε από τον Μάρτιο του 2020 ένα από τα βασικά αιτήματα της Ο.Λ.Μ.Ε., δεν υλοποιήθηκε

⁹ Ανακοίνωση Ο.Λ.Μ.Ε., «Για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση» (17-03-2020):

<https://www.olme.gr/2020/03/17/17-03-2020-%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b5%ce%be-%ce%b1%cf%80%ce%bf%cf%83%cf%84%ce%ac%cf%83%ce%b5%cf%89%cf%82-%ce%b5%ce%ba%cf%80%ce%b1%ce%af%ce%b4%ce%b5%cf%85%cf%83%ce%b7/>

¹⁰ Ανακοίνωση Ο.Λ.Μ.Ε., «Τα σχολεία κλείνουν και η τηλεκπαίδευση αναζητά το δρόμο της» (10-11-2020):

<https://www.olme.gr/2020/11/10/10-11-2020-%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4/>

εγκαίρως (δηλαδή πριν τις 7/11 που αποφασίστηκε οριζόντια αναστολή της λειτουργίας των σχολείων) και μέχρι τη σύνταξη της παρούσας δεν πραγματοποιείται καθολικά.

Το **ΥΠΑΙΘ** προχώρησε σε πρόσκληση για την παρακολούθηση ταχύρρυθμης επιμόρφωσης εκπαιδευτικών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση¹¹, με την εγκύκλιο της 20-01-2021, 6731 /Ε3, η καταληκτική ημερομηνία αιτήσεων επιμορφούμενων της οποίας ήταν η 31 Ιανουαρίου, δηλαδή δέκα μήνες μετά την πρώτη εφαρμογή της τηλεκπαίδευσης. Αναμένεται να ξεκινήσει στις αρχές Απριλίου 2021 (σε διαδοχικούς για κάθε κλάδο χρόνους), παρά το πλήθος των αιτήσεων των εκπαιδευτικών, με κίνδυνο η υλοποίησή της να ξεκινήσει να πραγματοποιείται στο τέλος της εφαρμογής της τηλεκπαίδευσης.

Τόσο η διάθεση δύο ανοιχτών διαδικτυακών μαθημάτων (**MOOCs**) στη μεθοδολογία της σχολικής εκπαίδευσης από απόσταση, που δημιουργήθηκαν από το **Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ)** σε συνεργασία με το **Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ)** και το **Πανεπιστήμιο Αιγαίου**, όσο και του Οδηγού για τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό μαθημάτων εξ αποστάσεως που συνέταξε το ΙΕΠ δεν αποσκοπούσαν στην καθολική εκπαίδευση όλων των εκπαιδευτικών προσαρμοσμένη στις ανάγκες του διδακτικού αντικειμένου τους, αλλά εντάσσονταν στο πλαίσιο της ατομικής ευθύνης του εκάστοτε εκπαιδευτικού για αυτό-επιμόρφωση.

Τέλος, η **Ο.Λ.Μ.Ε.** έχει αναδείξει και το ζήτημα της ασφάλειας των προσωπικών δεδομένων εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών. Με ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης των Προέδρων στις 07-06-2020 για τα προσωπικά δεδομένα καταγγέλλεται ότι το ΥΠΑΙΘ όχι μόνο δεν έλαβε τα απαραίτητα μέτρα προστασίας των προσωπικών δεδομένων, αλλά έδωσε προσωπικά στοιχεία των εκπαιδευτικών, χωρίς την συγκατάθεσή τους, στην ιδιωτική εταιρία CISCO. Επιπλέον, δεν υπήρξε καμία εκ των προτέρων ενημέρωση των εκπαιδευτικών για ζητήματα όπως: ποια είναι η νόμιμη βάση επεξεργασίας, πόσο χρονικό διάστημα θα διατηρηθούν τα δεδομένα, ποιοι θα έχουν πρόσβαση σε αυτά και με ποιον τρόπο, πώς εξασφαλίζεται ότι δε θα υπάρξει διαρροή, πού να απευθύνονται οι κατά τόπους χειριστές για ερωτήσεις και απορίες σχετικά με τα προσωπικά δεδομένα και σειρά άλλων στοιχείων που διασφαλίζουν την ορθή τήρηση των κανόνων διαχείρισης προσωπικών δεδομένων. Ταυτόχρονα, επισημαίνει το ψήφισμα, ότι τόσο η Ο.Λ.Μ.Ε. όσο και οι εκπαιδευτικοί δεν μπορούσαν να απευθυνθούν σε κάποιον αρμόδιο για τα παραπάνω ερωτήματα γιατί, παρότι η τηλεκπαίδευση ξεκίνησε μέσα Μαρτίου, δεν είχε οριστεί Υπεύθυνος Προσωπικών Δεδομένων (dpo) στο Υπουργείο μέχρι και τις 7/5/2020, κατά σαφή παραβίαση του GDPR. Επίσης, μετά την υπ' αριθμόν 4/7-9-2020 Γνωμοδότηση της **Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ)**, η οποία αποδείκνυε την παραβίαση ουσιαστών κανόνων του GDPR και απαιτούσε από το ΥΠΑΙΘ να συμμορφωθεί με σειρά υποδείξεων της εντός τριμήνου, η ΑΠΔΠΧ με το υπ'

---

¹¹ Σε συνέχεια έναρξης της δράσης «Ταχύρρυθμη επιμόρφωση εκπαιδευτικών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση», στην οποία σύμφωνα με την εγκύκλιο είχαν ήδη υποβληθεί 77.023 αιτήσεις εκπαιδευτικών για συμμετοχή ως επιμορφούμενοι.

αριθμόν 709/24-02-21 έγγραφό της προς το ΥΠΑΙΘ επισημαίνει μία ακόμη ξεκάθαρη παραβίαση των προσωπικών δεδομένων των εκπαιδευτικών, που αφορά στη γνώση εκ μέρους τους ότι τα στοιχεία τους θα ήταν δημοσίως προσβάσιμα στο διαδίκτυο, και ότι η δημόσια ανάρτηση αυτών δεν ήταν αναγκαία για τον σκοπό που επικαλείται το ΥΠΑΙΘ. Επισημαίνει ακόμη και τη μη τήρηση των προϋποθέσεων της διεθνούς νομοθεσίας για οποιαδήποτε δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο¹². Τέλος, και μετά την ανάρτηση στην ιστοσελίδα του ΥΠΑΙΘ της σύμβασης με την εταιρεία CISCO Hellas A.E. στις 20/3/2020, η **Ο.Λ.Μ.Ε.** καταγγέλλει ότι: **«Παρότι η υπουργός όλο το προηγούμενο διάστημα τόσο στα ΜΜΕ όσο και επίσημα στη Βουλή, ισχυριζόταν πως «πρόκειται για δωρεά της Cisco» και ότι «το ελληνικό Δημόσιο δεν έχει ξοδέψει ούτε ευρώ», αποδεικνύεται ότι μετά τις τροποποιήσεις της σύμβασης το κόστος για το δημόσιο ανέρχεται στα 2.156.000 ευρώ και μάλιστα η εταιρεία τα εισέπραξε με απευθείας ανάθεση».**¹³

Η παρούσα μελέτη οργανώνεται σε δύο ενότητες:

- Η πρώτη ενότητα διερευνά πιθανές συνέπειες της τηλεκπαίδευσης από τη σκοπιά των εργασιακών δικαιωμάτων των εκπαιδευτικών προκειμένου:
  - α) να εκτιμηθούν οι διαστάσεις πιθανών συνεπειών στα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών
  - β) να διατυπωθούν μια σειρά από προτάσεις, ώστε να προστατευθούν κεκτημένα δικαιώματα
  - γ) να διερευνηθεί η πιθανότητα ανάδειξης νέων απειλών στα δικαιώματα που έως τώρα δεν είχαν συμπεριληφθεί στις διεκδικήσεις των εκπαιδευτικών (π.χ. προσωπικά δεδομένα, πνευματικά δικαιώματα, ιδιωτικότητα κλπ).
- Η δεύτερη ενότητα **«Μορφωτικές ανισότητες»** διερευνά μια σειρά από ζητήματα προκειμένου:
  - α) να εκτιμηθούν οι διαστάσεις πιθανών μορφωτικών/εκπαιδευτικών ελλειμμάτων και πιθανών μορφωτικών/εκπαιδευτικών ανισοτήτων που οξύνει ή δημιουργεί η τηλεκπαίδευση
  - β) να διατυπωθούν μια σειρά από προτάσεις, ώστε να αμβλυθεί το παιδαγωγικό/μορφωτικό κόστος για τους/τις μαθητές/τριες στο άμεσο μέλλον

---

¹² Ανακοίνωση Ο.Λ.Μ.Ε., «**Νέα παρέμβαση της ΑΠΔΠΧ – Πλήρης αποτυχία του ΥΠΑΙΘ να προστατεύσει τα προσωπικά δεδομένα**» (29-03-2021), <https://www.olme.gr/2021/03/29/29-03-2021-%ce%bd%ce%ad%ce%b1-%cf%80%ce%b1%cf%81%ce%ad%ce%bc%ce%b2%ce%b1%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b1%cf%80%ce%b4%cf%80%cf%87-%cf%80%ce%bb%ce%ae%cf%81%ce%b7%cf%82-%ce%b1%cf%80%ce%bf%cf%84/>

¹³ Ανακοίνωση Ο.Λ.Μ.Ε., «**Ψέματα και καταπάτηση δικαιωμάτων 1,5 εκατομμυρίου μαθητών και εκπαιδευτικών από το ΥΠΑΙΘ**» (25-03-2021) <https://www.olme.gr/2021/03/25/25-03-2021-%cf%88%ce%ad%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b1-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%ba%ce%b1%cf%84%ce%b1%cf%80%ce%ac%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1%ce%b9%cf%89%ce%bc%ce%ac%cf%84%cf%89%ce%bd-15/>

γ) να διατυπωθούν μια σειρά από προτάσεις για την ασφαλή επαναλειτουργία της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας, ώστε να μειωθούν (όσο το επιτρέπουν και τα επιδημιολογικά δεδομένα) οι πιθανότητες εκ νέου αναστολής της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Μεθοδολογία:

- α) Πρωτογενής ποσοτική έρευνα με συμπλήρωση ερωτηματολογίου από εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και από σχολικές μονάδες¹⁴
- β) Αξιοποίηση ελληνικής και διεθνούς επιστημονικής βιβλιογραφίας
- γ) Ερευνητικά δεδομένα και προτάσεις ETUCE, EI, UNESCO, UNICEF

---

¹⁴ Τα πορίσματα του ερωτηματολογίου προς τις σχολικές μονάδες θα παρουσιαστούν σε επόμενο χρονικό διάστημα.

Ποσοτικά στοιχεία έρευνας

Τα στοιχεία που δημοσιεύονται στην παρούσα μελέτη προέρχονται από ερωτηματολόγια που απαντήθηκαν κατά το διάστημα **19/1/2021 έως 10/2/2021** από εκπαιδευτικούς δημόσιων σχολείων **Γενικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης** σε πανελλαδική κλίμακα. Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από **4.324 εκπαιδευτικούς** και το δείγμα ήταν αντιπροσωπευτικό από όλες τις Περιφερειακές Διευθύνσεις Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της χώρας.

Α. Γενικά στοιχεία

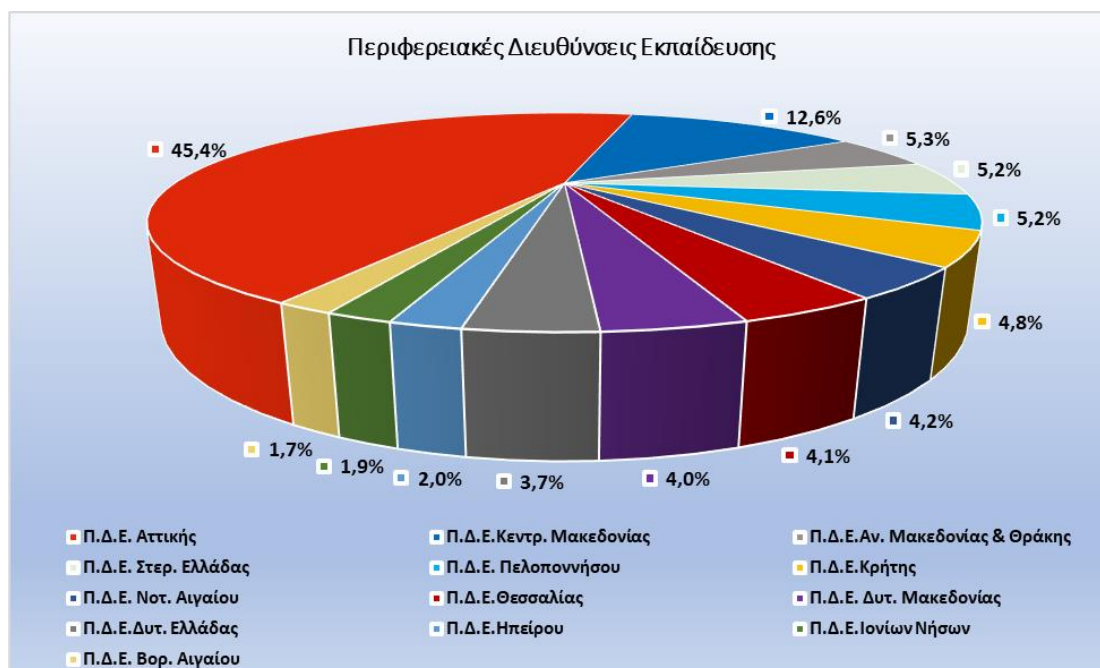
Αναλυτικά, τα στοιχεία για την Ελλάδα συνολικά και την Αττική ειδικότερα σε απόλυτους αριθμούς και σε ποσοστά φαίνονται στους παρακάτω **πίνακες 1 & 2** και αποτυπώνονται στο **Γράφημα 1** που ακολουθεί.

Αττική	1963	45,4%
Υπόλοιπη Ελλάδα	2361	54,6%
Γενικό Άθροισμα	4324	100,0%

Πίνακας 1

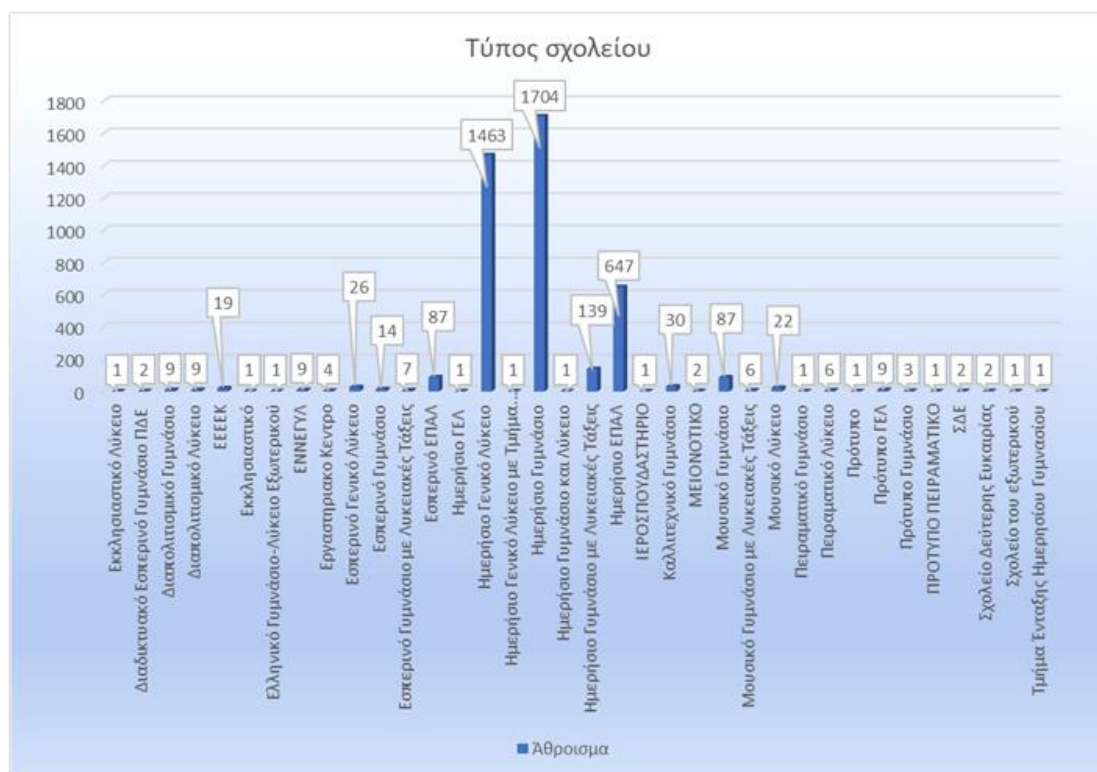
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ		
ΠΔΕ Δυτικής Μακεδονίας	174	4,0%
ΠΔΕ Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	228	5,2%
ΠΔΕ Αττικής	1963	45,4%
ΠΔΕ Βορείου Αιγαίου	73	1,7%
ΠΔΕ Δυτικής Ελλάδας	159	3,7%
ΠΔΕ Ηπείρου	87	2,0%
ΠΔΕ Θεσσαλίας	177	4,0%
ΠΔΕ Ιονίων Νήσων	82	1,9%
ΠΔΕ Κεντρικής Μακεδονίας	543	12,5%
ΠΔΕ Κρήτης	207	4,8%
ΠΔΕ Νοτίου Αιγαίου	181	4,2%
ΠΔΕ Πελοποννήσου	223	5,1%
ΠΔΕ Στερεάς Ελλάδας	225	5,2%
Γενικό Άθροισμα	4324	100,0%

Πίνακας 2

Γράφημα 1

Στα ερωτηματολόγια απάντησαν Εκπαιδευτικοί Γυμνασίων και Λυκείων Γενικής Εκπαίδευσης από διαφορετικούς τύπους σχολείων με την εξής αναλογία (**Γράφημα 2**): **1.704** εκπαιδευτικοί (**39,4%**) από Ημερήσια Γυμνάσια, **1.462** εκπαιδευτικοί (**33,8%**) από Ημερήσια ΓΕΛ, **647** εκπαιδευτικοί (**14,9%**) από Ημερήσια ΕΠΑΛ, **139** εκπαιδευτικοί (**3,2%**) από Ημερήσια Γυμνάσια με Λυκειακές Τάξεις, **87** εκπαιδευτικοί (**2%**) από Εσπερινά ΕΠΑΛ και άλλοι τόσσοι από Μουσικά Γυμνάσια, με το υπόλοιπο ποσοστό να μοιράζεται ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς των υπολοίπων τύπων σχολείων.

Γράφημα 2

Τύπος σχολείου	πλήθος	ποσοστό
Ημερήσιο Γυμνάσιο	1704	39,4%
Ημερήσιο Γενικό Λύκειο	1463	33,8%
Ημερήσιο ΕΠΑΛ	647	15,0%
Ημερήσιο Γυμνάσιο με Λυκειακές Τάξεις	139	3,2%
Εσπερινό ΕΠΑΛ	87	2,0%
Μουσικό Γυμνάσιο	87	2,0%
Καλλιτεχνικό Γυμνάσιο	30	0,7%
Εσπερινό Γενικό Λύκειο	26	
Μουσικό Λύκειο	22	
ΕΕΕΕΚ	19	
Εσπερινό Γυμνάσιο	14	
Διαπολιτισμικό Γυμνάσιο	9	
Διαπολιτισμικό Λύκειο	9	
ΕΝΝΕΓΥΛ	9	
Πρότυπο ΓΕΛ	9	
Εσπερινό Γυμνάσιο με Λυκειακές Τάξεις	7	
Μουσικό Γυμνάσιο με Λυκειακές Τάξεις	6	
Πειραματικό Λύκειο	6	
Εργαστηριακό Κέντρο	4	
Πρότυπο Γυμνάσιο	3	
Διαδικτυακό Εσπερινό Γυμνάσιο ΠΔΕ	2	
Μειονοτικό	2	
ΣΔΕ Καταστημάτων Κράτησης	2	

Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας	2	
Εκκλησιαστικό Λύκειο	1	
Εκκλησιαστικό	1	
Ελληνικό Γυμνάσιο-Λύκειο Εξωτερικού	1	
Ημερήσιο ΓΕΛ	1	
Ημερήσιο Γενικό Λύκειο με Τμήμα Ένταξης Κωφών/Βαρήκων	1	
Ημερήσιο Γυμνάσιο και Λύκειο	1	
Ιεροσπουδαστήριο	1	
Πειραματικό Γυμνάσιο	1	
Πρότυπο	1	
Πρότυπο Πειραματικό	1	
Σχολείο του εξωτερικού	1	
Τμήμα Ένταξης Ημερησίου Γυμνασίου	1	

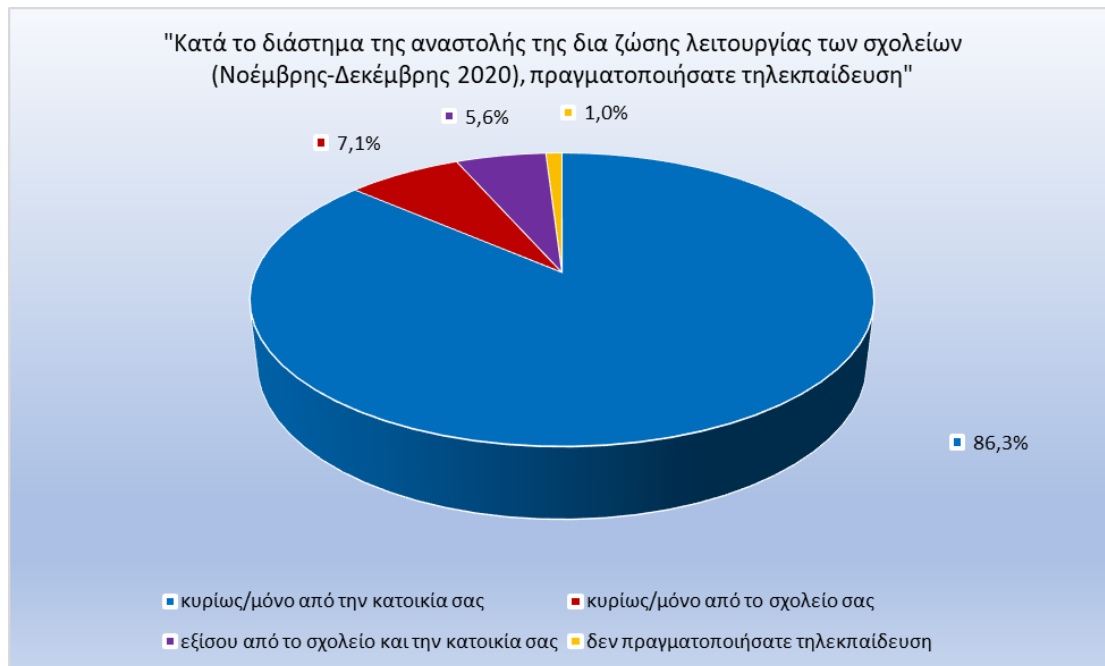
Πίνακας 3

Β. Εκτιμήσεις σχετικά με τις συνθήκες εργασίας κατά την περίοδο εφαρμογής της τηλεκπαίδευσης.

Στο πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου διερευνώνται οι εκτιμήσεις των ερωτηθέντων και αποτυπώνονται αντικειμενικά δεδομένα σχετικά με τις συνθήκες εργασίας στην περίοδο κατά την οποία διεξήχθη η έρευνα.

Καταρχάς, διερευνήθηκε σε ποιο ποσοστό οι εκπαιδευτικοί εργάστηκαν από το σχολείο, την κατοικία τους ή από αλλού κατά την περίοδο αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν στη διεξαγωγή του μαθήματος (**Ερωτήσεις 1 και 2**).

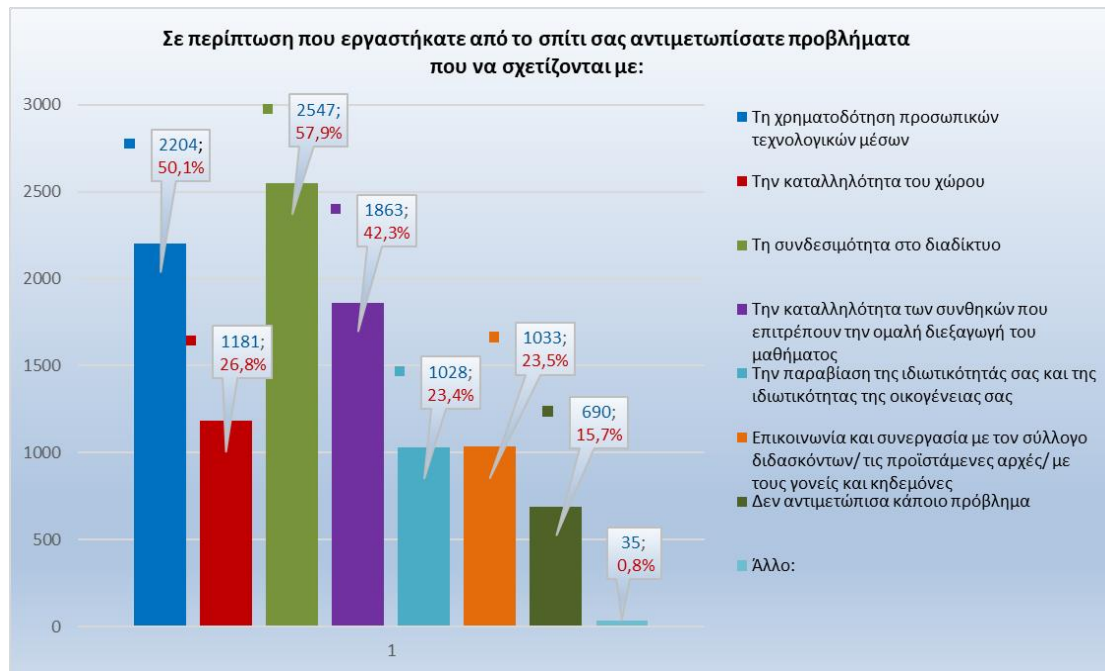
Με την ερώτηση 1 (Γράφημα 3) «Κατά το διάστημα της αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων (Νοέμβρης-Δεκέμβρης 2020), πραγματοποιήσατε τηλεκπαίδευση α) κυρίως/μόνο από το σχολείο σας, β) κυρίως/μόνο από την κατοικία σας, γ) εξίσου από το σχολείο και την κατοικία σας, δ) από αλλού, ε) δεν πραγματοποιήσατε τηλεκπαίδευση» διερευνάται το ζήτημα του εργασιακού περιβάλλοντος των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο της αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων. Το μεγαλύτερο ποσοστό (**86,3%**) των ερωτηθέντων δήλωσε ότι πραγματοποίησε τηλεκπαίδευση κυρίως ή μόνο από την κατοικία του, το **7,1%** ότι πραγματοποίησε τηλεκπαίδευση κυρίως ή μόνο από το σχολείο, το **5,6%** εξίσου από το σχολείο και την κατοικία του, ενώ μόλις το **1,0%** ότι δεν πραγματοποίησε τηλεκπαίδευση για ποικίλους λόγους.

Γράφημα 3

Με το ερώτημα 2 (Γράφημα 4) «Σε περίπτωση που εργαστήκατε από το σπίτι σας αντιμετώπισατε προβλήματα που να σχετίζονται με: α) Τη χρηματοδότηση προσωπικών τεχνολογικών μέσων, β) Την καταλληλότητα του χώρου, γ) Τη συνδεσιμότητα στο διαδίκτυο, δ) Την καταλληλότητα των συνθηκών που επιτρέπουν την ομαλή διεξαγωγή του μαθήματος, ε) Την παραβίαση της ιδιωτικότητάς σας και της ιδιωτικότητας της οικογένειάς σας, στ) Επικοινωνία και συνεργασία με τον σύλλογο διδασκόντων/ τις προϊστάμενες αρχές/ με τους γονείς και κηδεμόνες, ζ) Άλλο, η) Δεν αντιμετώπισα κάποιο πρόβλημα» διερευνώνται τα προβλήματα που ανακύπτουν όταν χρησιμοποιείται η κατοικία ως εργασιακό περιβάλλον.

Από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών στην ερώτηση αυτή (στην οποία υπήρχε δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων) φαίνεται ότι αντιμετώπισαν μια σειρά από προβλήματα, με σημαντικότερα τη συνδεσιμότητα στο διαδίκτυο (**57,9%**), τη χρηματοδότηση προσωπικών τεχνολογικών μέσων (**50,1%**) και τη μη καταλληλότητα των συνθηκών που επιτρέπουν την ομαλή διεξαγωγή του μαθήματος (**43,2%**). Περίπου το 1/4 των ερωτηθέντων (**26,8%**) ανέδειξε, επίσης, το πρόβλημα της ακαταλληλότητας του χώρου, ενώ το πρόβλημα της επικοινωνίας και συνεργασίας με τον σύλλογο διδασκόντων/τις προϊστάμενες αρχές/τους γονείς και κηδεμόνες αναδείχθηκε ως σημαντικό από το **23,5%**, της παραβίασης της ιδιωτικότητας της δικής του και της οικογένειάς του από το **23,4%**, και το **15,7%** δήλωσε ότι δεν αντιμετώπισε κανένα πρόβλημα. Από την ερώτηση αυτή προκύπτει ότι η παροχή τηλεκπαίδευσης από τον χώρο της κατοικίας επιβάρυνε σε σημαντικό βαθμό τους/τις εκπαιδευτικούς και δημιούργησε προβλήματα τόσο στην εκπαιδευτική διαδικασία όσο και στην οικογενειακή τους ζωή.

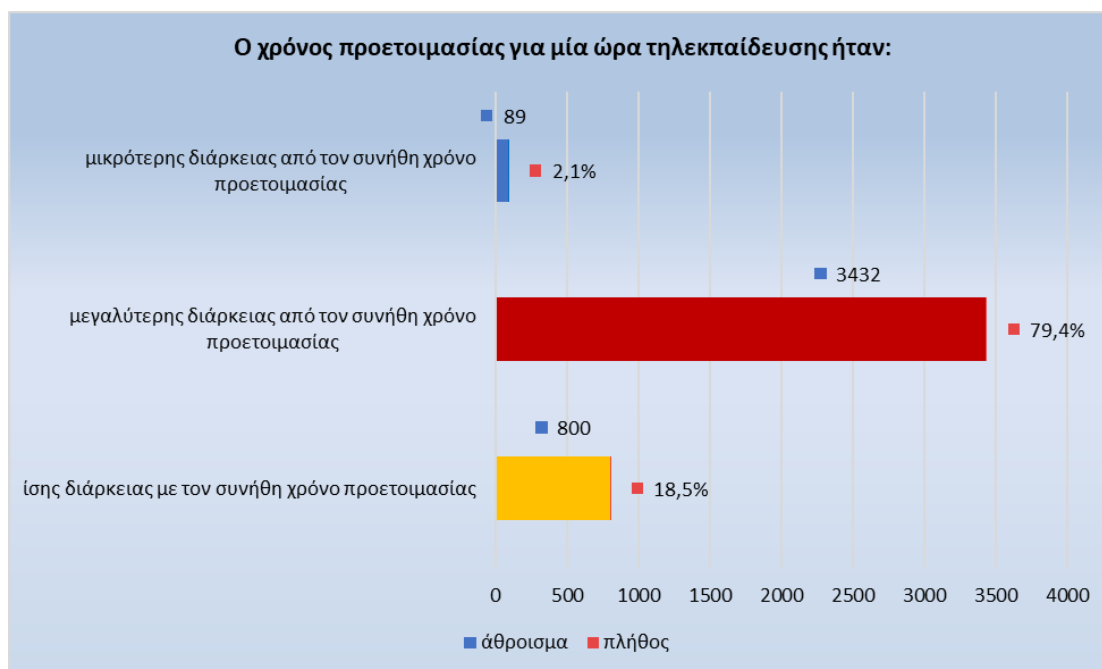
Γράφημα 4

Από τις δύο αυτές ερωτήσεις (**1 και 2**) προκύπτει ότι η τηλεκπαίδευση άλλαξε καταλυτικά τη σύμβαση του εργασιακού χώρου στην εκπαίδευση. Ενώ, δηλαδή, έως τώρα οι εκπαιδευτικοί εργάζονταν αποκλειστικά στο σχολείο, αξιοποιώντας τις υποδομές της σχολικής μονάδας, η τηλεκπαίδευση μετατόπισε τον χώρο εργασίας στην κατοικία του εκπαιδευτικού σε ποσοστό **86,2%** των ερωτηθέντων. Το γεγονός αυτό επιβάρυνε οικονομικά τους/τις εκπαιδευτικούς, χωρίς να υπάρξει οικονομική ενίσχυσή τους από την πολιτεία, καθώς αναγκάστηκαν να χρηματοδοτήσουν τις απαιτούμενες ψηφιακές υποδομές και τον τεχνολογικό εξοπλισμό (**57,9%** και **50,1%**). Λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη και την ερώτηση **15α** του 2^{ου} μέρους της παρούσας αναφορικά με την ανεπάρκεια υλικοτεχνικής υποδομής σχολικής μονάδας (κακή σύνδεση στο διαδίκτυο, ανεπαρκής αριθμός συσκευών ή παλαιότερης τεχνολογίας συσκευές), όπου το **36,2%** απάντησαν «ελάχιστα» και «καθόλου», γίνεται αντιληπτό ότι η ανεπάρκεια τεχνολογικού εξοπλισμού της σχολικής μονάδας αποτέλεσε παράγοντα που ώθησε τους/τις εκπαιδευτικούς να εργαστούν από το σπίτι αξιοποιώντας/αναβαθμίζοντας με προσωπικό κόστος ίδια τεχνολογικά μέσα και υποδομές δικτύου. Σε ανάλογα συμπεράσματα οδηγούν και οι απαντήσεις στην (ερώτηση **6**) όπου το **77,9%** θεωρεί σημαντικό το ζήτημα της οικονομικής επιβάρυνσης για την προμήθεια του απαραίτητου εξοπλισμού.

Διερευνήθηκε, επίσης, το ζήτημα των πιθανών συνεπειών της τηλεκπαίδευσης στα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών και των πιθανών κινδύνων από τη χρησιμοποίησή της στο μέλλον (**Ερωτήσεις 3, 4, 5α, 5β, 6, 7**). Σε εξαιρετικά σημαντικό αναδεικνύεται από την έρευνα το ζήτημα της παραβίασης του εργασιακού ωραρίου, που σχετίζεται τόσο με τον χρόνο προετοιμασίας για τα μαθήματα μέσω τηλεκπαίδευσης, όσο και με άλλες εξωδιδασκτικές εργασίες που πραγματοποιούνται εκτός του εργασιακού ωραρίου.

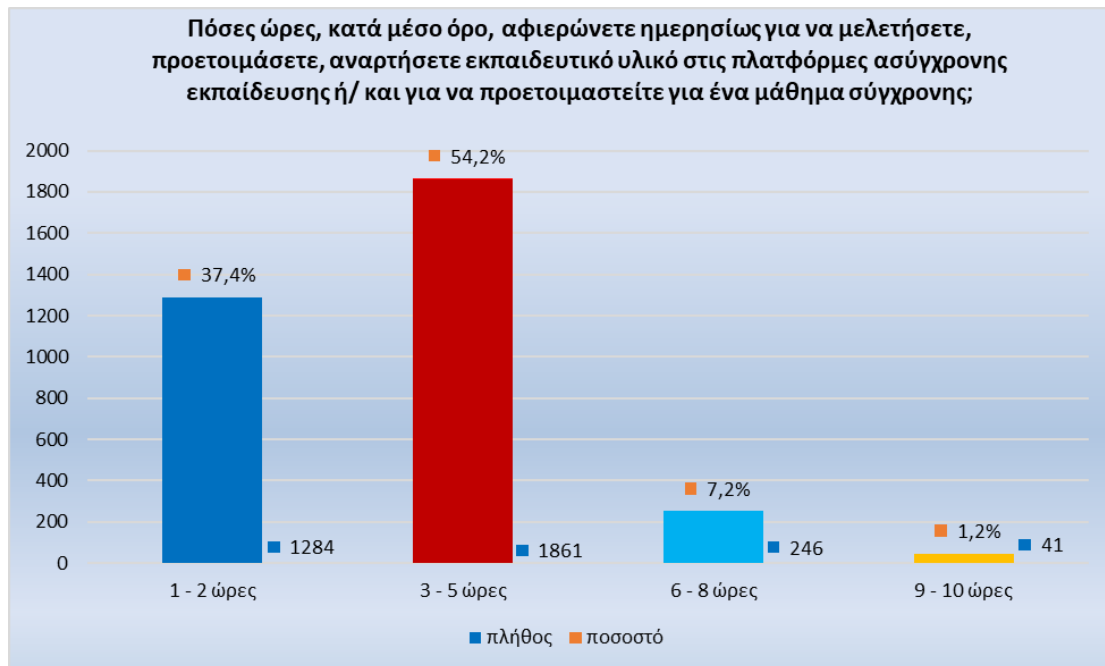

Συγκεκριμένα, στο ερώτημα 3 (Γράφημα 5) «Ο χρόνος προετοιμασίας για μία ώρα τηλεκπαίδευσης ήταν: α) ίσης, β) μικρότερης ή γ) μεγαλύτερης διάρκειας από τον συνήθη χρόνο προετοιμασίας», καθώς και στα επόμενα ερωτήματα (4 και 5) διερευνήθηκε το ζήτημα της πιθανής παραβίασης του εργασιακού ωραρίου. Στην ερώτηση 3 η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων (79,4%) δήλωσε ότι ο χρόνος προετοιμασίας για μία ώρα τηλεκπαίδευσης ήταν μεγαλύτερης διάρκειας από τον συνήθη χρόνο προετοιμασίας, έναντι του 18,5% που δήλωσε ότι ήταν ίσης και του 2,1% ότι ήταν μικρότερης διάρκειας. Λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι ο χρόνος που αφιερώνουν ούτως ή άλλως οι εκπαιδευτικοί για την προετοιμασία του μαθήματός τους κατά τη δια ζώσης λειτουργία του σχολείου υπερβαίνει κατά πολύ το εργασιακό τους ωράριο, διαπιστώνουμε ότι η περαιτέρω αυτή επιβάρυνση συνιστά παραβίαση εργασιακού δικαιώματος.

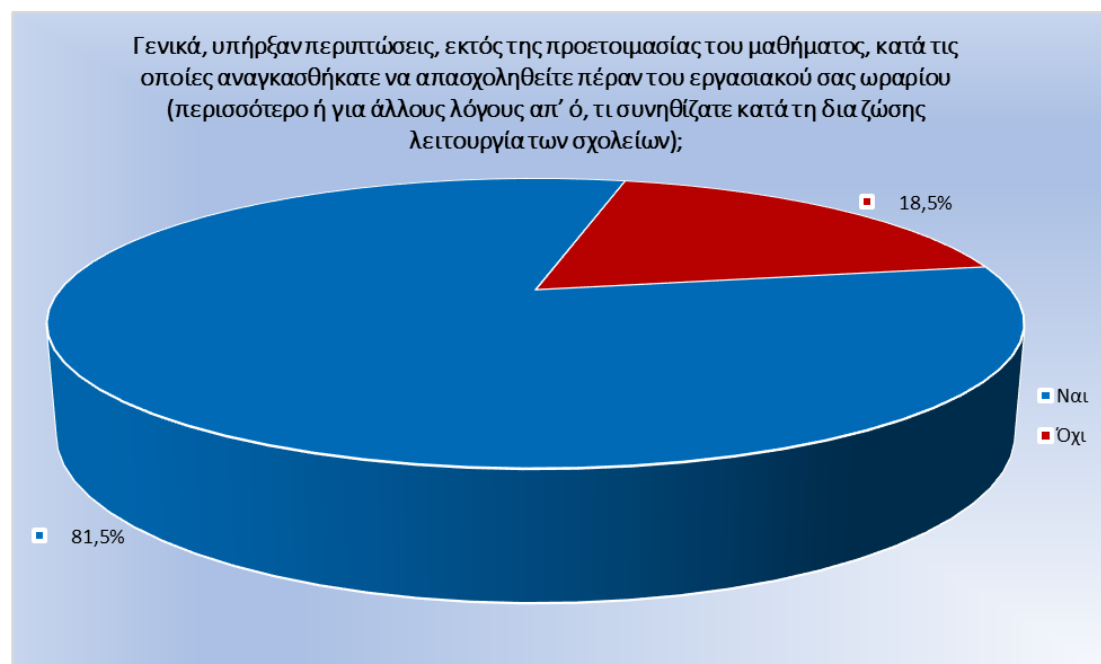
Γράφημα 5

Στο επόμενο ερώτημα μάλιστα (ερώτημα 4, Γράφημα 6) «Πόσες ώρες, κατά μέσο όρο, αφιερώνετε ημερησίως για να μελετήσετε, προετοιμάσετε, αναρτήσετε εκπαιδευτικό υλικό στις πλατφόρμες ασύγχρονης εκπαίδευσης ή/ και για να προετοιμαστείτε για ένα μάθημα σύγχρονης τηλεκπαίδευσης;», εξ όσων απάντησαν ότι ο χρόνος προετοιμασίας ήταν μεγαλύτερης διάρκειας από τον συνήθη, πάνω από τους μισούς (54,2%) δήλωσαν ότι αφιερώνουν 3-5 ώρες, πάνω από το 1/3 (37,4%), ότι αφιερώνουν 1-2 ώρες, το 7,2% 6-8 ώρες, ενώ το 1,2% ότι αφιερώνουν 8-10 ώρες.

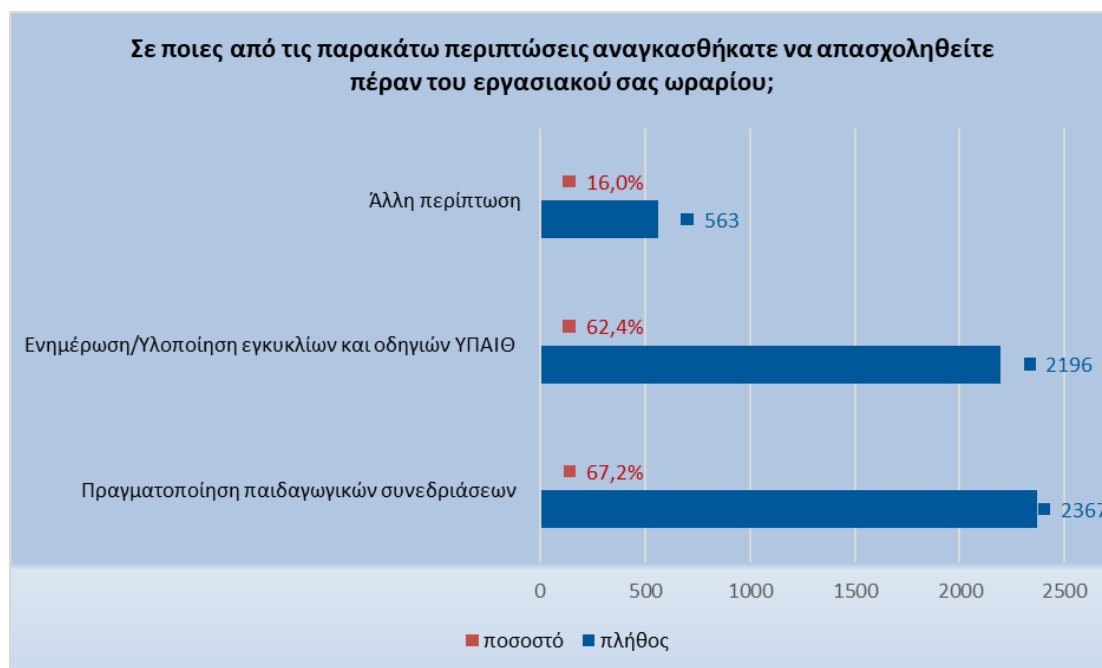
Γράφημα 6

Ενδεικτικό είναι και το γεγονός ότι στο **ερώτημα 5α (Γράφημα 7)** «Γενικά, υπήρξαν περιπτώσεις, εκτός της προετοιμασίας του μαθήματος, κατά τις οποίες αναγκασθήκατε να απασχοληθείτε πέραν του εργασιακού σας ωραρίου (περισσότερο απ' ό, τι κατά τη διαζώσης λειτουργία των σχολείων);», η συντριπτική πλειοψηφία (**81,5%**) απάντησε θετικά, έναντι του **18,5%** που απάντησε αρνητικά.

Γράφημα 7

Όσοι απάντησαν θετικά, επέλεξαν ως περιπτώσεις υπέρβασης του εργασιακού τους ωραρίου στο **β σκέλος της ερώτησης 5 (Γράφημα 8)** (στην οποία υπήρχε δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων), την πραγματοποίηση παιδαγωγικών συνεδριάσεων σε ποσοστό **67,2%** και την ενημέρωση/υλοποίηση εγκυκλίων και οδηγιών του ΥΠΑΙΘ σε ποσοστό **62,4%**. Στην ερώτηση αυτή το **16,0%** απάντησε πως απασχολήθηκε πέραν του εργασιακού ωραρίου σε άλλες περιπτώσεις, χωρίς κάποιες από αυτές να συνιστούν σημαντικό στατιστικό εύρημα .

Γράφημα 8

Αν συσχετίσουμε τις απαντήσεις στα ερωτήματα **3, 4 και 5**, προκύπτει ότι η τηλεκπαίδευση επιβάρυνε σημαντικά το εργασιακό ωράριο των εκπαιδευτικών. Λαμβάνοντας δε υπόψη ότι εγκύκλιοι του ΥΠΑΙΘ στέλνονταν στους/στις εκπαιδευτικούς για να υλοποιηθούν ακόμη και τις μεταμεσονύκτιες ώρες, ώρες ανάπαυλας για την συντριπτική πλειονότητα των εργαζομένων, η υπέρβαση αυτή αποκτά ακόμη πιο έντονα χαρακτηριστικά καταστρατήγησης των εργασιακών δικαιωμάτων. Πρόκειται όχι μόνο για καταστρατήγηση του εργασιακού χρόνου και του ωραρίου, αλλά και για παραβίαση μισθολογικών δικαιωμάτων: Στην ουσία συνιστά διεύρυνση του εργασιακού χρόνου, που οδηγεί σε παραβίαση του διδακτικού και εργασιακού ωραρίου και δεν αναγνωρίζεται ως υπερωριακή απασχόληση, αυξάνοντας επιπλέον το οικονομικό κόστος σε βάρος των εργαζομένων (πλην της αγοράς τεχνολογικού εξοπλισμού που μετακυλίθηκε από το κράτος και το ΥΠΑΙΘ στους/στις εκπαιδευτικούς).

Στο ερώτημα 6 (Γράφημα 9) «Εκτιμάτε ότι η τηλεκπαίδευση εγείρει για τους/τις εκπαιδευτικούς ζητήματα: α) παραβίασης πνευματικών δικαιωμάτων των εκπαιδευτικών, β) παραβίασης προσωπικών δεδομένων, γ) παραβίασης εργασιακών δικαιωμάτων (π.χ. διεύρυνση ωραρίου), δ) παραβίασης του προσωπικού χώρου, ε) οικονομικής επιβάρυνσης για προμήθεια του απαραίτητου

εξοπλισμού, στ) Άλλο, ζ) Δεν εγείρει κανένα από τα παραπάνω ζητήματα», όπου υπήρχε η δυνατότητα να επιλεγούν παραπάνω από μία απαντήσεις, διερευνάται η πιθανότητα ανάδειξης ενδεχόμενων νέων απειλών στα δικαιώματα.

Συγκεκριμένα, η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων (**77,9%**) θεωρεί σημαντικό το ζήτημα της οικονομικής επιβάρυνσης για την προμήθεια του απαραίτητου εξοπλισμού, αλλά και το ζήτημα μιας σειράς περαιτέρω παραβιάσεων, με τα **2/3** σχεδόν των ερωτηθέντων (**61,4%**) να δηλώνουν πως η τηλεκπαίδευση εγείρει ζητήματα εργασιακών δικαιωμάτων με τη διεύρυνση του ωραρίου, τους μισούς (**50,7%**) να δηλώνουν πως εγείρει ζητήματα προσωπικών δεδομένων και σχεδόν τους μισούς (**49,0%**) να απαντούν πως εγείρει ζητήματα παραβίασης του προσωπικού χώρου. Επίσης, πάνω από το **1/3 (35,3%)** δήλωσε ότι η τηλεκπαίδευση εγείρει το ζήτημα της παραβίασης πνευματικών δικαιωμάτων, ενώ μόνο το **7,7%** δήλωσε ότι δεν εγείρει κανένα από τα παραπάνω ζητήματα.

Από την ερώτηση αυτή προκύπτει ότι με την τηλεκπαίδευση αναδεικνύονται σοβαρά προβλήματα που αφορούν: α) στην καταπάτηση εργασιακών δικαιωμάτων, β) στην παραβίαση προσωπικών δεδομένων και γ) στην καταστρατήγηση πνευματικών δικαιωμάτων των εκπαιδευτικών, τα οποία πρέπει να εξετάσουμε σε συνδυασμό και με τις απαντήσεις στο (ερώτημα 7), αφού, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα, η τηλεκπαίδευση μπορεί να αξιοποιηθεί στο μέλλον και για περαιτέρω παραβίαση εργασιακών δικαιωμάτων.

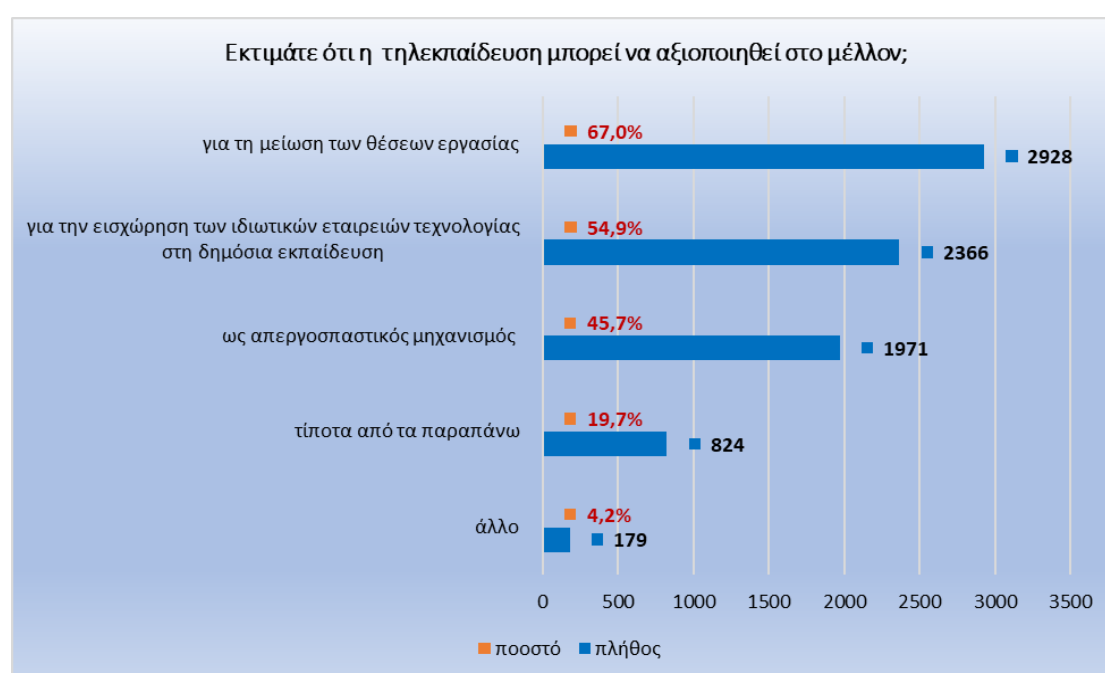

Γράφημα 9

Στο ερώτημα 7 (Γράφημα 10) «Εκτιμάτε ότι η τηλεκπαίδευση μπορεί να αξιοποιηθεί στο μέλλον: α) για τη μείωση των θέσεων εργασίας, β) για την εισχώρηση των ιδιωτικών εταιρειών τεχνολογίας στη δημόσια εκπαίδευση, γ) ως απεργοσπαστικός μηχανισμός, δ) τίποτα από τα παραπάνω ε) άλλο», όπου υπήρχε η δυνατότητα να επιλεγούν παραπάνω από μία απαντήσεις, διερευνήθηκε το ζήτημα των πιθανών κινδύνων από την αξιοποίηση της τηλεκπαίδευσης από την πλευρά του κράτους και

του ΥΠΑΙΘ στο μέλλον. Στο ερώτημα αυτό τα 2/3 και πλέον των εκπαιδευτικών **(67,8%)** επέλεξε την απάντηση ότι η τηλεκπαίδευση μπορεί να αξιοποιηθεί στο μέλλον για τη μείωση των θέσεων εργασίας, πάνω από τους μισούς **(54,8%)** ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εισχώρηση των ιδιωτικών εταιρειών τεχνολογίας στη δημόσια εκπαίδευση, ενώ σχεδόν οι μισοί **(45,7%)** εκτιμούν ότι μπορεί να αξιοποιηθεί ως απεργοσπαστικός μηχανισμός, έναντι του ποσοστού **19,1%** που θεωρεί ότι δεν ενέχει κανέναν από τους παραπάνω κινδύνους. Επίσης, σε ποσοστό **4,1%** οι ερωτώμενοι υπέδειξαν και άλλους/άλλους πιθανούς κινδύνους, οι οποίοι ωστόσο δεν αποτελούν σημαντικό στατιστικό εύρημα.

Από τις απαντήσεις στο ερώτημα αυτό, επομένως, προκύπτει ότι τα 4/5 **(80,9%)** των εκπαιδευτικών θεωρούν ότι στο μέλλον η τηλεκπαίδευση μπορεί να αξιοποιηθεί για την περαιτέρω παραβίαση εργασιακών δικαιωμάτων έναντι του 1/5 **(19,1%)** που δεν εκτιμά την πιθανότητα τέτοιων κινδύνων.

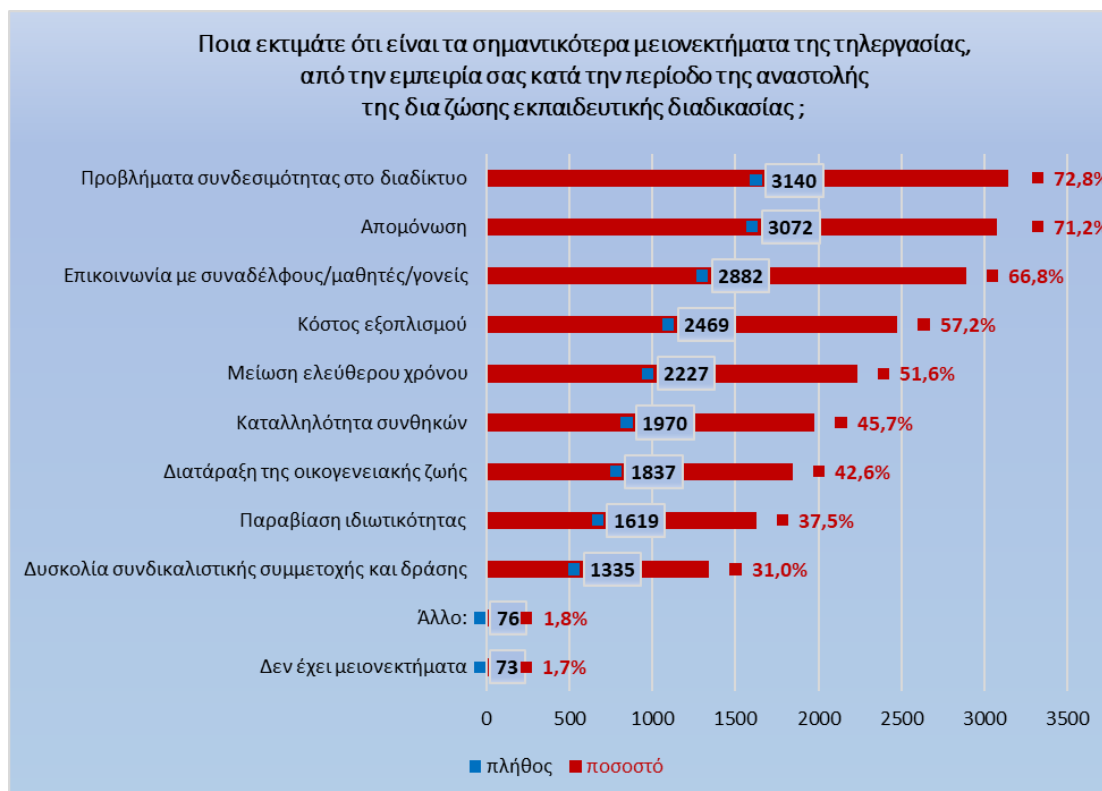

Γράφημα 10

Στα ερωτήματα **8 και 9** διερευνώνται τα πιθανά μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα της τηλεργασίας, σύμφωνα με την εμπειρία των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο αναστολής της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων.

Συγκεκριμένα, στην ερώτηση **8 (Γράφημα 11)** «Ποια εκτιμάτε ότι είναι τα σημαντικότερα μειονεκτήματα της τηλεργασίας, από την εμπειρία σας κατά την περίοδο της αναστολής της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας» (υπήρχε η δυνατότητα να επιλεγούν περισσότερες από μία απαντήσεις), το **93,8%** απάντησαν ότι η τηλεργασία έχει μειονεκτήματα. Ανάμεσα στα σημαντικότερα μειονεκτήματα συγκαταλέγονται τα προβλήματα συνδεσιμότητας στο διαδίκτυο **(72,8%)**, η απομόνωση **(71,2%)**, προβλήματα επικοινωνίας με συναδέλφους/μαθητές/γονείς **(66,8%)**, το κόστος του εξοπλισμού **(57,2%)**, η μείωση του ελεύθερου χρόνου **(51,6%)**. Πολύ μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων δήλωσε επίσης την έλλειψη καταλληλότητας των συνθηκών **(45,7%)**, τη διατάραξη της οικογενειακής ζωής

(42,6%), την παραβίαση της ιδιωτικότητας (37,5%), τη δυσκολία συνδικαλιστικής συμμετοχής και δράσης (31,0%). Οι εκπαιδευτικοί σε ποσοστό 1,7% δήλωσαν ότι η τηλεργασία δεν έχει μειονεκτήματα, ενώ ένα ελάχιστο ποσοστό (1,8%) υπέδειξε άλλα μειονεκτήματα.

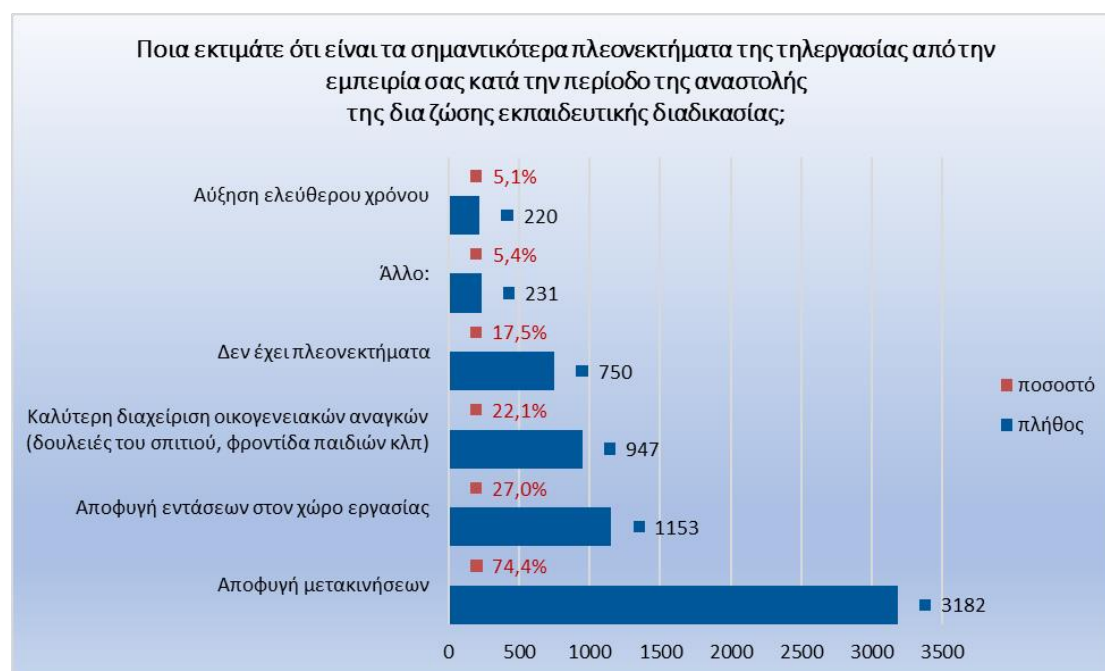
Γράφημα 11

Αν συσχετίσουμε τις απαντήσεις στα ερωτήματα 6, 7 και 8 προκύπτει ότι χρειάζεται να εστιάσουμε στην ανάδυση νέων απειλών στα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών, εκτός από τη διεύρυνση του ωραρίου και τη συνακόλουθη μείωση του ελεύθερου χρόνου. Από τις απαντήσεις στα ερωτήματα 6 και 8 αναδεικνύεται το ζήτημα της οικονομικής επιβάρυνσης που προκύπτει από το κόστος για την προμήθεια τεχνολογικού εξοπλισμού από τους ίδιους τους/τις εκπαιδευτικούς, αφού το ΥΠΑΙΘ δεν προχώρησε σε κανενός είδους τέτοια παροχή. Επίσης, αναδεικνύεται το ζήτημα της απομόνωσης του εκπαιδευτικού από το εργασιακό του περιβάλλον, η αδυναμία επικοινωνίας με συναδέλφους και άλλες συνιστώσες της εκπαιδευτικής κοινότητας (γονείς-μαθητές), αλλά και η δυσκολία συνδικαλιστικής συμμετοχής και δράσης. Παράλληλα, αναδύονται ζητήματα που σχετίζονται με την παραβίαση προσωπικών δεδομένων, την παραβίαση της ιδιωτικότητας και του προσωπικού/οικογενειακού χώρου, καθώς και τη διατάραξη της οικογενειακής ζωής, την ίδια ώρα που το οικογενειακό περιβάλλον θεωρείται ως ακατάλληλο εργασιακό περιβάλλον για την υλοποίηση του εκπαιδευτικού έργου. Ακόμη, επισημαίνονται από τους εκπαιδευτικούς σοβαροί κίνδυνοι για το μέλλον, όπως η χρησιμοποίηση της τηλεκπαίδευσης για τη μείωση των θέσεων εργασίας και

ως απεργοσπαστικού μηχανισμού, αλλά και για την εισχώρηση ιδιωτικών εταιρειών τεχνολογίας στη δημόσια εκπαίδευση.

Στην ερώτηση 9 (Γράφημα 12) «Ποια εκτιμάτε ότι είναι τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα της τηλεργασίας από την εμπειρία σας κατά την περίοδο της αναστολής της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας» (υπήρχε η δυνατότητα να επιλεγούν περισσότερες από μία απαντήσεις) ερευνάται το ζήτημα των πιθανών πλεονεκτημάτων της τηλεργασίας στην περίοδο της πανδημίας. Στο ερώτημα αυτό η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων υπέδειξε την αποφυγή μετακινήσεων (**74,4%**), απάντηση που μπορεί ενδεχομένως να συνδεθεί καταρχάς και με την πανδημία και την αποφυγή συνωστισμού των ΜΜΜ και κατά δεύτερον με το γεγονός ότι πολλοί/ες εκπαιδευτικοί εργάζονται σε περιοχές μακριά από τον τόπο μόνιμης κατοικίας τους. Το **27,0%** προέκριναν ως πλεονέκτημα την αποφυγή εντάσεων στο χώρο εργασίας, το **22,1%** την καλύτερη διαχείριση οικογενειακών αναγκών, ενώ το **17,5%** θεωρεί ότι η τηλεκπαίδευση δεν έχει πλεονεκτήματα.

Από την ερώτηση αυτή προκύπτει ότι από το **82,5%** των εκπαιδευτικών που απάντησαν ότι η τηλεργασία έχει πλεονεκτήματα, το **90,2%** (το **74,4%** επί του συνόλου) ανέφεραν ως πλεονέκτημα την αποφυγή μετακινήσεων. Μόνο το **9,8%** όσων αναφέρουν ότι η τηλεργασία έχει πλεονεκτήματα (το **11,9%** επί του συνόλου) δεν αναφέρει την αποφυγή μετακινήσεων ως πλεονέκτημα. Επομένως, η συντριπτική πλειοψηφία των συναδέλφων θεωρούν ότι είναι το κύριο πλεονέκτημα.

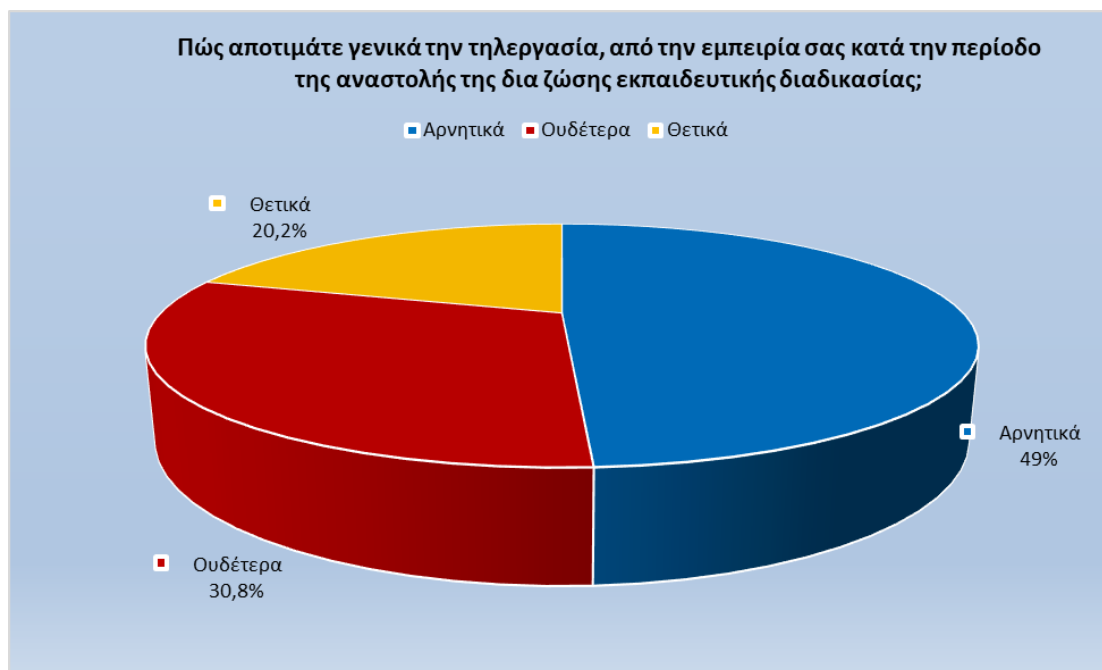

Γράφημα 12

Στο ερώτημα 10 (Γράφημα 13) «Πώς αποτιμάτε γενικά την τηλεργασία, από την εμπειρία σας κατά την περίοδο της αναστολής της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας» διερευνάται η συνολική αποτίμηση των εκπαιδευτικών απέναντι στην τηλεργασία ως μορφή εργασίας, όπως τη βίωσαν οι ίδιοι μέσω της τηλεκπαίδευσης. Στο ερώτημα αυτό οι μισοί περίπου εκπαιδευτικοί (**49,0%**) δήλωσαν ότι την

αποτιμούν αρνητικά, σε ποσοστό **30,7%** ότι την αποτιμούν ουδέτερα, ενώ σε ποσοστό **20,3%** θετικά.

Από το ερώτημα αυτό, και αν συγκρίνουμε τις δύο ακραίες τιμές, προκύπτει ότι η αρνητική αποτίμηση της τηλεργασίας είναι υπερδιπλάσια της θετικής. Επίσης η θετική αποτίμηση αντιπροσωπεύει το 1/5 των ερωτηθέντων. Από το γεγονός αυτό διαφαίνεται ότι η αρνητική αποτίμηση της τηλεργασίας από την εμπειρία της τηλεκπαίδευσης αποτελεί την κυρίαρχη τάση ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην έρευνα.

Γράφημα 13

Συμπεράσματα 1^{ου} μέρους

Αναφορικά με τις πιθανές επιπτώσεις της τηλεκπαίδευσης στα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών διαπιστώνεται ότι:

α) Οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί αντιμετώπισαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία το πρόβλημα της διεύρυνσης του ωραρίου με την αύξηση του χρόνου για την προετοιμασία μίας ώρας τηλεκπαίδευσης, σε σχέση με τον συνήθη χρόνο προετοιμασίας της δια ζώσης διδασκαλίας, όπως υποδεικνύουν οι οκτώ στους δέκα (79,4%) που απάντησαν (ερώτηση 3). Περισσότεροι από τους μισούς μάλιστα (54,2%) προσδιορίζουν αυτόν τον χρόνο σε 3-5 ώρες για την προετοιμασία ενός μαθήματος σύγχρονης τηλεκπαίδευσης ή την ανάρτηση εκπαιδευτικού υλικού στις πλατφόρμες της ασύγχρονης τηλεκπαίδευσης (ερώτηση 4).

Επίσης, στη συντριπτική τους πλειοψηφία (81,5%) οι εκπαιδευτικοί δηλώνουν ότι κατά την αναστολή της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων αναγκάστηκαν να απασχοληθούν πέραν του εργασιακού ωραρίου σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι κατά τη δια ζώσης λειτουργία (ερώτηση 5^α), κυρίως για την πραγματοποίηση παιδαγωγικών συνεδριάσεων και την ενημέρωση και υλοποίηση εγκυκλίων και οδηγιών του ΥΠΑΙΘ (ερώτηση 5^β). Αν αυτό το συσχετίσουμε με το γεγονός πως το 61,4% των ερωτηθέντων απαντά ότι η τηλεκπαίδευση εγείρει το ζήτημα της παραβίασης εργασιακών δικαιωμάτων με τη διεύρυνση του ωραρίου (ερώτηση 6) και πως το 51,6% απαντά ότι η μείωση του ελεύθερου χρόνου είναι ανάμεσα στα σημαντικότερα μειονεκτήματα της τηλεργασίας (ερώτηση 8), μπορούμε να συμπεράνουμε αναμφίβολα ότι η παραβίαση του εργασιακού ωραρίου είναι μια από τις σημαντικότερες επιπτώσεις της τηλεκπαίδευσης στα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών, σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα.

β) Μία άλλη σημαντική επίπτωση στα εργασιακά δικαιώματα φαίνεται ότι είναι η οικονομική επιβάρυνση των εκπαιδευτικών για την αγορά τεχνολογικού εξοπλισμού. Συγκεκριμένα, αυτό αναδεικνύεται από το γεγονός ότι το 50,1% των ερωτηθέντων που εργάστηκαν από το σπίτι υποδεικνύει ως πρόβλημα που αντιμετώπισε τη χρηματοδότηση προσωπικών τεχνολογικών μέσων (ερώτηση 2). Επίσης, το ζήτημα της οικονομικής επιβάρυνσης για την προμήθεια του απαραίτητου εξοπλισμού βρίσκεται στην πρώτη θέση ανάμεσα στα ζητήματα που θεωρούν οι ερωτηθέντες ότι εγείρει η τηλεκπαίδευση, καθώς επισημάνθηκε από το 77,9% όσων απάντησαν (ερώτηση 6) και το κόστος του εξοπλισμού αποτελεί από τα σημαντικότερα μειονεκτήματα της τηλεκπαίδευσης, σύμφωνα με το 57,2% των ερωτηθέντων (ερώτηση 8). Εδώ μπορούμε να συμπληρώσουμε ότι η αποστολή προς ενημέρωση και υλοποίηση εγκυκλίων του ΥΠΑΙΘ ακόμη και τις μεταμεσονύκτιες ώρες, διευρύνει τον εργασιακό χρόνο, γεγονός που οδηγεί σε παραβίαση του διδακτικού και εργασιακού ωραρίου και δεν αναγνωρίζεται ως υπερωριακή απασχόληση, αυξάνοντας επιπλέον το οικονομικό κόστος σε βάρος των εργαζομένων.

γ) Από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών αναδεικνύονται, επίσης, τα προβλήματα που συνεπάγεται η απομάκρυνση από τον εργασιακό χώρο, της περιστολής, δηλαδή, της κοινωνικότητας και της συλλογικότητας. Αυτό είναι πιο εμφανές στην ερώτηση 8 που αφορά στα μειονεκτήματα της τηλεργασίας, όπου η απομόνωση και η

επικοινωνία με συναδέλφους/μαθητές/γονείς βρίσκονται στη 2η και 3η θέση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών με ποσοστά **71,2%** και **66,8%**. Επίσης, η δυσκολία συνδικαλιστικής συμμετοχής και δράσης επιλέγεται από το **31%** όσων απάντησαν στην ίδια ερώτηση. Το γεγονός ότι την ίδια ώρα στην **ερώτηση 9**, που αφορά στα πλεονεκτήματα της τηλεργασίας, επιλέγεται από τη συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών ως κύριο πλεονέκτημα η αποφυγή μετακινήσεων (**74,4%**), δεν πρέπει να εκληφθεί ως αντίφαση, δεδομένων των αντικειμενικών συνθηκών της περιόδου, αφού μπορεί ενδεχομένως να συνδεθεί καταρχάς με την πανδημία και την αποφυγή συνωστισμού των ΜΜΜ και κατά δεύτερον με το γεγονός ότι πολλοί/ες εκπαιδευτικοί εργάζονται μακριά από τον τόπο μόνιμης κατοικίας τους. Σε κάθε περίπτωση, το πλεονέκτημα της αποφυγής μετακινήσεων δεν αναιρεί τους περιορισμούς στην κοινωνική δραστηριότητα που συνοδεύουν την τηλεργασία.

δ) Αποκαλύπτεται, επίσης, ότι εκτός του γεγονότος ότι με την τηλεκπαίδευση πλήττονται οι υφιστάμενες εργασιακές κατακτήσεις του κλάδου, αναδεικνύονται επιπλέον απειλές στα δικαιώματα των εκπαιδευτικών. Όσον αφορά στα ζητήματα που εγείρει η τηλεκπαίδευση, οι εκπαιδευτικοί αναδεικνύουν την παραβίαση των προσωπικών δεδομένων σε ποσοστό **50,7%**, του προσωπικού χώρου σε ποσοστό **49%** και των πνευματικών δικαιωμάτων σε ποσοστό **35,3%** (**ερώτηση 6**). Επίσης, ως ένα από τα σημαντικότερα μειονεκτήματα της τηλεργασίας οι εκπαιδευτικοί αναδεικνύουν και τη διατάραξη της οικογενειακής ζωής σε ποσοστό **42,6%** (**ερώτηση 8**).

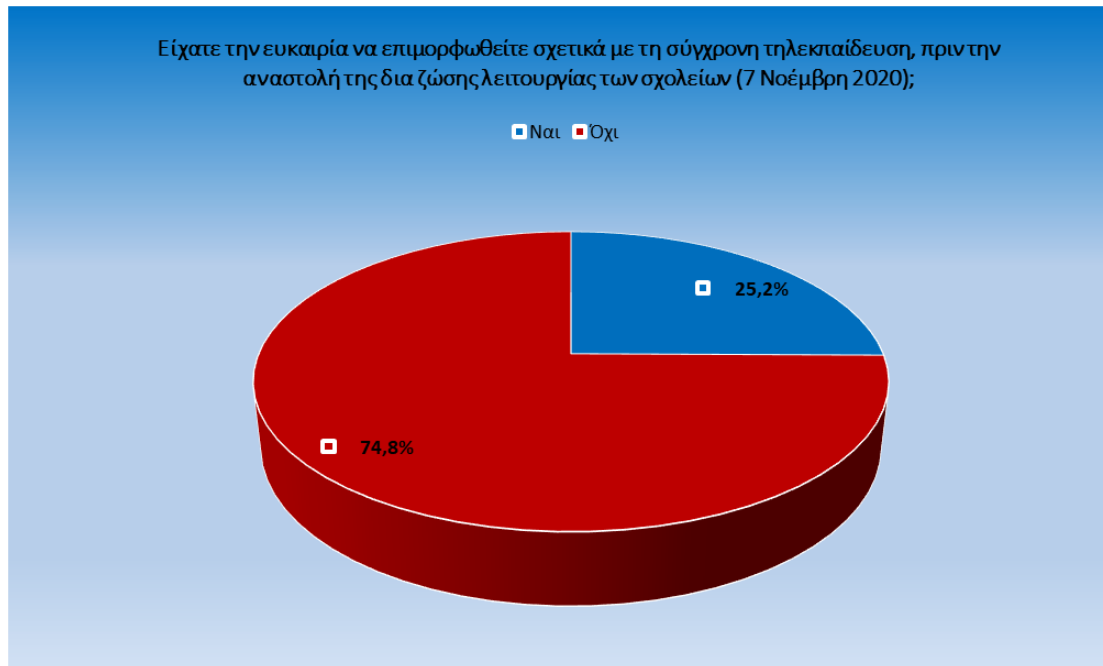
ε) Οι ερωτηθέντες επισημαίνουν ακόμη μια σειρά από πιθανούς κινδύνους στα εργασιακά δικαιώματα, αφού εκτιμούν ότι η τηλεκπαίδευση μπορεί να αξιοποιηθεί στο μέλλον για τη μείωση θέσεων εργασίας σε ποσοστό **67,8%** και ως απεργοσπαστικός μηχανισμός σε ποσοστό **45,7%** (**ερώτηση 8**). Στην ίδια ερώτηση αναδεικνύεται ως πιθανός κίνδυνος για τη δημόσια εκπαίδευση και η εισχώρηση ιδιωτικών εταιρειών τεχνολογίας σε ποσοστό **54,8%**.

στ) Σε πολύ σημαντικό πρόβλημα αναφορικά με την τηλεκπαίδευση, αναδεικνύεται το ζήτημα της συνδεσιμότητας στο διαδίκτυο, το οποίο δήλωσαν σε ποσοστό **57,9%** ότι αντιμετώπισαν όσοι από τους ερωτηθέντες εργάστηκαν από το σπίτι (**ερώτηση 2**) και το οποίο αναδεικνύουν και ως το σημαντικότερο μειονέκτημα της τηλεργασίας σε ποσοστό **72,8%** (**ερώτηση 8**). Χωρίς να αποτελεί ένα άμεσα εργασιακό δικαίωμα, άπτεται παρόλα αυτά των συνθηκών εργασίας, αφού δημιουργεί σοβαρά εμπόδια στους εκπαιδευτικούς στην άσκηση του εκπαιδευτικού τους έργου.

Γ. Εκτιμήσεις σχετικά με την τηλεκπαίδευση

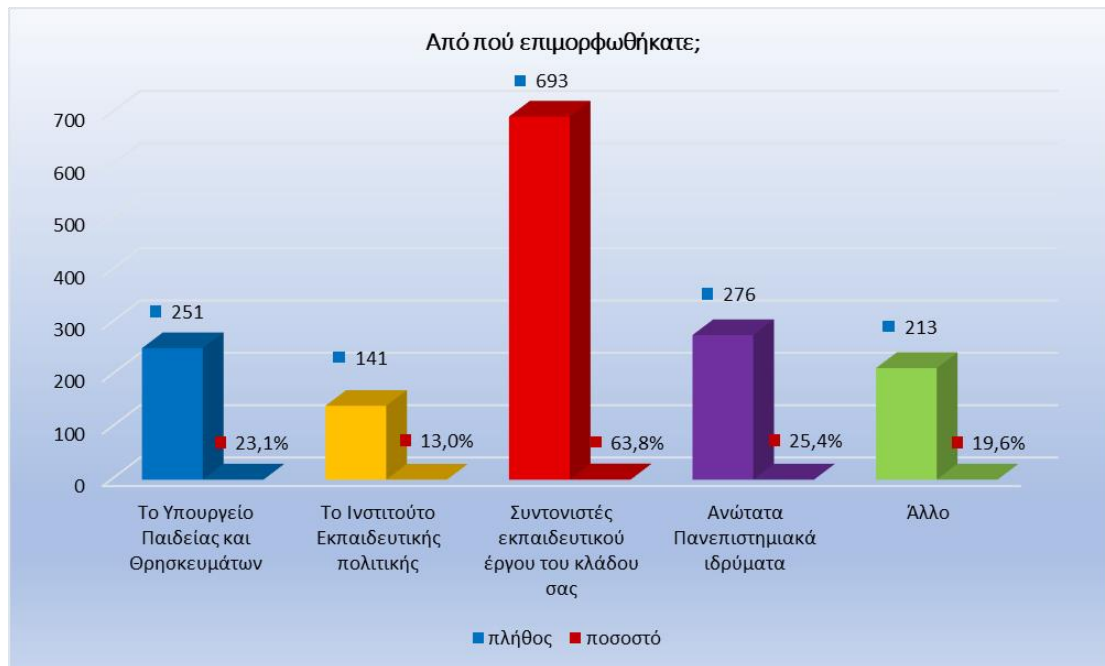
Στην ενότητα αυτή επιδιωκόμενος στόχος είναι η διερεύνηση των εκτιμήσεων των εκπαιδευτικών σχετικά με την εμπειρία που είχαν από την εφαρμογή της τηλεκπαίδευσης, καθώς και η αποτύπωση αντικειμενικών στοιχείων στις υπό αναστολή σχολικές μονάδες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατά την περίοδο εφαρμογής της τηλεκπαίδευσης πάνω στους εξής άξονες: α) επιμόρφωση, β) παιδαγωγικές μέθοδοι, γ) ενδεχόμενα τεχνικά προβλήματα και ανασταλτικοί παράγοντες στην εφαρμογή της τηλεκπαίδευσης και την ομαλή διεξαγωγή της, δ) ενδεχόμενες παιδαγωγικές και εκπαιδευτικές επιπτώσεις από την υλοποίηση της τηλεκπαίδευσης και ποιοτικά χαρακτηριστικά της, ε) ενδεχόμενες ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις σε εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες από την μακρά περίοδο της τηλεκπαίδευσης και στ) προτεινόμενα μέτρα για την επιστροφή στη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία.

Με την **ερώτηση 11 (Γράφημα 14)** «Είχατε την ευκαιρία να επιμορφωθείτε σχετικά με τη σύγχρονη τηλεκπαίδευση, πριν την αναστολή της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων (7 Νοέμβρη 2020)», όπου υπήρχε δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, διερευνάται κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί είχαν την απαραίτητη θεσμικά οργανωμένη στήριξη μέσα από επιμόρφωση, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της τηλεκπαίδευσης. Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών σε ποσοστό **74,8%** απάντησε ότι δεν είχε την ευκαιρία να επιμορφωθεί σχετικά με τη σύγχρονη τηλεκπαίδευση, πριν την αναστολή της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων στις 7/11/20, ενώ μόνο το $\frac{1}{4}$ περίπου (**25,2%**) απάντησε το αντίθετο.

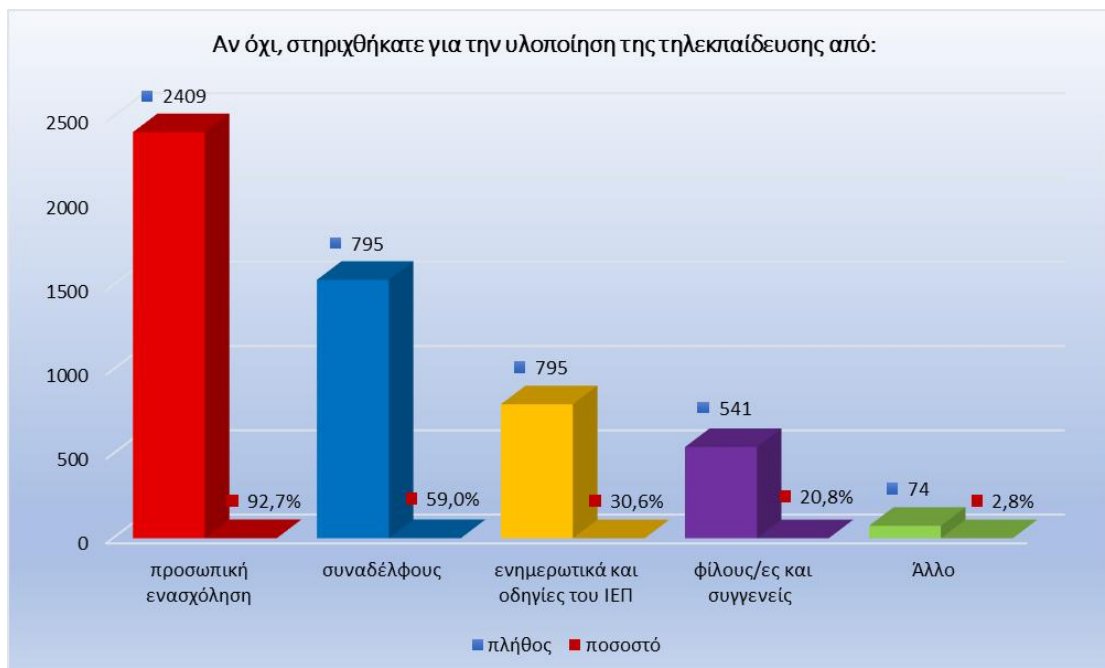
Γράφημα 14

Ειδικότερα, στην **ερώτηση 11α (Γράφημα 14α)**, όπου υπήρχε δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, όσοι/όσες εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι είχαν την ευκαιρία να επιμορφωθούν πριν την αναστολή της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας (**25,2%**, **1.087** από τους ερωτηθέντες) απάντησαν ότι αυτή η επιμόρφωση πραγματοποιήθηκε: από το ΥΠΑΙΘ **23,1%**, από το ΙΕΠ **13,0%**, από τους/τις Συντονιστές Εκπαιδευτικού Έργου **63,8%**, από Ανώτατα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα **25,4%** και από άλλους φορείς **19,6%**, (ο καθένας από τους οποίους δεν αποτελεί σημαντικό στατιστικό στοιχείο).

Γράφημα 14α

Αντίστοιχα, το **74,8%** που απάντησε αρνητικά στο αν είχε την ευκαιρία να επιμορφωθεί πριν την αναστολή της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας, στην **ερώτηση 11β (Γράφημα 14β)**, όπου υπήρχε δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, δήλωσε ότι στηρίχθηκε: από ενημερωτικά και οδηγίες του ΙΕΠ **30,6%**, από συναδέλφους **59,0%**, από προσωπική ενασχόληση **92,7%**, από φίλους/συγγενείς **20,8%** και από άλλο **2,8%**.

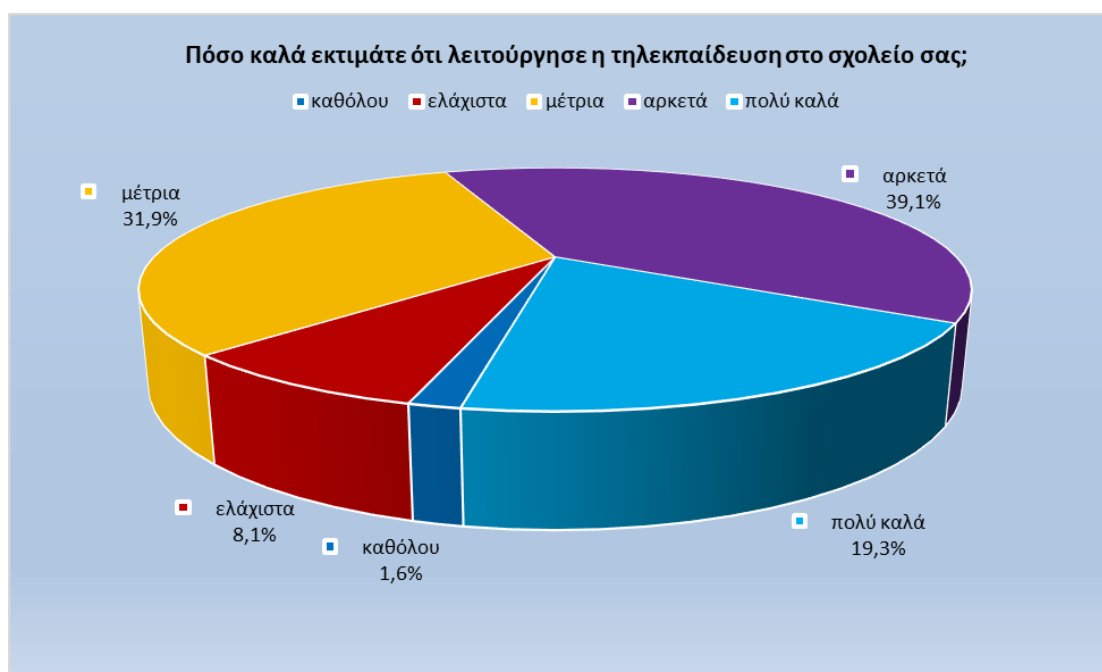

Γράφημα 14β

Από τα παραπάνω συνάγεται η απουσία συντονισμένης επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις ιδιαίτερες διδακτικές μεθόδους και πρακτικές που απαιτεί η τηλεκπαίδευση. Όπου υπήρξε θεσμικά οργανωμένη επιμόρφωση, αυτό πραγματοποιήθηκε κυρίως από τους/τις Σ.Ε.Ε., όπως απάντησε το **63,8%** των ερωτώμενων. Η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (**74,8%**) που απάντησε ότι δεν είχε την ευκαιρία να επιμορφωθεί, φαίνεται να στηρίχθηκε κατ' αρχήν στην προσωπική ενασχόληση (**92,7%**) και σε μεγάλο ποσοστό σε άλλους/άλλες συναδέλφους (**59,0%**).

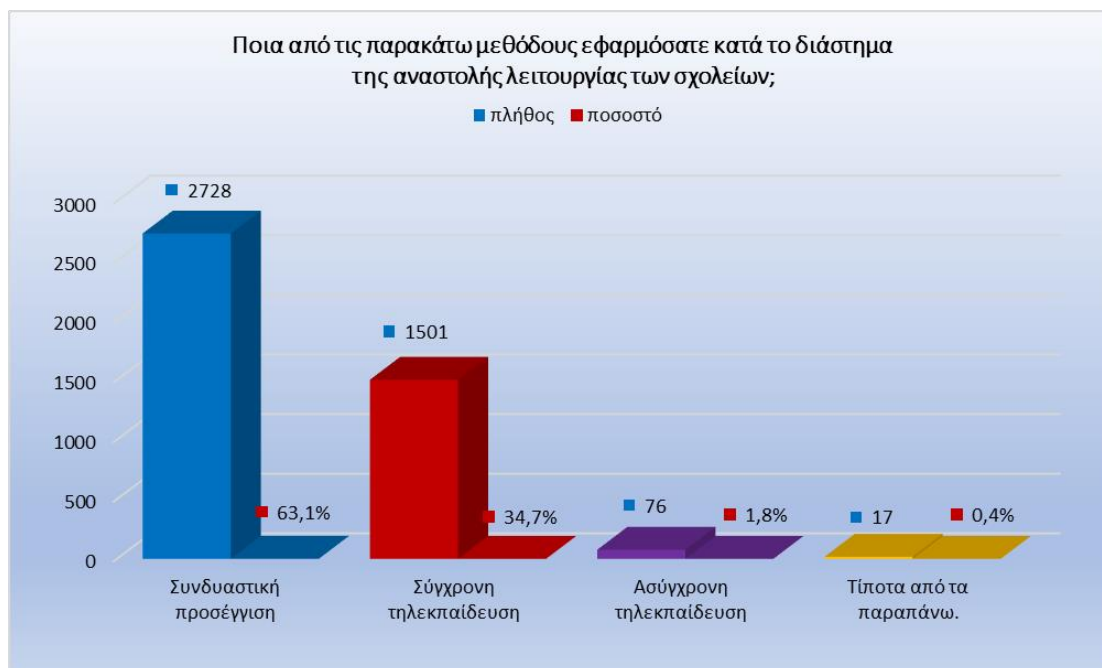
Η έλλειψη θεσμικά οργανωμένης επιμόρφωσης μπορεί να συσχετιστεί με την ερώτηση **14** που ακολουθεί, σε σχέση με την ανάγκη που εμφανίστηκε στους/στις εκπαιδευτικούς για τροποποίηση των εφαρμοζόμενων παιδαγωγικών μεθόδων στο πλαίσιο της τηλεκπαίδευσης, δείχνοντας ότι οι εκπαιδευτικοί με δική τους πρωτοβουλία και ελλιπή καθοδήγηση προσπάθησαν να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις.

Με την **ερώτηση 12 (Γράφημα 15)** «Πόσο καλά εκτιμάτε ότι λειτουργήσει η τηλεκπαίδευση στο σχολείο σας;» επιχειρείται μια γενική ποιοτική αποτίμηση της τηλεκπαίδευσης στο σχολείο του ερωτηθέντα, χωρίς να διερευνώνται στην ερώτηση αυτή οι παράγοντες που συνέβαλαν ή όχι σε αυτό το αποτέλεσμα. «Πολύ καλά» απάντησε το **19,3%**, «αρκετά» το **39,1%**, «μέτρια» το **31,9%**, «ελάχιστα» το **8,1%** και «καθόλου» το **1,6%**. Συνοψολογίζοντας τις εκτιμήσεις που δηλώνουν χαμηλά ποιοτικά χαρακτηριστικά (καθόλου, ελάχιστα και μέτρια) το ποσοστό είναι **41,6%** και **58,3%** οι εκτιμήσεις «αρκετά» και «πολύ καλά», γεγονός που δείχνει σημαντικά ελλείμματα στην ποιότητα της λειτουργίας της τηλεκπαίδευσης, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ερωτηθέντων.

Γράφημα 15

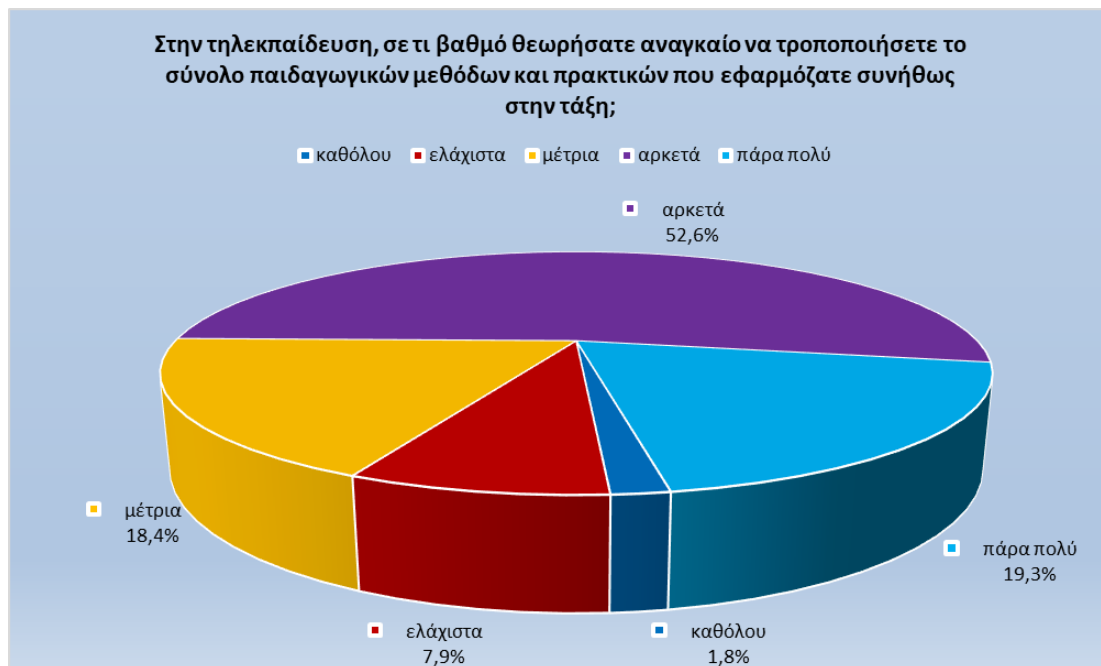
Στην ερώτηση 13 (Γράφημα 16) «Ποια από τις παρακάτω μεθόδους εφαρμόσατε κατά το διάστημα της αναστολής λειτουργίας των σχολείων;» οι ερωτηθέντες απάντησαν: Σύγχρονη Τηλεκπαίδευση **34,7%**, Ασύγχρονη Τηλεκπαίδευση **1,8%**, Συνδυαστική Προσέγγιση **63,1%** (δηλαδή η διδασκαλία πραγματοποιήθηκε εξίσου με σύγχρονη και ασύγχρονη τηλεκπαίδευση) και Τίποτα από τα παραπάνω **0,4%**.

Γράφημα 16

Με την ερώτηση 14 (Γράφημα 17) «Στην τηλεκπαίδευση, σε τι βαθμό θεωρήσατε αναγκαίο να τροποποιήσετε το σύνολο παιδαγωγικών μεθόδων και πρακτικών που εφαρμόζατε συνήθως στην τάξη;» επιχειρείται η διερεύνηση μιας σημαντικής πτυχής της τηλεκπαίδευσης, η οποία σχετίζεται με τη διαπίστωση που υπήρχε στον κλάδο για το διαφορετικό παιδαγωγικό και διδακτικό πλαίσιο που απαιτείται, ήδη από την πρώτη εφαρμογή της τηλεκπαίδευσης (Μάρτιος-Μάιος 2020). «Πάρα πολύ» απάντησε το **19,3%**, «αρκετά» το **52,6%**, «μέτρια» το **18,4%**, «ελάχιστα» το **7,9%** και «καθόλου» το **1,8%**. Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών, το **71,9%**, απάντησε ότι θεώρησε «πάρα πολύ» έως «αρκετά» αναγκαίο να τροποποιήσει τις μεθόδους και τις πρακτικές της προκειμένου να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες παιδαγωγικές συνθήκες της τηλεκπαίδευσης, επιβεβαιώνοντας επί της ουσίας την υπόθεση ότι το μέσο αλλάζει σημαντικά την ίδια τη μαθησιακή συνθήκη και την παιδαγωγική πράξη και διαδικασία. Επίσης, η έλλειψη θεσμικά οργανωμένης επιμόρφωσης (όπως παρουσιάστηκε παραπάνω) μπορεί να συσχετισθεί με αυτήν την ανάγκη που εμφανίστηκε στους/στις εκπαιδευτικούς για τροποποίηση των εφαρμοζόμενων παιδαγωγικών μεθόδων στο πλαίσιο της τηλεκπαίδευσης,

δείχνοντας ότι οι εκπαιδευτικοί με δική τους πρωτοβουλία και ελλιπή καθοδήγηση προσπάθησαν να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις.

Γράφημα 17

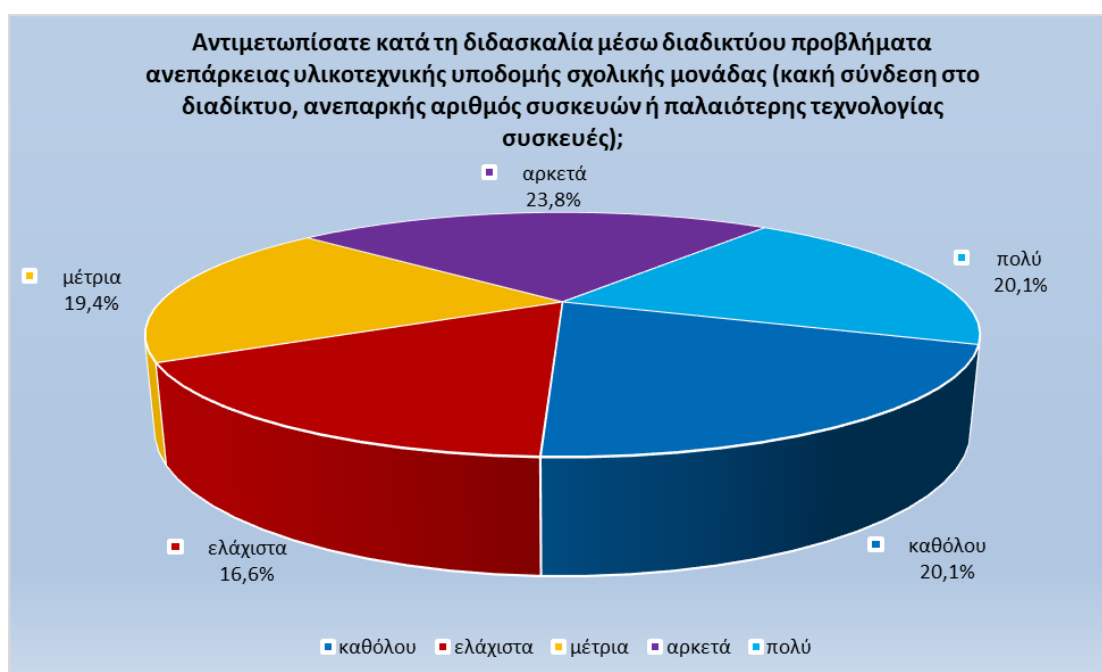
Ακόμα μία ιδιαιτερότητα της τηλεκαίδευσης είναι ο τεχνολογικός εξοπλισμός και η ψηφιακή υποδομή, που αποτελούν αναγκαία συνθήκη προκειμένου αυτή να συντελεστεί, καθώς κοινή διαπίστωση των εκπαιδευτικών ήδη από την πρώτη εφαρμογή της τηλεκαίδευσης είναι ότι η δυνατότητα σύνδεσης, το είδος του τεχνολογικού εξοπλισμού και η ποιότητα της σύνδεσης επηρεάζουν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της διδακτικής και μαθησιακής διαδικασίας.

Στην **ερώτηση 15** διερευνώνται μια σειρά από προβλήματα στην υλοποίηση της τηλεκαίδευσης που σχετίζονται με την υλικοτεχνική υποδομή των σχολείων, τον τεχνολογικό εξοπλισμό μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών, τη συνδεσιμότητα μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών, την παραβίαση προσωπικών δεδομένων και τις ελλείψεις εκπαιδευτικών λύσεων για μαθητές/τριες με ειδικές ανάγκες. Οι απαντήσεις για την κάθε υποπερίπτωση περιλαμβάνουν ποιοτική κλίμακα προκειμένου να διερευνηθεί επαρκώς η ύπαρξη και η ένταση του κάθε προβλήματος χωριστά και να αποτυπωθεί το σύνολο των παραγόντων που επηρεάζουν όχι μόνο την ίδια τη δυνατότητα πρόσβασης των μαθητών/τριών στην τηλεκαίδευση αλλά και την ποιότητά της.

α) Αναφορικά με την ανεπάρκεια υλικοτεχνικής υποδομής σχολικής μονάδας (κακή σύνδεση στο διαδίκτυο, ανεπαρκής αριθμός συσκευών ή παλαιότερης τεχνολογίας συσκευές) απάντησαν (**Γράφημα 18α**): «καθόλου» **20,1%**, «ελάχιστα» **16,6%**, «μέτρια» **19,4%**, «αρκετά» **23,8%** και «πολύ» **20,1%**. Αξιοσημείωτο είναι ότι μόνο το

1/5 των εκπαιδευτικών αναφέρει ότι δεν υπήρξε κανένα πρόβλημα ανεπάρκειας υλικοτεχνικής υποδομής στη σχολική μονάδα και το **16,6%** αναφέρει ότι υπήρξαν ελάχιστα προβλήματα. Όλες οι υπόλοιπες απαντήσεις εντοπίζουν την ύπαρξη σχετικών προβλημάτων από «μέτρια» έως «πολύ» σε βαθμό **63,3%**. Με την ερώτηση αυτή διερευνάται ουσιαστικά και το κατά πόσο οι σχολικές μονάδες διαθέτουν την υλικοτεχνική υποδομή, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να έχουν τη δυνατότητα να παράσχουν τηλεκπαίδευση από τη σχολική μονάδα, χωρίς να υπάρχει η ανάγκη να αξιοποιήσουν τον προσωπικό τους εξοπλισμό. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι μόνο το **36,2%** (συνυπολογίζοντας το «καθόλου» και το «ελάχιστα») των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών διαπιστώνουν επάρκεια υποδομών της σχολικής τους μονάδας. Το γεγονός αυτό, καθιστά δυσχερή την αξιοποίηση των μέσων της σχολικής μονάδας για την υλοποίηση της τηλεκπαίδευσης από το σύνολο των εκπαιδευτικών, παρά τη σχετική οδηγία του ΥΠΑΙΘ¹⁵.

Γράφημα 18α

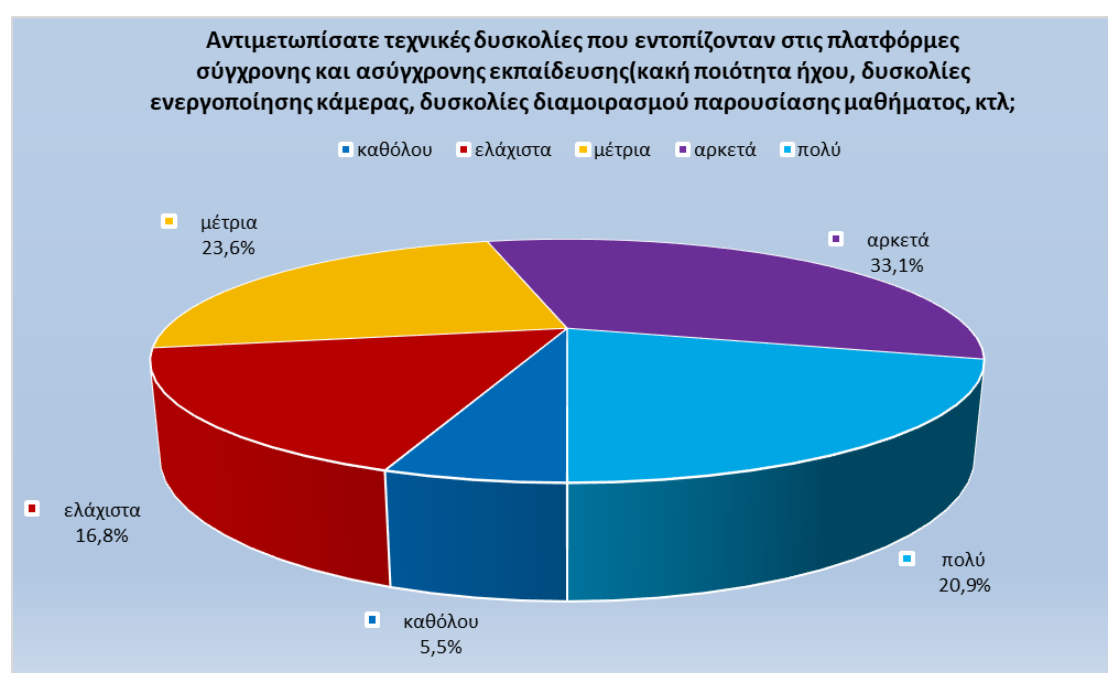
Η ψηφιακή ανεπάρκεια των σχολικών μονάδων σημειώνεται και από το ίδιο το Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο σε ανακοίνωσή του προς τα σχολεία στις 5/11/20, ενημερώνοντας για τις περιορισμένες δυνατότητες λειτουργίας τη πλατφόρμας

¹⁵ Σύμφωνα με τις οδηγίες του ΥΠΑΙΘ (7/11/20 151977/ΓΔ4) «σημειώνεται ότι οι εκπαιδευτικοί που δεν διαθέτουν ηλεκτρονικό υπολογιστή, ταμπλέτα ή έξυπνο τηλέφωνο και εξ αυτού του λόγου αδυνατούν να παράσχουν εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, λόγω έλλειψης του απαιτούμενου προς τούτο εξοπλισμού ή/και κατάλληλης σύνδεσης με το διαδίκτυο υποχρεούνται να προσέρχονται κατά τις ώρες διδασκαλίας τους στις σχολικές μονάδες, όπου υπηρετούν, οι οποίες συνεχίζουν κανονικά τη διοικητική τους λειτουργία, προκειμένου να προσφέρουν τις εκπαιδευτικές στους υπηρεσίες κάνοντας χρήση των υποδομών και του εξοπλισμού που διαθέτει η σχολική μονάδα».

σύγχρονης τηλεκπαίδευσης (webex) σε σχέση με τις ταχύτητες του Internet. Συγκεκριμένα, στην εν λόγω ανακοίνωση, έδινε τα στοιχεία με τον παρακάτω πίνακα:

Τύπος σύνδεσης με το διαδίκτυο	Επιτρεπτός Αριθμός ταυτόχρονων WebEx Meetings ανά σύνδεση
ADSL 24/1Mbps (Download/Upload)	1
VDSL 50/5 Mbps (Download/Upload)	5
VDSL 100/10 Mbps (Download/Upload)	10
Οπτική ίνα	50+

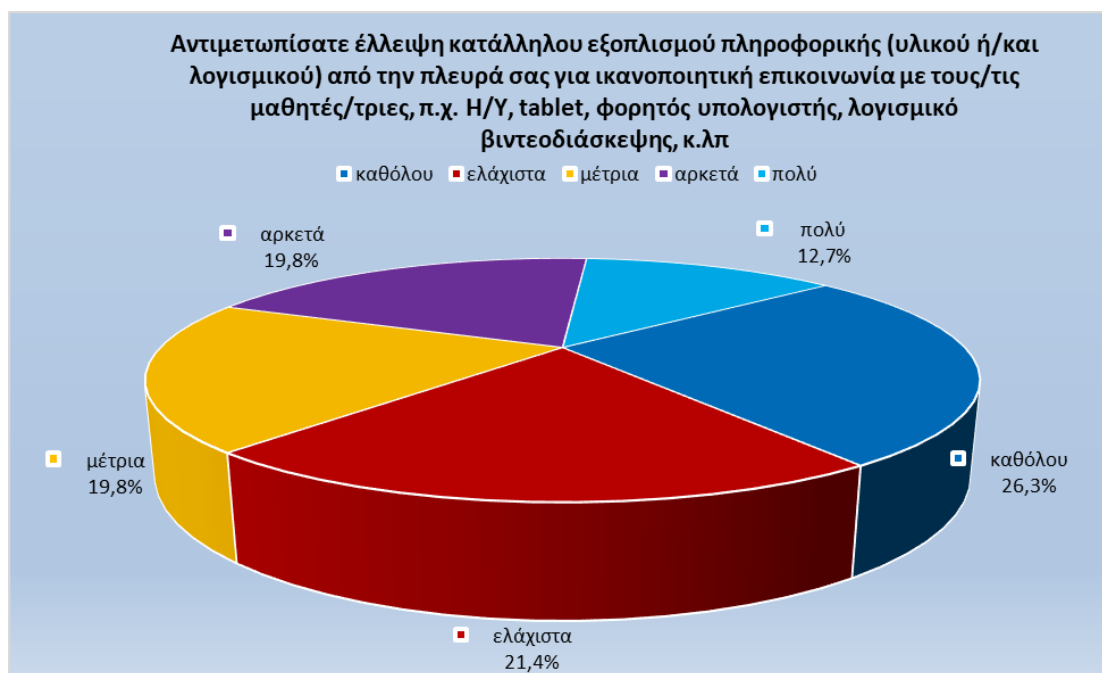
β) Αναφορικά με τεχνικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν στις πλατφόρμες σύγχρονης και ασύγχρονης εκπαίδευσης (κακή ποιότητα ήχου, δυσκολίες ενεργοποίησης κάμερας, δυσκολίες διαμοιρασμού παρουσίασης μαθήματος, κτλ.) οι ερωτηθέντες απάντησαν (**Γράφημα 18β**): «καθόλου» **5,5%**, «ελάχιστα» **16,8%**, «μέτρια» **23,6%**, «αρκετά» **33,1%** και «πολύ» **20,9%**. Αξιοσημείωτο είναι ότι μόνο το **5,5%** απάντησε ότι δεν αντιμετώπισε κανένα πρόβλημα, ενώ το **20,8%** απάντησε πολύ. Συνυπολογίζοντας με το «πολύ» και το «αρκετά» προκύπτει ένα ποσοστό **54,0%**.

Γράφημα 18β

γ) Σχετικά με το αν αντιμετώπισαν οι εκπαιδευτικοί έλλειψη κατάλληλου εξοπλισμού πληροφορικής (υλικού ή/και λογισμικού) από την πλευρά τους για ικανοποιητική επικοινωνία με τους/τις μαθητές/τριες, π.χ. Η/Υ, tablet, φορητός υπολογιστής, λογισμικό βιντεοδιάσκεψης, κ.λπ. απάντησαν (**Γράφημα 18γ**): «καθόλου» **26,3%**, «ελάχιστα» **21,4%**, «μέτρια» **19,8%**, «αρκετά» **19,8%** και «πολύ» **12,7%**. Διαπιστώνεται ότι σε αυτήν την υποπερίπτωση το «καθόλου» και το «ελάχιστα»

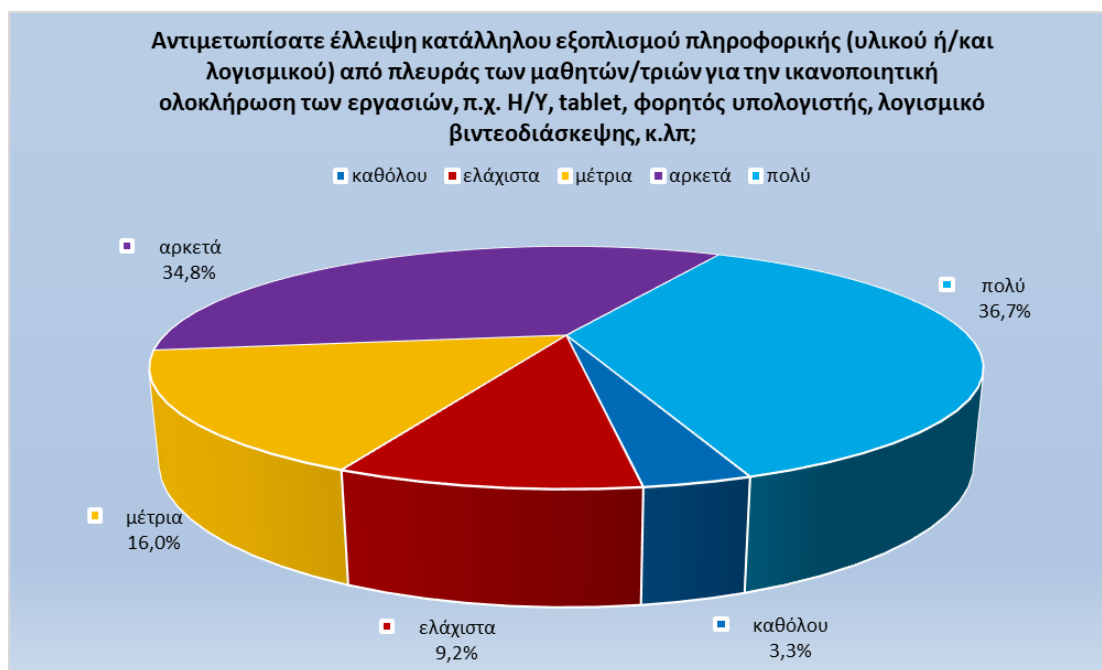
αποτελούν τις δύο υψηλότερες τιμές, συγκεντρώνοντας από κοινού το **47,7%**, σε αντίθεση με την υποπερίπτωση (α) που εξέταζε την έλλειψη τεχνολογικής υποδομής και εξοπλισμού στη σχολική μονάδα. Από την άλλη, οι εκτιμήσεις «μέτρια», «αρκετά» και «πολύ» συγκεντρώνουν από κοινού το υπόλοιπο **53,3%** των απαντήσεων. Συμπεραίνουμε ότι καθώς δεν υπήρξε κάποια θεσμική πρόβλεψη οικονομικής ενίσχυσης των εκπαιδευτικών για απόκτηση εξοπλισμού ή αναβάθμιση αυτού που ήδη διέθεταν, οι εκπαιδευτικοί ανταποκρίθηκαν στις ανάγκες της τηλεκπαίδευσης αξιοποιώντας αποτελεσματικά ίδια μέσα και εξοπλισμό.

Γράφημα 18γ

δ) Σχετικά με το αν αντιμετώπισαν οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί προβλήματα από την έλλειψη κατάλληλου εξοπλισμού πληροφορικής (υλικού ή/και λογισμικού) από πλευράς των μαθητών/τριών για την ικανοποιητική ολοκλήρωση των εργασιών, π.χ. Η/Υ, tablet, φορητός υπολογιστής, λογισμικό βιντεοδιάσκεψης, κ.λπ. απάντησαν (Γράφημα 18δ): «καθόλου» 3,3%, «ελάχιστα» 9,2%, «μέτρια» 16,0%, «αρκετά» 34,8% και «πολύ» 36,7%. Είναι χαρακτηριστικό ότι η εκτίμηση «πολύ» είναι η μεγαλύτερη και ακολουθεί η εκτίμηση «αρκετά», συγκεντρώνοντας από κοινού 71,5%. Οι εκτιμήσεις αυτές αποτυπώνουν την αδυναμία των μαθητών/τριών να συνδεθούν, να παρακολουθήσουν και να ανταποκριθούν επαρκώς στις ανάγκες της τηλεκπαίδευσης, λόγω ελλειμματικού τεχνολογικού εξοπλισμού. Σημειώνεται ότι μέχρι τη σύνταξη της παρούσας δεν έχει πραγματοποιηθεί ενίσχυση σε τεχνολογικό εξοπλισμό αυτού του μαθητικού πληθυσμού με ευθύνη του ΥΠΑΙΘ. Ο παράγοντας αυτός, επίσης, αναδεικνύεται ως σημαντικός στην αδυναμία κάποιων μαθητών/τριών να συμμετάσχουν απρόσκοπτα στη διαδικασία της μάθησης, ενώ παράλληλα τίθεται υπό αμφισβήτηση η απάντηση του ΥΠΑΙΘ στις αναρτημένες

οδηγίες με τη μορφή ερωτήσεων-απαντήσεων: «Μήπως το σύστημα αυτό αποκλείει τις πιο ασθενείς κοινωνικά ομάδες που δεν έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο;» όπου απαντάται «Επ’ ουδενί. Κατ’ αρχάς, σχεδόν όλες οι οικογένειες με παιδιά έχουν πρόσβαση σε σταθερή σύνδεση ίντερνετ και χωρίς περιορισμό δεδομένων (βάσει στοιχείων από το Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης). Επιπλέον, όμως, μπορεί κανείς να συνδεθεί με την ψηφιακή τάξη και μέσω τηλεφωνικής γραμμής, με αστική χρέωση από σταθερό τηλέφωνο.»¹⁶

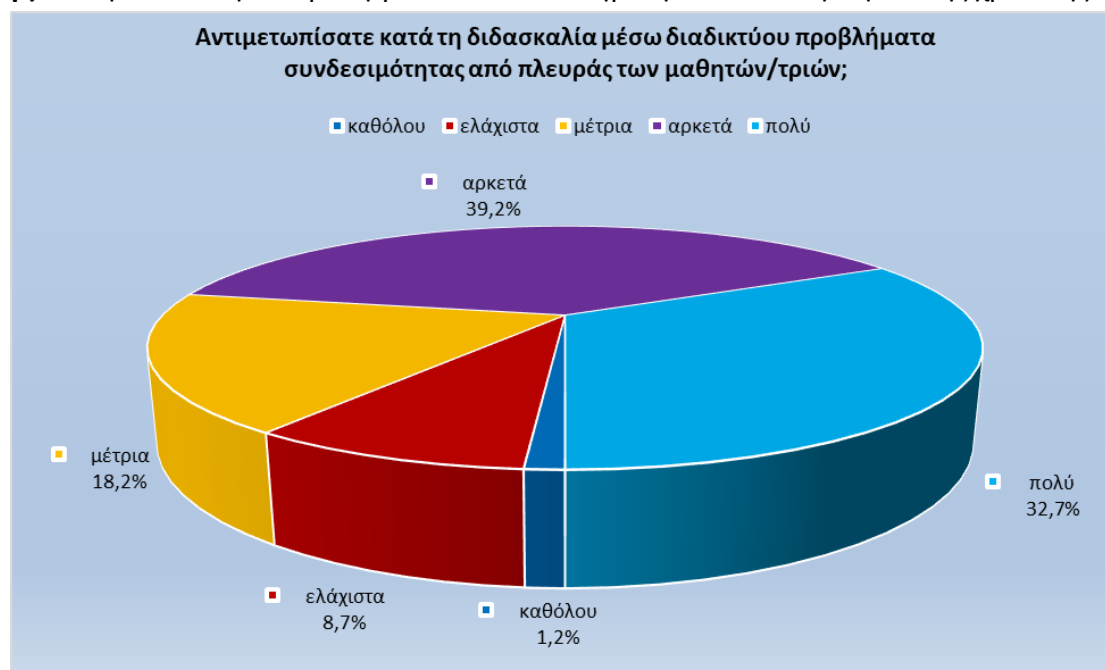

Γράφημα 18δ

ε) Σχετικά με το αν οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί αντιμετώπισαν προβλήματα εξαιτίας της συνδεσιμότητας στο διαδίκτυο από πλευράς των μαθητών/τριών απάντησαν (Γράφημα 18ε): «καθόλου» 1,2%, «ελάχιστα» 8,7%, «μέτρια» 18,2%, «αρκετά» 39,2% και «πολύ» 32,7%. Και σε αυτήν την περίπτωση οι εκτιμήσεις «πολύ» και «αρκετά» συγκεντρώνουν τις υψηλότερες τιμές, 71,9% από κοινού. Η υποπερίπτωση αυτή διερευνά την αδυναμία από μέρους των μαθητών/τριών πρόσβασης και ποιοτικής πρόσβασης στο διαδίκτυο (συνδεσιμότητα, κάλυψη δικτύου, ταχύτητες δικτύου και δυσλειτουργίες της πλατφόρμας και του ΠΣΔ κλπ.), η οποία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη συνέχιση της μάθησης. Παρόλο που οι οδηγίες του ΥΠΑΙΘ (7/11/20 151977/ΓΔ4) δίνουν τη δυνατότητα χρήσης και σταθερού τηλεφώνου για τη συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, δεν διασφαλίζεται ούτε και σε αυτήν την περίπτωση η ισότιμη συμμετοχή στη μάθηση καθώς: α) το σταθερό τηλέφωνο δεν δίνει τη δυνατότητα πρόσβασης στο ψηφιακό

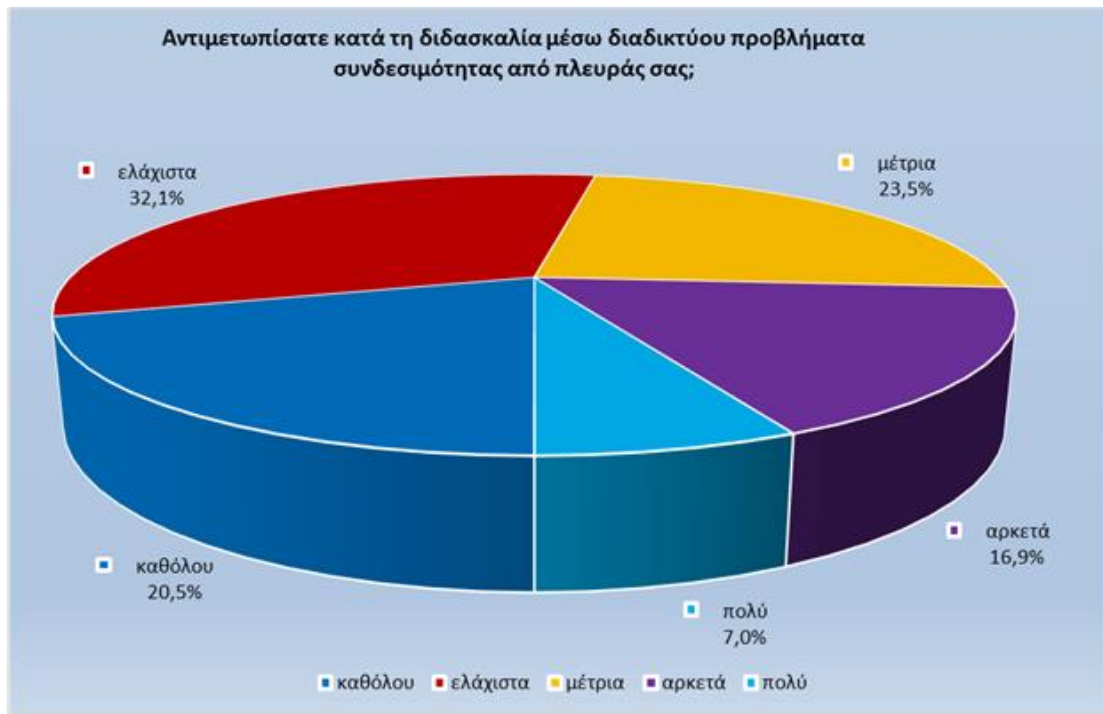
16 Υ.ΠΑΙ.Θ., “Εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Οδηγίες και σχετική ενημέρωση” (21-3-2020), <https://www.minedu.gov.gr/exetaseis-2/1650-covid19/44445-21-03-2020-odigies-gia-tin-eks-apostaseos-ekpaidefsi#5-mipos-to-systima-afto-apokleiei-tis-pio-astheneis-koinonika-omades-pou-den-exoun-prosvasi-sto-diadiktyo>

υλικό που χρησιμοποιεί ο/η εκπαιδευτικός ή στα όσα γράφονται στον «πίνακα» και β) δεν ήταν διασφαλισμένη για όλο το διάστημα η απουσία τηλεφωνικής χρέωσης.

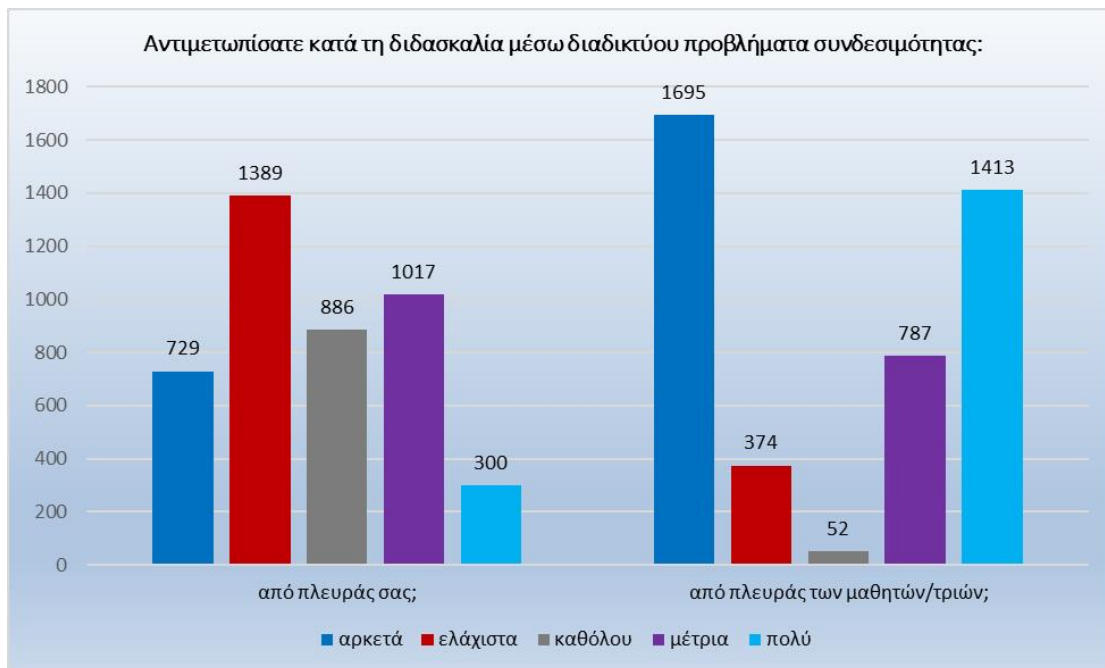

Γράφημα 18ε

στ) Αντιθέτως, στην ερώτηση αν αντιμετώπισαν οι εκπαιδευτικοί προβλήματα συνδεσιμότητας στο διαδίκτυο από πλευράς τους, οι απαντήσεις έχουν ως εξής (Γράφημα 18στ): «καθόλου» 20,5%, «ελάχιστα» 32,1%, «μέτρια» 23,5%, «αρκετά» 16,9% και «πολύ» 7,0 %. Καθώς οι ερωτηθέντες σε βαθμό 86,2% έχουν πραγματοποιήσει την τηλεκπαίδευση από το οικιακό τους περιβάλλον (βλ. ερώτηση 1) αναδεικνύεται ότι οι εκπαιδευτικοί με τον δικό τους εξοπλισμό και χρήση οικιακού δικτύου αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα διεξαγωγής της τηλεκπαίδευσης και συνέχισης της μάθησης κατά την περίοδο της πανδημικής κρίσης και της αναστολής της λειτουργίας των σχολείων. Ωστόσο, υπάρχει και ένα σύνολο εκπαιδευτικών που αντιμετώπισαν οι ίδιοι προβλήματα συνδεσιμότητας από «πολύ» έως «μέτρια» σε ποσοστό 47,4%.

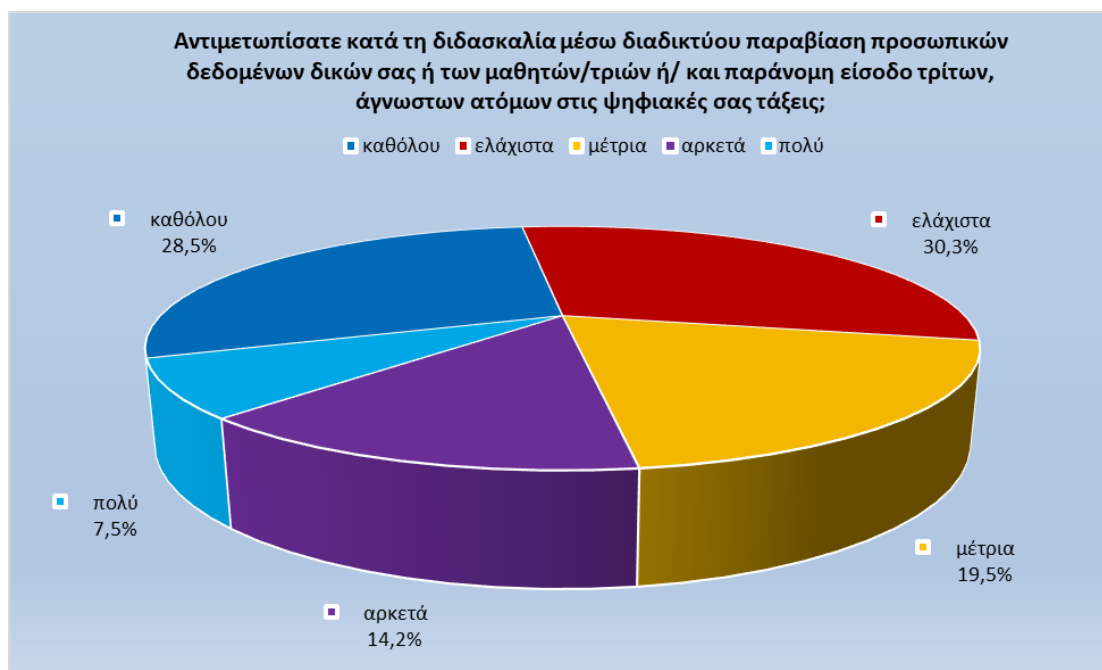
Γράφημα 18στ

Γράφημα 18ζ

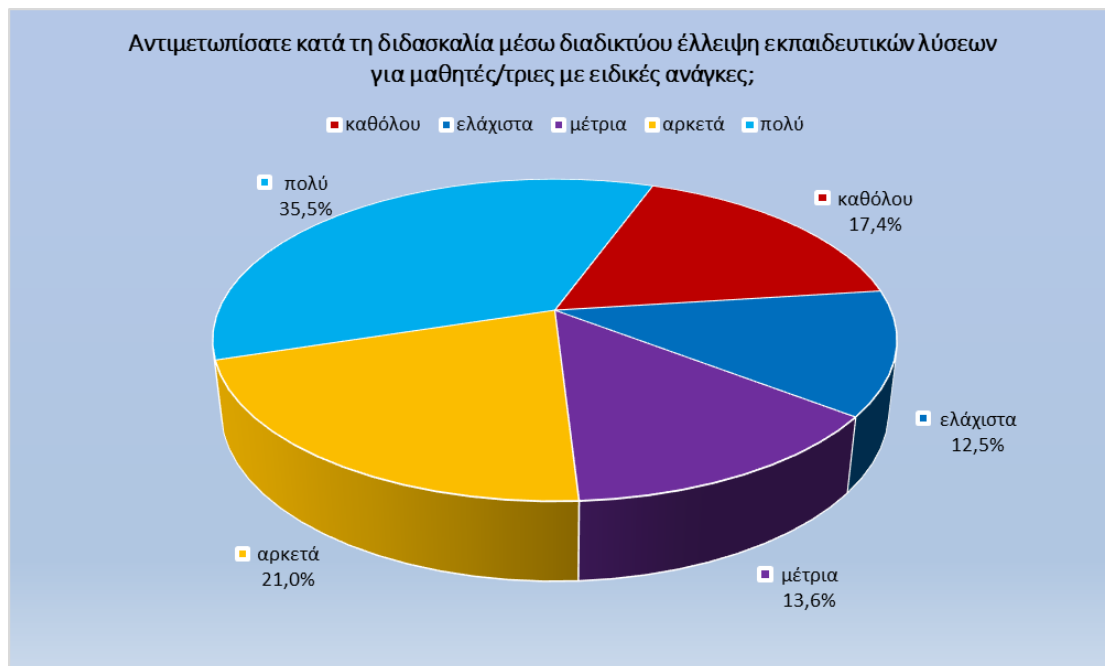
ζ) Με την υποπερίπτωση που αφορά σε προβλήματα που αντιμετώπισαν οι εκπαιδευτικοί αναφορικά με την παραβίαση προσωπικών δεδομένων δικών τους ή των μαθητών/τριών ή/ και παράνομη είσοδο τρίτων, άγνωστων ατόμων στις ψηφιακές τους τάξεις, επιχειρείται η διερεύνηση μιας ακόμα παραμέτρου που σχετίζεται με την ομαλή διεξαγωγή της τηλεκπαίδευσης, την απρόσκοπτη συμμετοχή και ελεύθερη έκφραση των μαθητών/τριών και την έλλειψη φόβου που μπορεί να

σχετίζεται με την έκθεση προσωπικών δεδομένων μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών. Οι ερωτηθέντες απάντησαν (**Γράφημα 18η**): «Καθόλου» **28,5%**, «ελάχιστα» **30,3%**, «μέτρια» **19,5%**, «αρκετά» **14,2%** και «πολύ» **7,5%**. Η πλειοψηφία των απαντήσεων συγκεντρώνεται στις εκτιμήσεις «καθόλου» και «ελάχιστα», και συνυπολογιζόμενες ανέρχονται στο **58,8%**. Ωστόσο, το υπόλοιπο **41,2%** απαντάει ότι αντιμετώπισε προβλήματα παραβίασης προσωπικών δεδομένων από μέτρια έως πολύ. Οι απαντήσεις αυτές εγείρουν ζήτημα περαιτέρω διασφάλισης των προσωπικών δεδομένων.

Γράφημα 18η

η) Τέλος στην υποπερίπτωση που αφορά στην έλλειψη εκπαιδευτικών λύσεων για μαθητές/τριες με ειδικές ανάγκες, οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί απάντησαν (**Γράφημα 18θ**): «καθόλου» **17,4%**, «ελάχιστα» **12,5%**, «μέτρια» **13,6%**, «αρκετά» **21,0%** και «πολύ» **35,5%**. Η εκτίμηση πολύ αποτελεί την υψηλότερη τιμή και ακολουθεί η τιμή αρκετά, οι οποίες συνυπολογιζόμενες φτάνουν στο **56,5%**. (39317/ΓΔ4/19-30-2020 βλέπε οδηγίες ΥΠΑΙΘ)

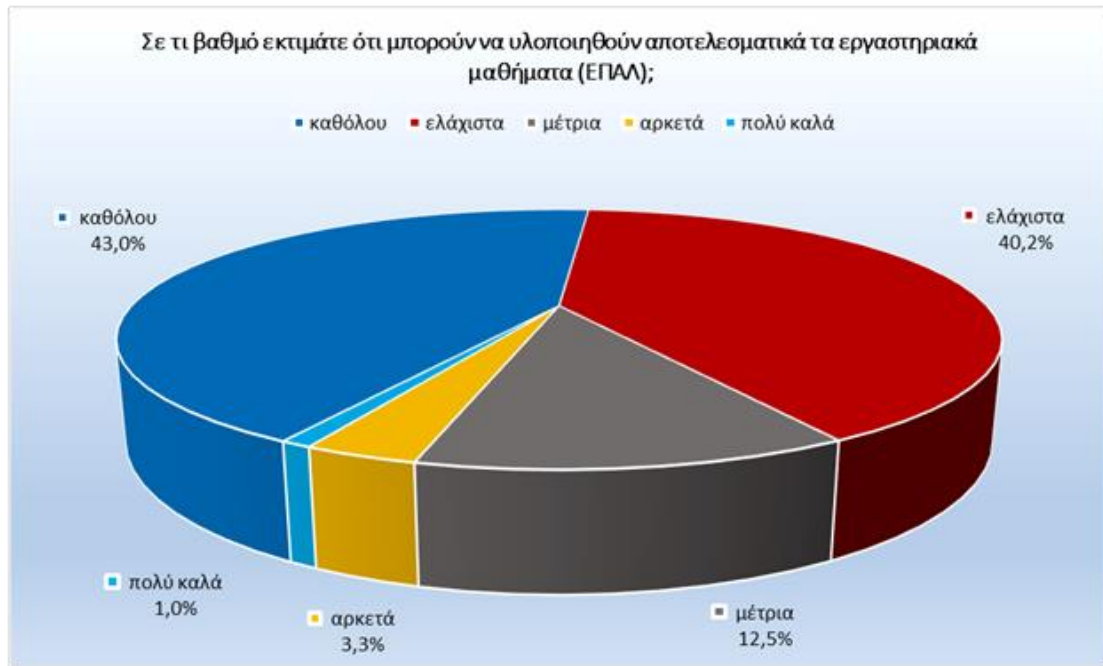
Γράφημα 18θ

Με την **ερώτηση 16 (Γραφήματα 19)** επιχειρείται η διερεύνηση της αποτελεσματικότητας της τηλεκπαίδευσης σε επιμέρους διδακτικά αντικείμενα, λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα τους (πρακτική εφαρμογή, τέλεσή τους σε εργαστήρια ή άλλους κατάλληλους χώρους, διαδραστικότητα) και αφορά συγκεκριμένα α) στα εργαστηριακά μαθήματα των ΕΠΑΛ, β) στην τεχνολογία γυμνασίου, γ) στη φυσική αγωγή, δ) στα καλλιτεχνικά μαθήματα (μουσική, χορός, θέατρο, εικαστικά).

Σε τι βαθμό εκτιμάτε ότι μπορούν να υλοποιηθούν αποτελεσματικά:

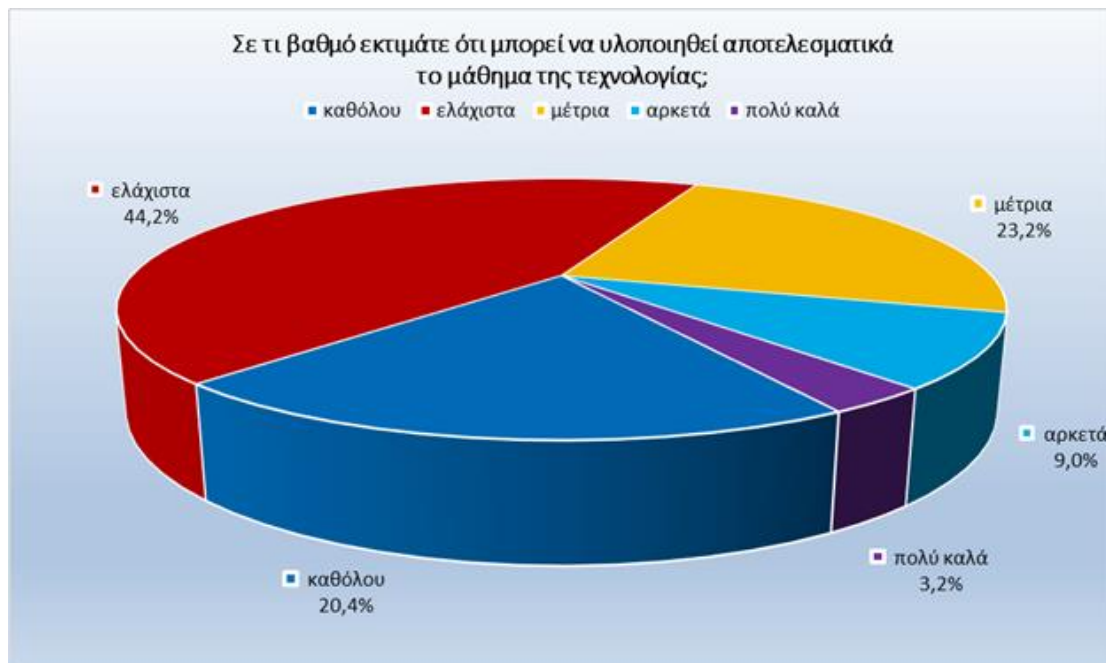
α) Τα εργαστηριακά μαθήματα (ΕΠΑΛ) οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί απάντησαν (**Γράφημα 19α**): «καθόλου» **43,0%**, «ελάχιστα» **40,2%**, «μέτρια» **12,5%**, «αρκετά» **3,3%**, «πολύ καλά» **1,0%**.

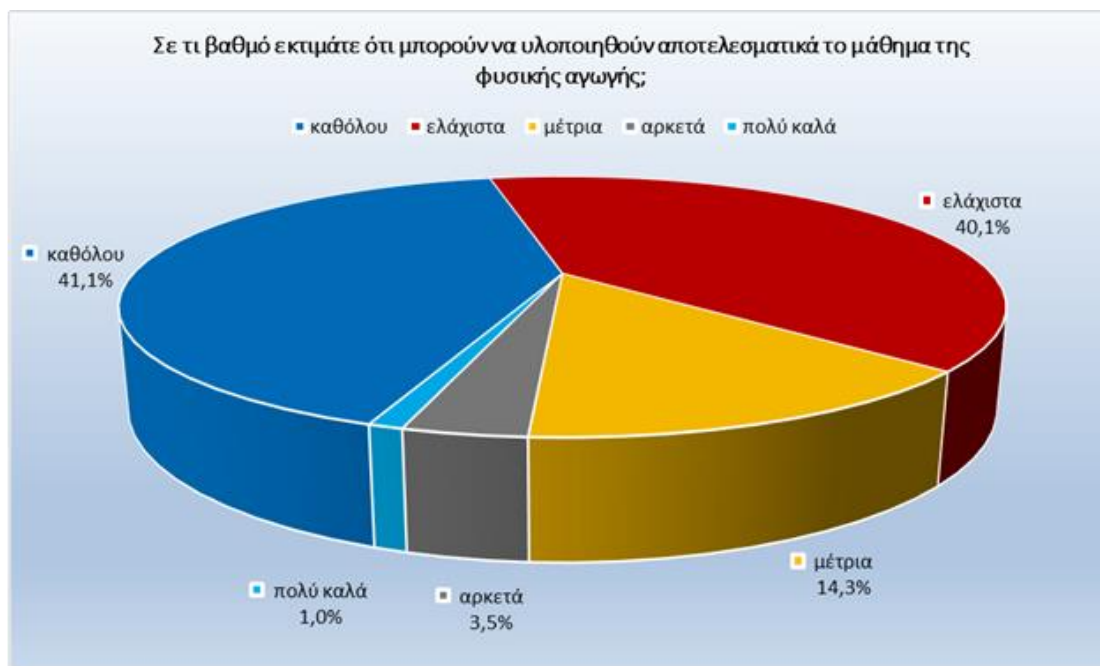
Γράφημα 19α

β) Το μάθημα της τεχνολογίας οι ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί, απάντησαν (Γράφημα 19β): «καθόλου» 20,4%, «ελάχιστα» 44,2%, «μέτρια» 23,2%, «αρκετά» 9,0%, «πολύ καλά» 3,2%.

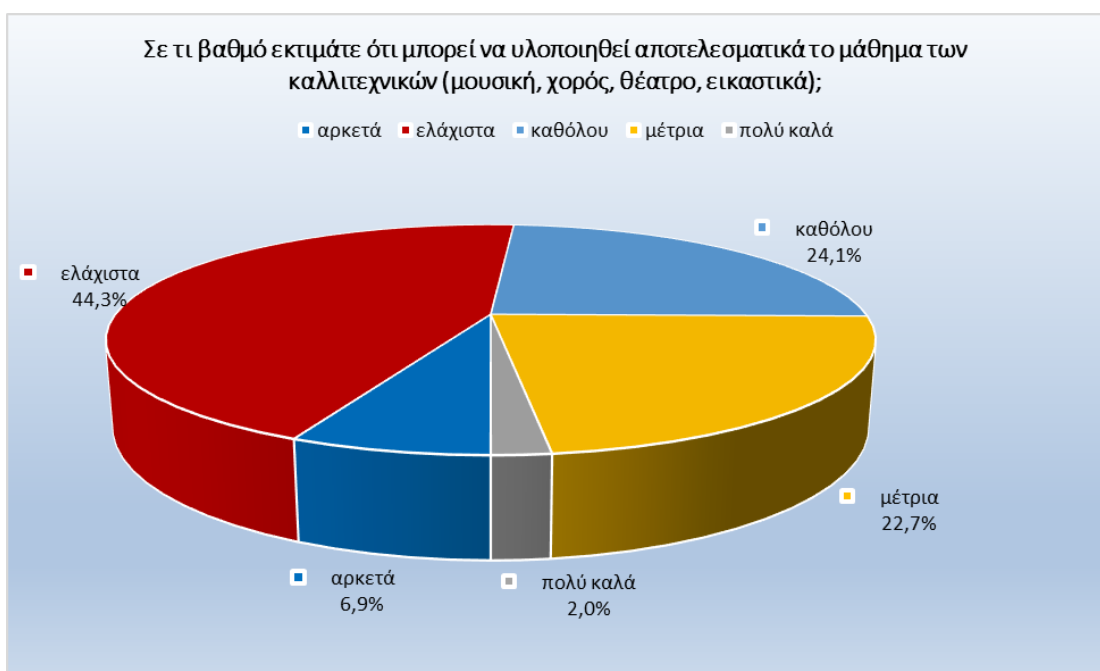
Γράφημα 19β

γ) Το μάθημα της φυσικής αγωγής, οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί απάντησαν (**Γράφημα 19γ**): «καθόλου» **41,1%**, «ελάχιστα» **40,1%**, «μέτρια» **14,3%**, «αρκετά» **3,5%**, «πολύ καλά» **1,0%**.

Γράφημα 19γ

δ) Το μάθημα των καλλιτεχνικών (μουσική, χορός, θέατρο, εικαστικά), οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί απάντησαν (**Γράφημα 19δ**): «καθόλου» **24,1%**, «ελάχιστα» **44,3%**, «μέτρια» **22,7%**, «αρκετά» **6,9%** και «πολύ καλά» **2,0%**.

Γράφημα 19δ

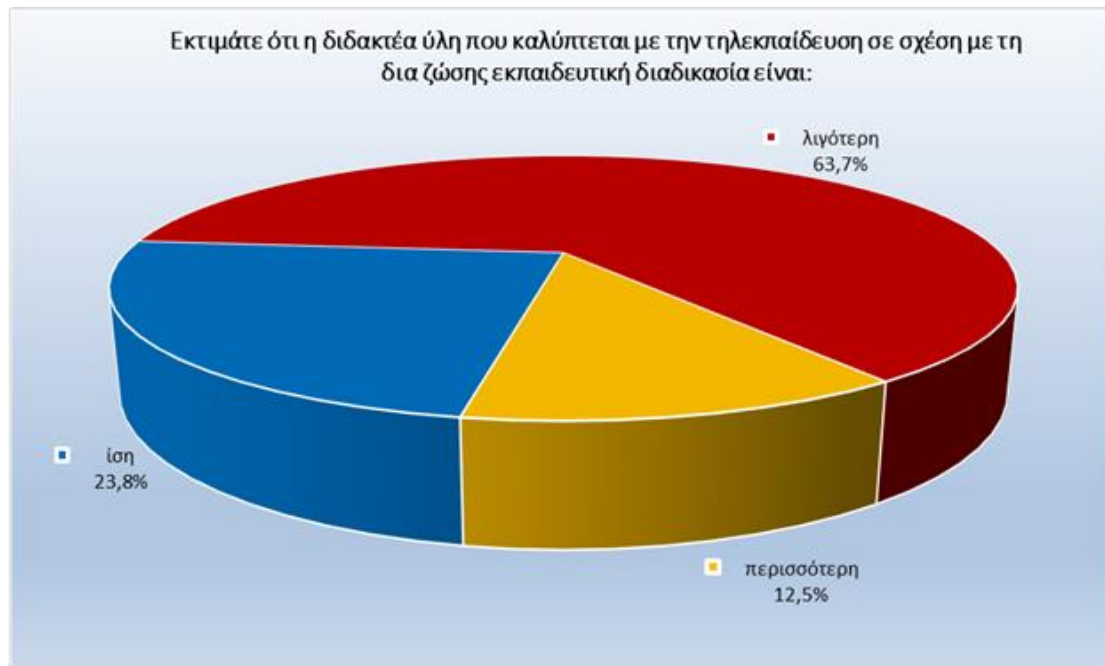
Συμπερασματικά και στις τέσσερις υποπεριπτώσεις, οι εκτιμήσεις στις οποίες παρατηρείται υπερσυγκέντρωση των απαντήσεων είναι το «καθόλου» και το «ελάχιστα», αναδεικνύοντας τη δημιουργία σοβαρού γνωστικού ελλείμματος στα εν λόγω διδακτικά αντικείμενα. Σημειώνεται ότι κάποια από αυτά (π.χ. το σχέδιο) αφορούν και σε πανελλαδικά εξεταζόμενα μαθήματα. Επίσης, τα εργαστηριακά μαθήματα των ΕΠΑΛ αποτελούν βασική παράμετρο εμπέδωσης της διδασκόμενης ύλης.

Με την ερώτηση 17 (Γράφημα 20) «Εκτιμάτε ότι η διδακτέα ύλη που καλύπτεται με την τηλεκπαίδευση σε σχέση με τη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία είναι λιγότερη/ίση/περισσότερη;» διερευνάται το ζήτημα της κάλυψης της διδακτέας ύλης. Οι εκπαιδευτικοί απάντησαν: «λιγότερη» **63,7%**, «ίση» **23,8%** και «περισσότερη» **12,5%**. Καθώς η μεγάλη πλειοψηφία εκτιμά ότι η ύλη που καλύπτεται με την τηλεκπαίδευση είναι λιγότερη από αυτήν που καλύπτεται με τη δια ζώσης εκπαίδευση, τεκμηριώνεται ένα από τα βασικά αιτήματα της Ο.Λ.Μ.Ε. για μείωση και επαναπροσδιορισμό της ύλης όλων των τάξεων προκειμένου να μπορέσουν οι μαθητές/τριες να ανταποκριθούν στους μαθησιακούς στόχους του κάθε διδακτικού αντικειμένου. Η διδακτέα ύλη μέχρι τη σύνταξη της παρούσας παραμένει η ίδια, όπως ορίστηκε κατά τον μήνα Σεπτέμβρη για το κάθε διδακτικό αντικείμενο, τάξη και τύπο σχολείου. Ειδικότερα, για την Α' τάξη όλων των τύπων λυκείων με την Υπουργική απόφαση¹⁷ καθορίζεται επιπλέον η εξεταστέα ύλη λόγω εφαρμογής της Τράπεζας Θεμάτων. Αυτή η εξεταστέα ύλη παραμένει επίσης η ίδια μέχρι τη σύνταξη της παρούσας μελέτης. Μείωση της ύλης αποφασίστηκε για τα πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα με Υπουργικές Αποφάσεις¹⁸ στις 13 και 14 /1/21, σε ποσοστό 25%-30%.

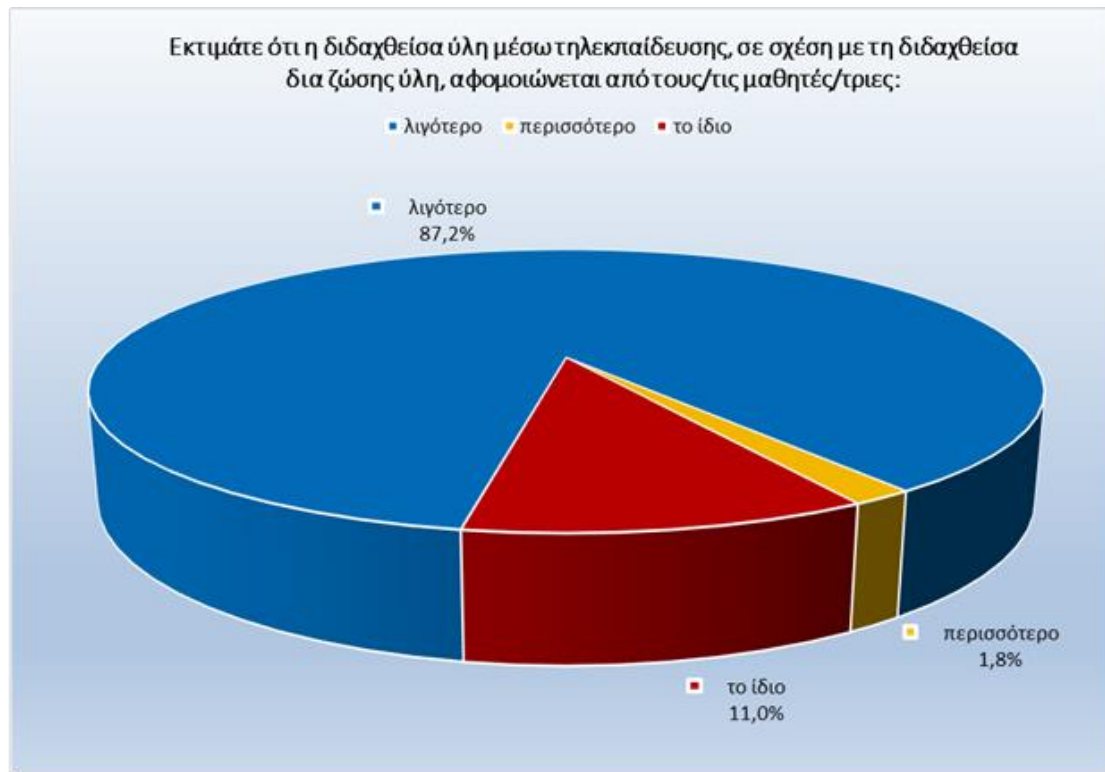
17 Υπουργική Απόφαση [125735/Δ2 - ΦΕΚ 4178/Β/28-9-2020](#), «Καθορισμός εξεταστέας ύλης για τα μαθήματα που εξετάζονται γραπτώς στις προαγωγικές εξετάσεις για το έτος σχολικό έτος 2020 – 2021»

18 Υπουργική Απόφαση [Φ6/3030/ΓΔ4-ΦΕΚ 50/Β/13-1-21](#), «Καθορισμός διδακτέας – εξεταστέας ύλης των Πανελλαδικώς εξεταζόμενων μαθημάτων της Γ' τάξης Ημερήσιων και Εσπερινών ΕΠΑ.Λ. και της Δ' τάξης των Λυκείων των Ενιαίων Ειδικών Επαγγελματικών Γυμνασίων-Λυκείων (ΕΝ.Ε.Ε.ΓΥ.-Λ.) για το σχολικό έτος 2020-2021», & Υπουργική Απόφαση [\(Β' 3046\) \(14-1-2021\) 2021 3197/Δ2- ΦΕΚ 69/Β/14-1-21](#), «Καθορισμός εξεταστέας ύλης για το έτος 2021 για τα μαθήματα που εξετάζονται πανελλαδικά για την εισαγωγή στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση αποφοίτων Γ' τάξης Ημερησίου Γενικού Λυκείου και Γ' τάξης Εσπερινού Γενικού Λυκείου»

Γράφημα 20

Ειδικότερα, με την **ερώτηση 18 (Γράφημα 21)** «Εκτιμάτε ότι η διδαχθείσα ύλη μέσω τηλεκπαίδευσης, σε σχέση με τη διδαχθείσα δια ζώσης ύλη, αφομοιώνεται από τους/τις μαθητές/τριες λιγότερο/το ίδιο/περισσότερο» διερευνάται ο βαθμός αφομοίωσης της διδαχθείσας ύλης. Ασχέτως, δηλαδή, από την ποσότητα της ύλης ζητούνται οι εκτιμήσεις των εκπαιδευτικών σχετικά με το κατά πόσο οι μαθητές/τριες ανταποκρίνονται στην κατανόηση, κριτική και δημιουργική προσέγγιση της διδαχθείσας ύλης. Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών, το **87,2%** απάντησε ότι η αφομοίωση της ύλης υπολείπεται σε σχέση με τη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία, ενώ το **11,0%** απάντησε ότι αφομοιώνεται το ίδιο και μόνο το **1,8%** απάντησε περισσότερο.

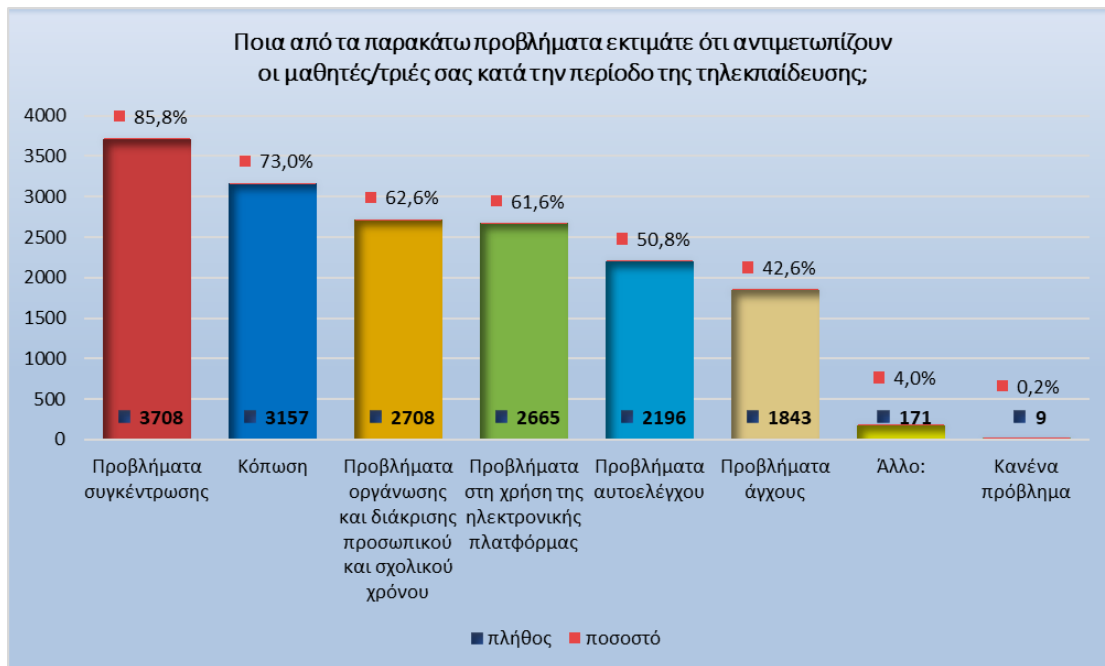

Γράφημα 21

Με την ερώτηση 19 (Γράφημα 22) «Ποια από τα παρακάτω προβλήματα εκτιμάτε ότι αντιμετωπίζουν οι μαθητές/τριές σας κατά την περίοδο της τηλεκπαίδευσης (με δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων)» διερευνώνται μια σειρά από παράμετροι ψυχοκοινωνικής και παιδαγωγικής φύσης, που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν οι μαθητές/τριες και επηρεάζουν αρνητικά τη μαθησιακή διαδικασία. Οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι οι μαθητές/τριές τους αντιμετωπίζουν:

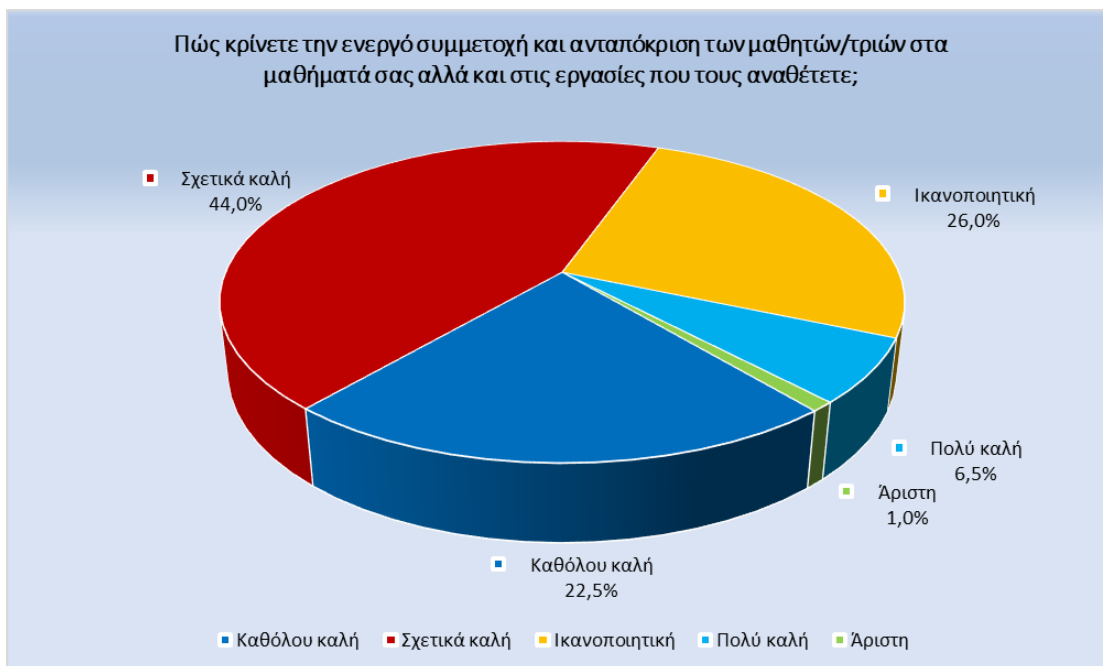
- Προβλήματα συγκέντρωσης: **85,8%**
- Προβλήματα αυτοελέγχου: **50,8%**
- Προβλήματα οργάνωσης και διάκρισης προσωπικού και σχολικού χρόνου: **62,6%**
- Κόπωση: **73%**
- Προβλήματα άγχους: **42,6%**
- Προβλήματα στη χρήση της ηλεκτρονικής πλατφόρμας: **61,6%**
- Κανένα πρόβλημα: **0,2%**
- Άλλο: **4,0%**

Η παράμετρος που συγκεντρώνει τις περισσότερες απαντήσεις είναι τα προβλήματα συγκέντρωσης (**85,8%**) και ακολουθεί η κόπωση (**73%**).

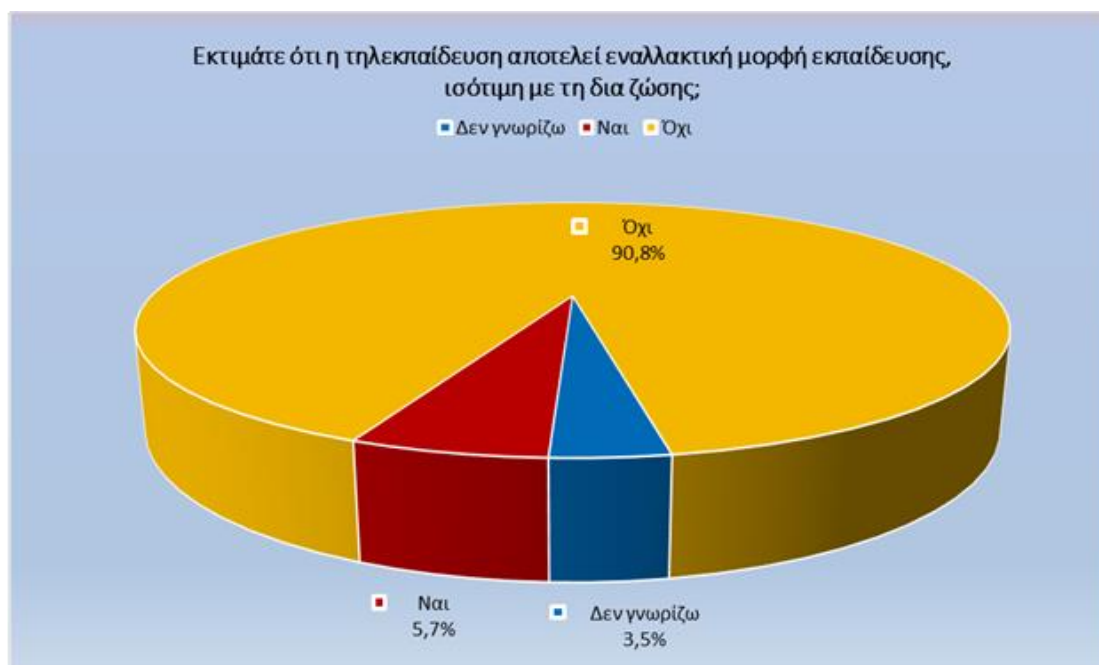
Γράφημα 22

Με την ερώτηση 20 (Γράφημα 23) «Πώς κρίνετε την ενεργό συμμετοχή και ανταπόκριση των μαθητών/τριών στα μαθήματά σας αλλά και στις εργασίες που τους αναθέτετε» διερευνάται μια σημαντική παράμετρος της εκπαιδευτικής και μαθησιακής διαδικασίας, αυτή της ανταπόκρισης σε δύο φάσεις α) μέσα από την ενεργό συμμετοχή των πρώτων κατά τη διάρκεια του μαθήματος όσο και β) την ανταπόκρισή τους στην ανάθεση εργασιών. Οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί απάντησαν: «καθόλου καλή» **22,5%**, «σχετικά καλή» **44,0%**, «ικανοποιητική» **26,0%**, πολύ καλή **6,5%** και άριστη **1,0%**. Η μέγιστη τιμή συναντάται στην εκτίμηση «σχετικά καλή», τη δεύτερη χαμηλότερη στην ποιοτική κλίμακα, ενώ αν συγκρίνουμε τις ακραίες τιμές η απάντηση «καθόλου καλή» είναι ασύγκριτα υψηλότερη της «άριστης». Τα στοιχεία δείχνουν πληθμελή ενεργό συμμετοχή και ανταπόκριση των μαθητών/τριων.

Γράφημα 23

Η ερώτηση 21 (Γράφημα 24) «Εκτιμάτε ότι η τηλεκπαίδευση αποτελεί εναλλακτική μορφή εκπαίδευσης, ισότιμη με τη δια ζώσης;» αποσκοπεί σε μια γενική συγκριτική αποτίμηση της τηλεκπαίδευσης σε σχέση με τη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία. Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων, το **90,8%**, απάντησε ότι δεν είναι ισότιμη, το **5,7%** ότι είναι ισότιμη και το **3,5%** ότι δεν γνωρίζει.

Γράφημα 24

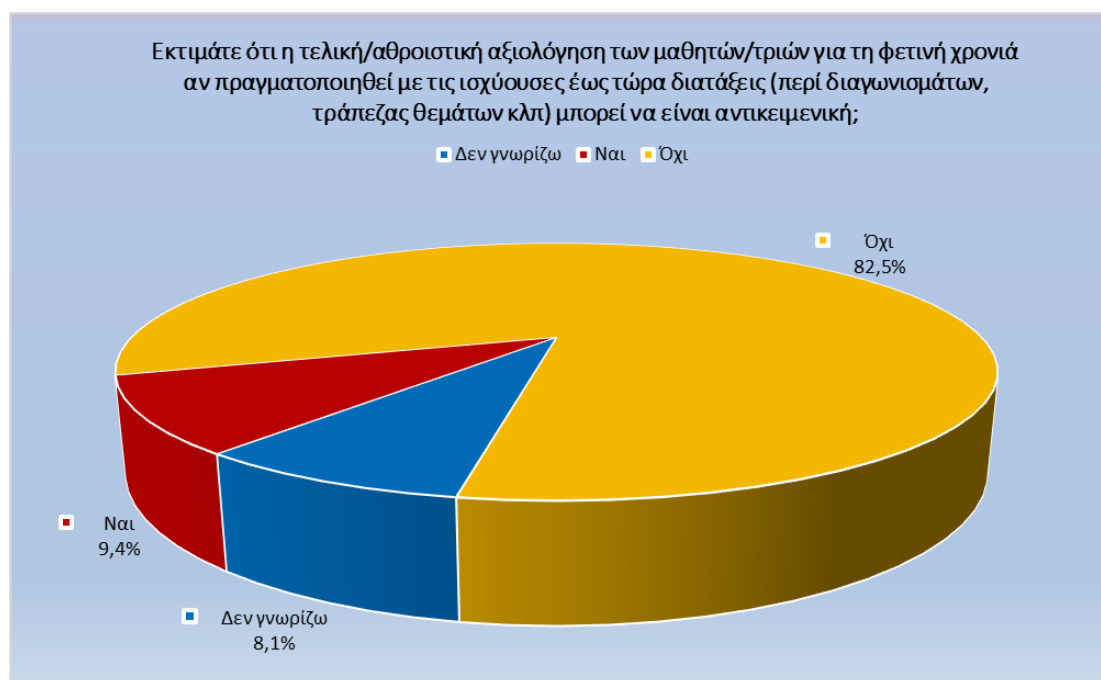
Από τις ερωτήσεις (17 έως 21) αναδεικνύονται τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της τηλεκπαίδευσης, που την καθιστούν υποδεέστερη της δια ζώσης, αναφορικά με την προσέγγιση ποιοτική και ποσοτική της ύλης, τα ψυχοκοινωνικά της χαρακτηριστικά, και την παιδαγωγική της αποτελεσματικότητα.

Η ερώτηση 22 (Γραφήματα 25) διερευνά ζητήματα που σχετίζονται με την τελική/αθροιστική αξιολόγηση των μαθητών/τριών και ειδικότερα με το κατά πόσο οι ισχύουσες διατάξεις (που αφορούν σε διαγωνίσματα, τράπεζα Θεμάτων κλπ.) α) μπορούν να διέπονται από αντικειμενικότητα και β) ενδέχεται να προκαλούν περαιτέρω μορφωτικές και εκπαιδευτικές ανισότητες.

Αναφορικά με το κατά πόσο η αξιολόγηση των μαθητών/τριών, με το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, μπορεί να είναι αντικειμενική απάντησαν (Γράφημα 25α): «Όχι» το 82,5%, «Ναι» το 9,4% και «Δεν γνωρίζω» το 8,1%.

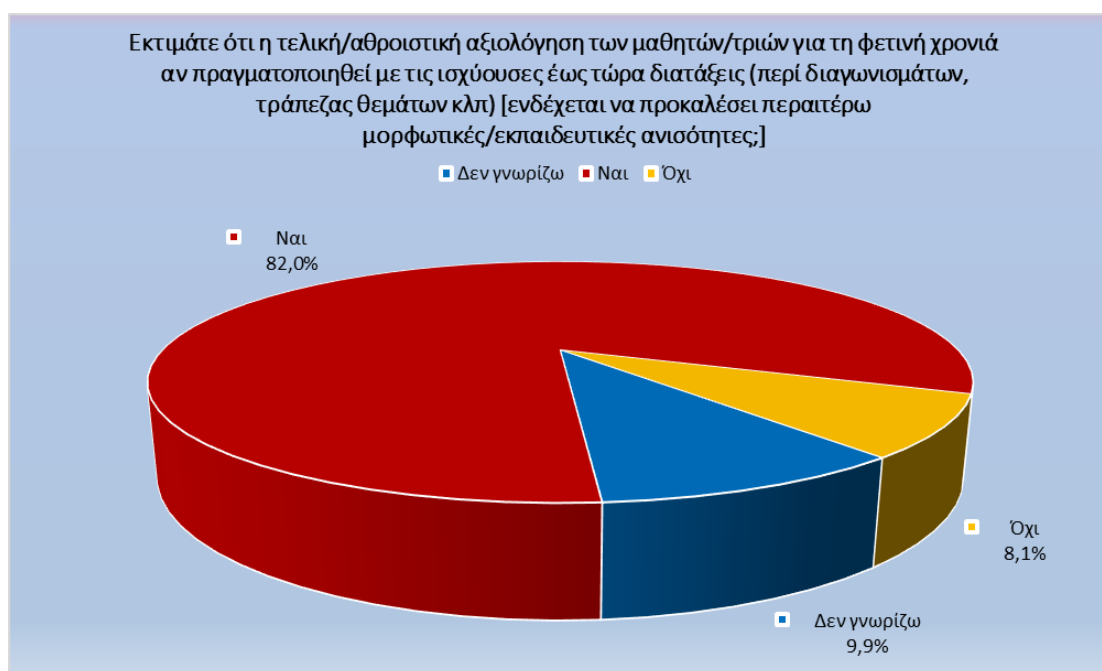
Αναφορικά με το αν ενδέχεται να προκαλέσει περαιτέρω μορφωτικές/εκπαιδευτικές ανισότητες απάντησαν (Γράφημα 25β): «Όχι» 8,1%, «Ναι» 82,0%, «Δεν γνωρίζω» 9,9%.

Σύμφωνα λοιπόν με τις απαντήσεις το υφιστάμενο πλαίσιο αξιολόγησης των μαθητών/τριών -το οποίο δεν έχει προσαρμοστεί μέχρι τη σύνταξη της παρούσας στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί από την πανδημία και την αναστολή της λειτουργίας των σχολείων- εκτιμάται ότι στερείται αντικειμενικότητας και μπορεί να προκαλέσει περαιτέρω μορφωτικές ανισότητες. Το υφιστάμενο πλαίσιο αφορά στις προαγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις, στην Τράπεζα θεμάτων που εφαρμόζεται στις προαγωγικές εξετάσεις της Α' Λυκείου και στη βαθμολογία τετραμήνων που προκύπτει από τη βαθμολογία διαγωνισμάτων, την προφορική συμμετοχή και υλοποίηση εργασιών.

Γράφημα 25α

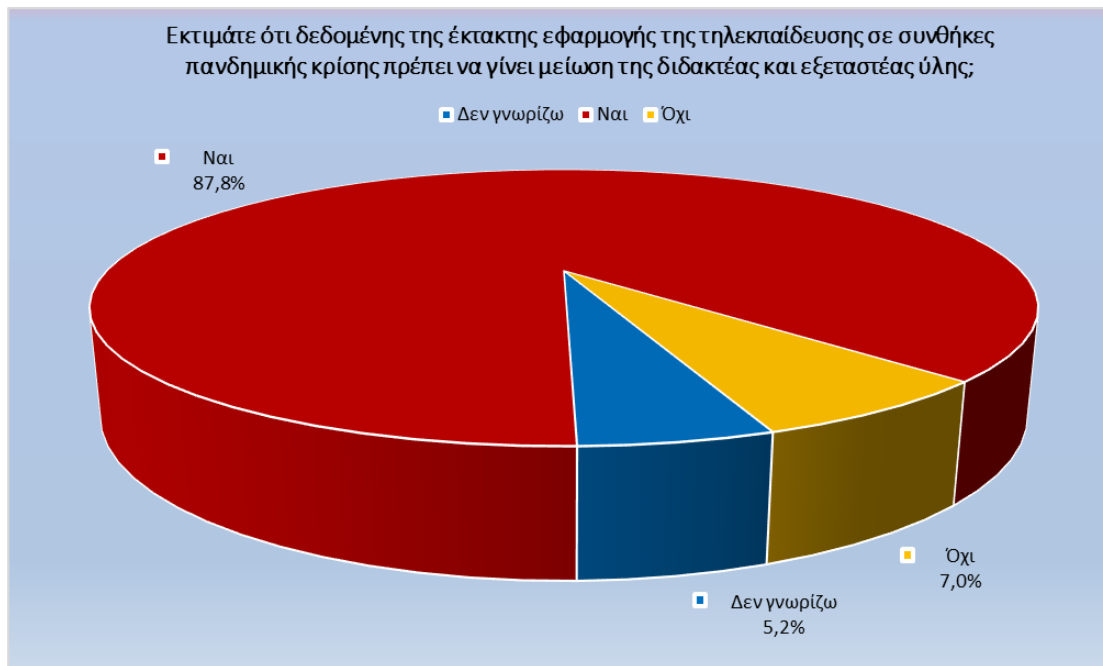

Γράφημα 25β

Στην ερώτηση 23 (Γράφημα 26) «Εκτιμάτε ότι δεδομένης της έκτακτης εφαρμογής της τηλεκπαίδευσης σε συνθήκες πανδημικής κρίσης πρέπει να γίνει μείωση της διδακτέας και εξεταστέας ύλης;» οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί απάντησαν: «Ναι» **87,8%**, «Όχι» **7,0%**, «Δεν Γνωρίζω» **5,2%**.

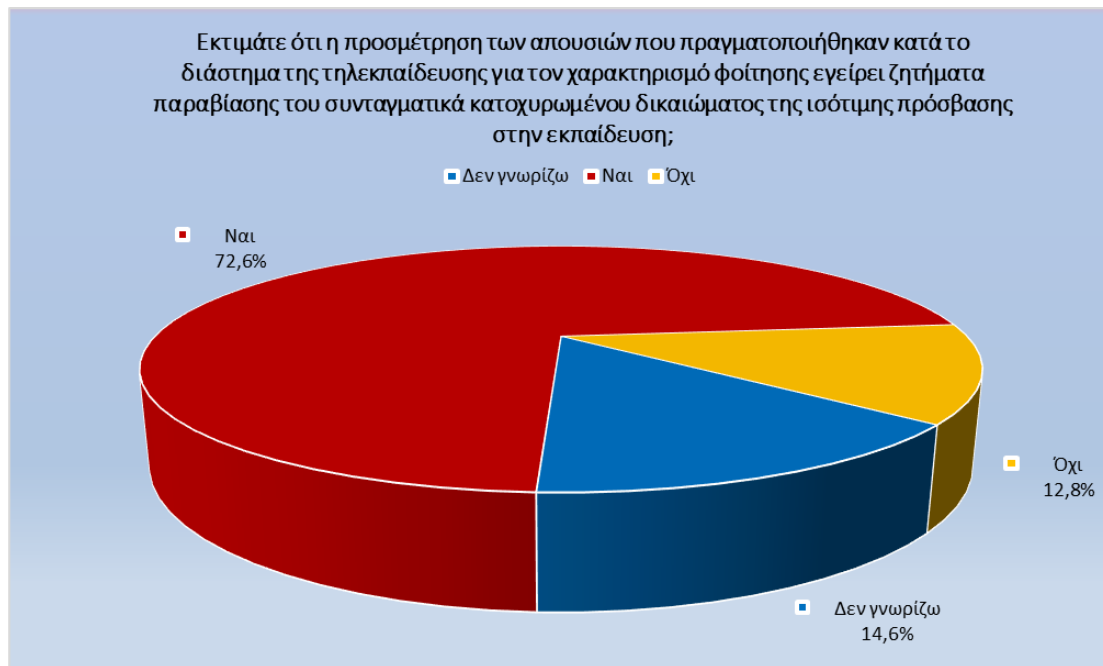
Η ερώτηση αυτή ολοκληρώνει την εικόνα σχετικά με τα ζητήματα που αφορούν στην ποιότητα και ποσότητα της διδαχθείσας μέσω της τηλεκπαίδευσης ύλης και την αξιολόγηση των μαθητών/τριών. Όπως προκύπτει από μια σειρά ερωτήσεων (**17 – 23**), η αδυναμία κάλυψης της διδακτέας ύλης, η πλημμελής αφομοίωσή της από μέρους των μαθητών/τριών, η αδυναμία να αξιολογηθούν αντικειμενικά και ισότιμα, με εναργή τον κίνδυνο δημιουργίας νέων μορφωτικών και εκπαιδευτικών ανισοτήτων είναι κάποιες από τις παραμέτρους που φαίνεται α) όχι μόνο να περιορίζουν την παιδαγωγική και εκπαιδευτική δυναμική της τηλεκπαίδευσης αλλά και β) να επιβάλλουν θεσμικές παρεμβάσεις για επαναπροσδιορισμό/περιορισμό της ύλης και των διαδικασιών και μεθόδων αξιολόγησης.

Γράφημα 26

Με την **ερώτηση 24 (Γράφημα 27)** «Εκτιμάτε ότι η προσμέτρηση των απουσιών που πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα της τηλεκπαίδευσης για τον χαρακτηρισμό φοίτησης εγείρει ζητήματα παραβίασης του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος της ισότιμης πρόσβασης στην εκπαίδευση;» διερευνώνται οι εκτιμήσεις των εκπαιδευτικών σχετικά με το ζήτημα των απουσιών και τον χαρακτηρισμό φοίτησης, όπως προκύπτει σύμφωνα με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο από την προσμέτρηση των απουσιών. Με άλλα λόγια, οι απουσίες πέραν της βαθμολογίας αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για την προαγωγή από μια τάξη σε άλλη και για την απόκτηση απολυτηρίου (γυμνασίου και λυκείου). Ο λόγος που τίθεται η ερώτηση αυτή έγκειται στην κοινή διαπίστωση των εκπαιδευτικών και της Ομοσπονδίας ότι υπάρχουν μαθητές/τριες που αδυνατούν να παρακολουθήσουν την τηλεκπαίδευση λόγω έλλειψης τεχνολογικού εξοπλισμού/πρόσβασης στην ευρυζωνικότητα από πλευράς τους. Στη συγκεκριμένη ερώτηση απάντησαν: «Ναι» **72,6%**, «Όχι» **12,8%** και «Δεν Γνωρίζω» **14,6%**.

Από τη συντριπτική πλειοψηφία των απαντήσεων προκύπτει η εκτίμηση των εκπαιδευτικών ότι ο χαρακτηρισμός φοίτησης με την προσμέτρηση απουσιών σε αυτήν την κατάσταση εγείρει ζήτημα παραβίασης του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος της εκπαίδευσης.

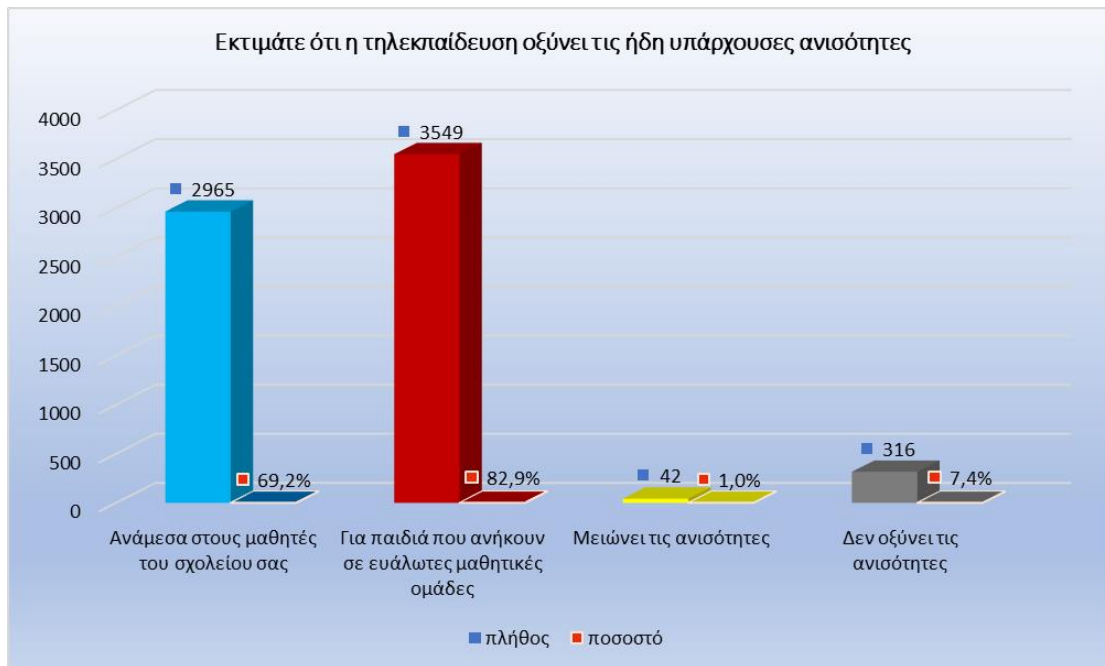

Γράφημα 27

Με την **ερώτηση 25 (Γράφημα 28)** «Εκτιμάτε ότι η τηλεκπαίδευση οξύνει τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες», όπου υπήρχε η δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, διερευνώνται οι εκτιμήσεις των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών σχετικά με την όξυνση των ήδη υπάρχουσών μορφωτικών ανισοτήτων σε επιμέρους περιπτώσεις. Οι απαντήσεις κατανέμονται ως εξής :

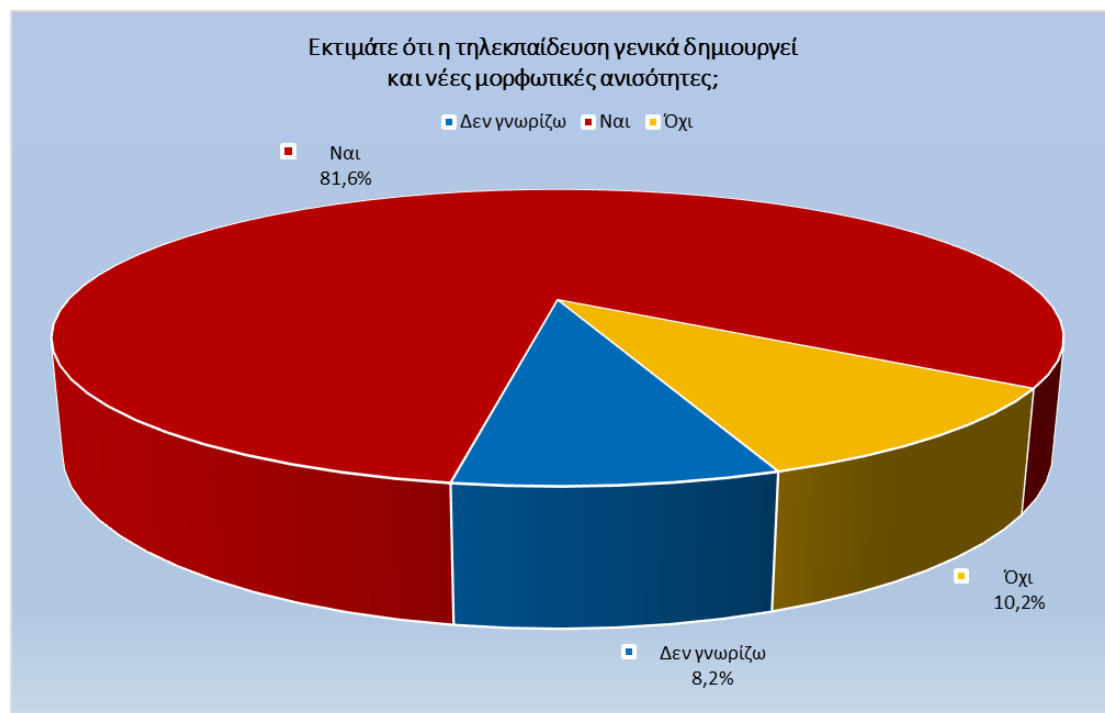
- Ανάμεσα στους μαθητές του σχολείου σας: **69,2%**
- Για παιδιά που ανήκουν σε ευάλωτες μαθητικές ομάδες, μαθητές/τριες με ειδικές ανάγκες, μαθητές/τριες με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο και μαθητές/τριες σωφρονιστικών καταστημάτων: **82,9%**
- Μειώνει τις ανισότητες: **1,0%**
- Δεν οξύνει τις ανισότητες: **7,4%**

Το **91,6%** των ερωτηθέντων εκτιμά ότι η τηλεκπαίδευση οξύνει τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες και ιδιαίτερα ανάμεσα στις ευάλωτες μαθητικές ομάδες, απάντηση η οποία επιλέχθηκε από το **82,9%** των ερωτηθέντων. Όσον αφορά δε στις ερωτήσεις «δεν οξύνει τις ανισότητες» και «μειώνει τις ανισότητες» συγκεντρώνουν από κοινού το **8,4%**.

Γράφημα 28

Με την ερώτηση 26 (**Γράφημα 29**) «Εκτιμάτε ότι η τηλεκπαίδευση γενικά δημιουργεί και νέες μορφωτικές ανισότητες;» επιχειρείται μια γενική αποτίμηση σχετικά με τη δημιουργία νέων μορφωτικών ανισοτήτων και κατ' επέκταση και την ύπαρξη νέων παραγόντων που οδηγούν στην παραβίαση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος της ισότιμης πρόσβασης στην εκπαίδευση και στον ενδεχόμενο αποκλεισμό από αυτήν. Οι εκπαιδευτικοί που ερωτήθηκαν απάντησαν: «Ναι» **81,6%**, «Όχι» **10,2%** και «Δεν γνωρίζω» **8,2%**.

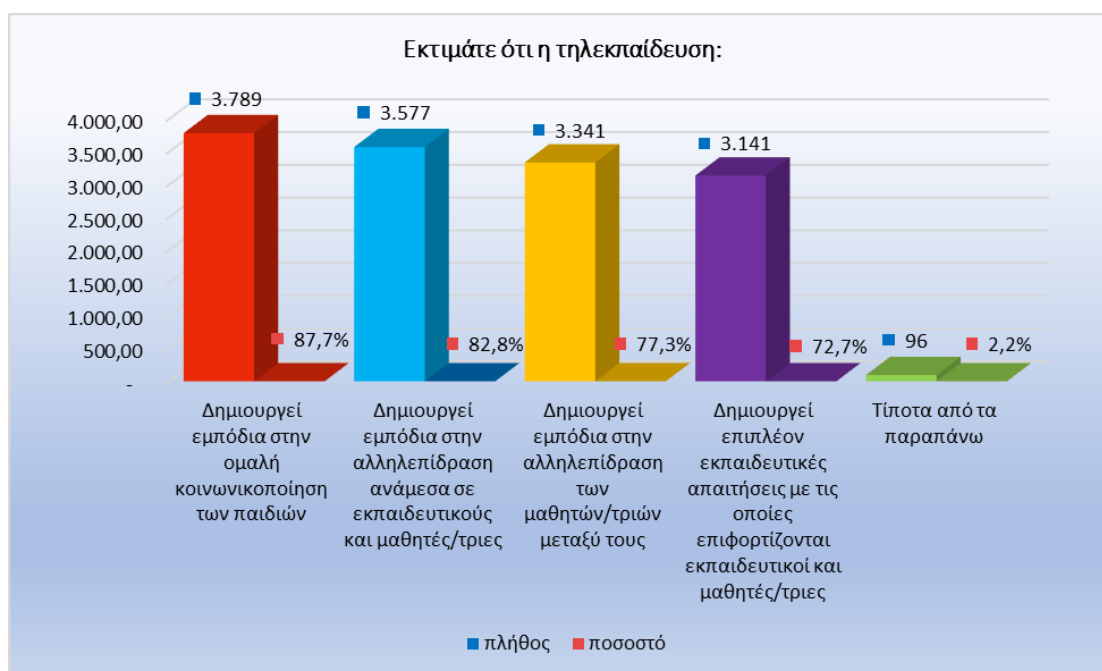

Γράφημα 29

Με την ερώτηση 27 (Γράφημα 30) «Εκτιμάτε ότι η τηλεκπαίδευση», όπου υπήρχε η δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, διερευνώνται επιμέρους προβλήματα που συνδέονται με παραμέτρους της εκπαιδευτικής διαδικασίας και επηρεάζουν την αποτελεσματικότητά της. Οι απαντήσεις κατανέμονται ως εξής :

- Δημιουργεί εμπόδια στην αλληλεπίδραση ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες: **82,8%**
- Δημιουργεί εμπόδια στην αλληλεπίδραση των μαθητών/τριών μεταξύ τους: **77,3%**
- Δημιουργεί επιπλέον εκπαιδευτικές απαιτήσεις με τις οποίες επιφορτίζονται εκπαιδευτικοί και μαθητές/τριες: **72,7%**
- Δημιουργεί εμπόδια στην ομαλή κοινωνικοποίηση των παιδιών: **87,7%**
- Τίποτα από τα παραπάνω: **2,2%**

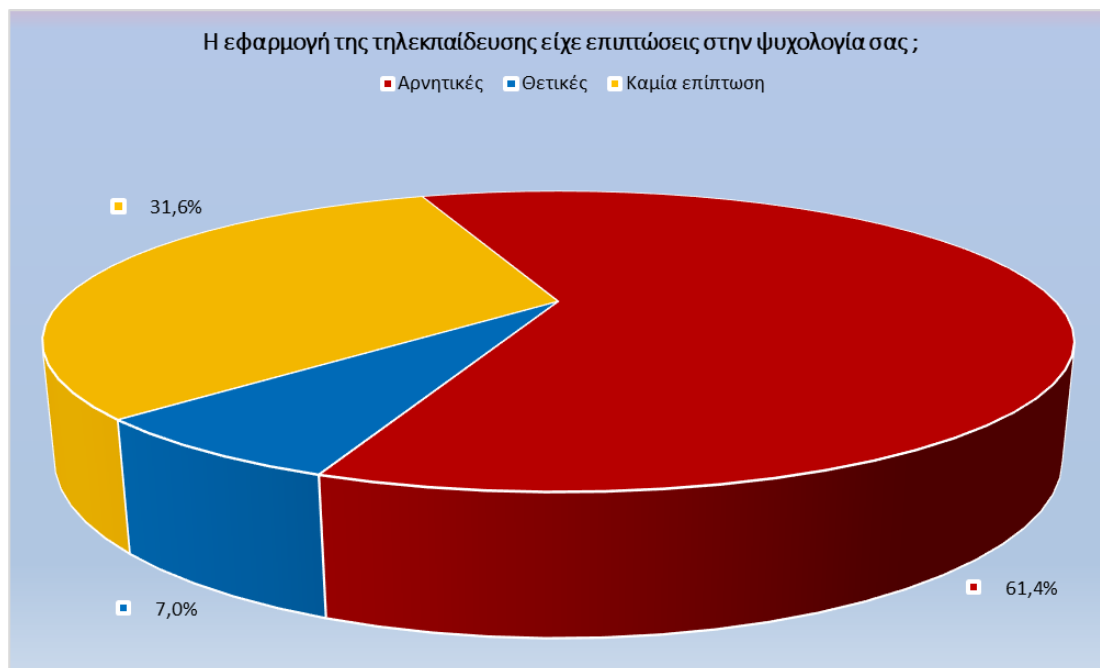
Το **97,8%** των συναδέλφων επέλεξαν ένα από τα παραπάνω. Από αυτούς, μόνο **το 3%** (το **2,9%** επί του συνόλου) των συναδέλφων, επέλεξαν μόνο μία από τις απαντήσεις.

Γράφημα 30

Με τις ερωτήσεις 28-31 διερευνώνται οι επιμέρους επιπτώσεις στην ψυχική και σωματική υγεία που οι ερωτηθέντες διαπιστώνουν ότι σχετίζονται με την τηλεκπαίδευση και τη συνακόλουθη εκτεταμένη χρήση ηλεκτρονικών συσκευών.

Στην ερώτηση 28 (Γράφημα 31) «Η εφαρμογή της τηλεκπαίδευσης είχε επιπτώσεις στην ψυχολογία σας;» οι ερωτηθέντες απάντησαν: «Αρνητικές επιπτώσεις» **61,4%**, «θετικές επιπτώσεις» **7,0%**, «καμία επίπτωση» **31,6%**.

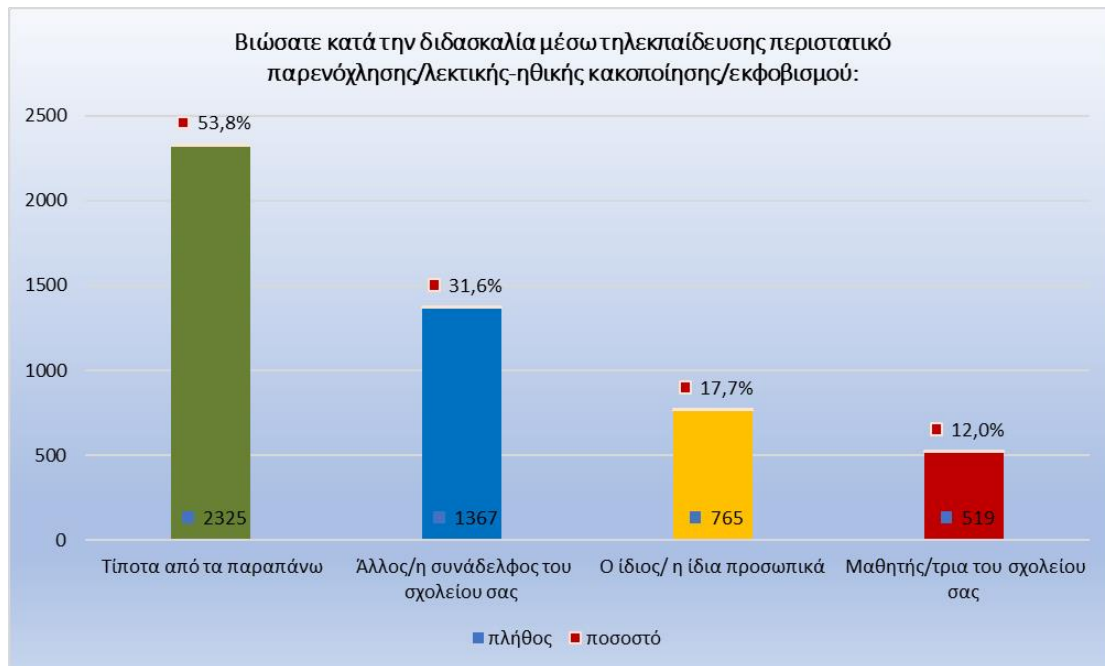

Γράφημα 31

Στην ερώτηση 29 (Γράφημα 32) «Βιώσατε κατά την διδασκαλία μέσω τηλεκαίδειυσης, περιστατικό παρενόχλησης / λεκτικής - ηθικής κακοποίησης / εκφοβισμού», όπου υπήρχε η δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, απάντησαν:

- Προσωπικά: **17,7%**
- Άλλος/η συνάδελφος του σχολείου σας: **31,6%**
- Μαθητής/τρια του σχολείου σας: **12,0%**
- Τίποτα από τα παραπάνω: **53,8%**

Το **46,2%** των ερωτηθέντων καταμαρτυρεί κάποιο περιστατικό παρενόχλησης/ εκφοβισμού, είτε από προσωπική εμπειρία είτε σε μαθητή/τρια είτε σε συνάδελφό του/της. Από αυτούς, το **38,3%** (το **17,7%** επί του συνόλου) βίωσε προσωπικά ένα περιστατικό. Το **53,8%** δεν έχει διαπιστώσει ή βιώσει κάτι ανάλογο.

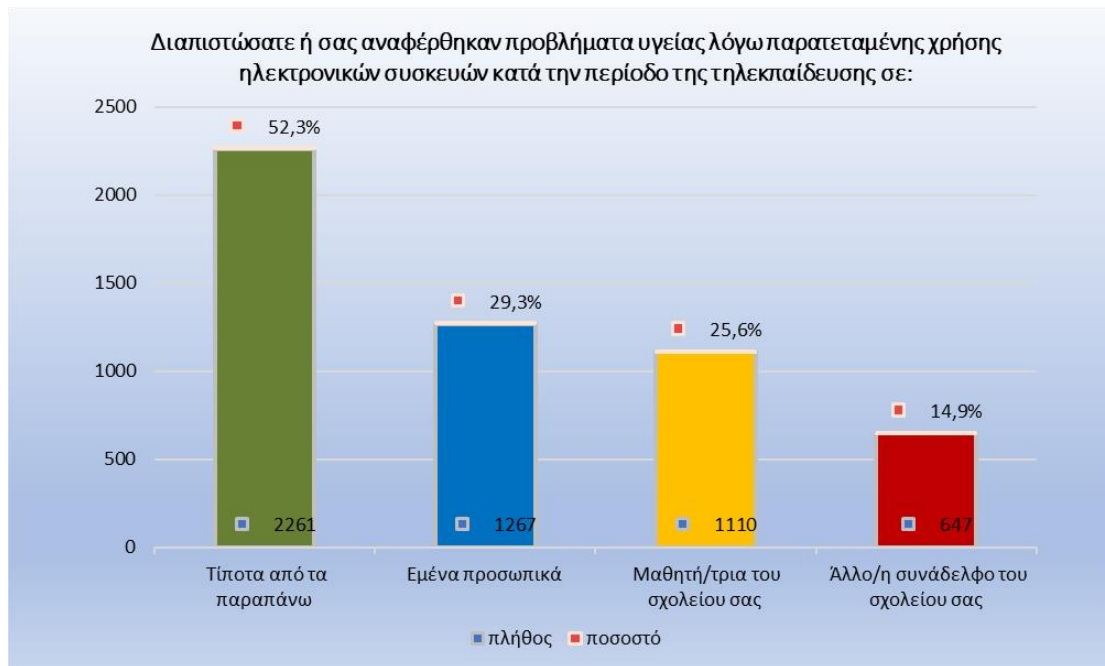

Γράφημα 32

Στην **ερώτηση 30 (Γράφημα 33)** «Διαπιστώσατε ή σας αναφέρθηκαν προβλήματα υγείας, λόγω παρατεταμένης χρήσης ηλεκτρονικών συσκευών κατά την περίοδο της τηλεκπαίδευσης», όπου υπήρχε η δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, απάντησαν:

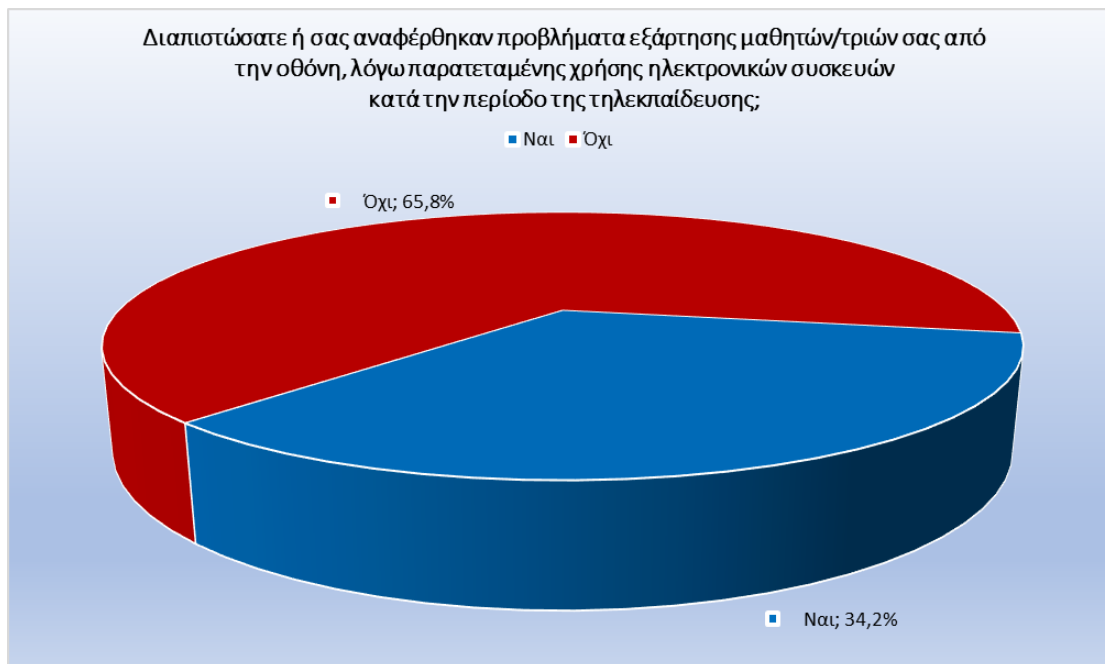
- Προσωπικά: **29,3%**
- Σε άλλον/η συνάδελφο του σχολείου σας: **14,9%**
- Σε μαθητή/τρια του σχολείου σας: **25,6%**
- Τίποτα από τα παραπάνω: **52,3%**

Συνεπώς το **47,7%** των ερωτηθέντων έχει διαπιστώσει ή του έχει αναφερθεί κάποιο σχετικό πρόβλημα υγείας. Από αυτούς, το **61,4%** (το **29,3%** επί του συνόλου) αναφέρει ότι τα προβλήματα αφορούσαν τους ίδιους.

Γράφημα 33

Στην ερώτηση 31 (Γράφημα 34) «Διαπιστώσατε ή σας αναφέρθηκαν προβλήματα εξάρτησης μαθητών/τριών σας από την οθόνη, λόγω παρατεταμένης χρήσης ηλεκτρονικών συσκευών κατά την περίοδο της τηλεκπαίδευσης;», όπου υπήρχε η δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, απάντησαν: «Ναι» 34,2%, «Όχι» 65,8%.

Γράφημα 34

Από τις απαντήσεις στη συστάδα ερωτήσεων **28-31** διαπιστώνεται συνάρτηση της τηλεκπαίδευσης με ζητήματα ψυχικής υγείας, περιστατικά εκφοβισμού και παρενόχλησης, σωματικής υγείας και λιγότερο εξάρτησης, τα οποία χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

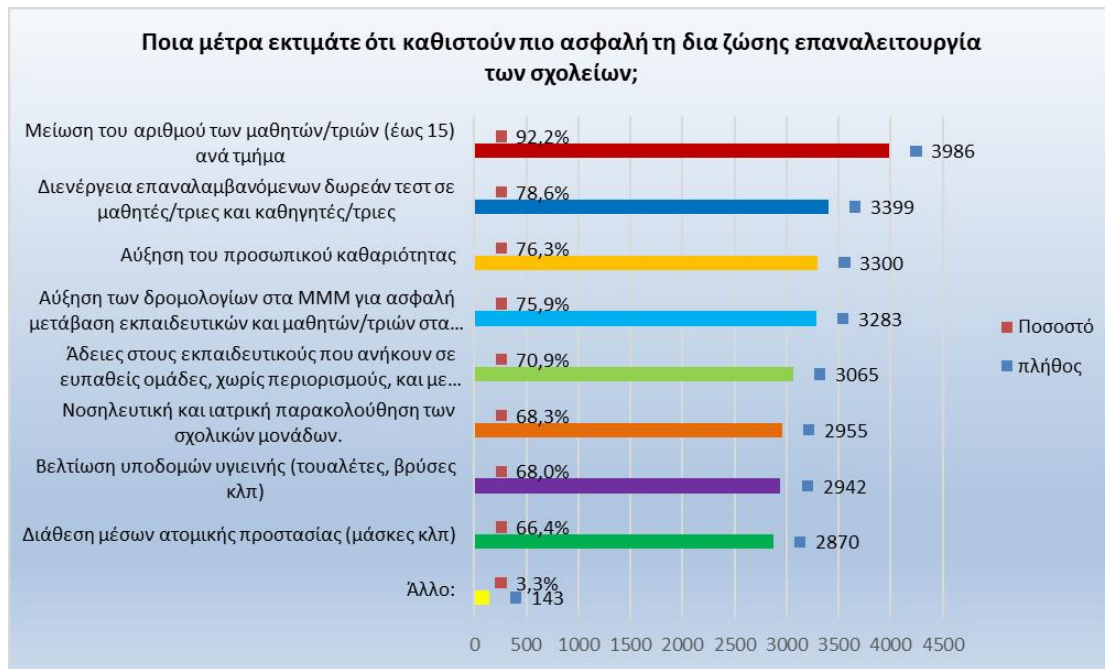
Στην **ερώτηση 32 (Γράφημα 35)** «Ποια μέτρα εκτιμάτε ότι καθιστούν πιο ασφαλή τη δια ζώσης επαναλειτουργία των σχολείων;» όπου υπήρχε η δυνατότητα επιλογής περισσότερων από μίας απαντήσεων, οι απαντήσεις κατανέμονται ως εξής:

- Μείωση του αριθμού των μαθητών/τριών (έως 15) ανά τμήμα: **92,2%**
- Διενέργεια επαναλαμβανόμενων δωρεάν τεστ σε μαθητές/τριες και καθηγητές/τριες: **78,6%**
- Διάθεση μέσων ατομικής προστασίας (μάσκες κλπ): **66,4%**
- Άδειες στους εκπαιδευτικούς που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες, χωρίς περιορισμούς, και με πρόβλεψη για την άμεση αναπλήρωσή τους: **70,9%**
- Αύξηση του προσωπικού καθαριότητας: **76,3%**
- Βελτίωση υποδομών υγιεινής (τουαλέτες, βρύσες κλπ): **68%**
- Αύξηση των δρομολογίων στα ΜΜΜ για ασφαλή μετάβαση εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών στα σχολεία: **75,9%**
- Νοσηλευτική και ιατρική παρακολούθηση των σχολικών μονάδων: **68,3%**
- Άλλο: **3,3%**

Η μείωση του αριθμού των μαθητών/τριών ανά τμήμα συγκεντρώνει το μεγαλύτερο πλήθος των απαντήσεων (**92,2%**), αναδεικνύοντάς το ως το βασικό μέτρο που πρέπει να ληφθεί. Η απάντηση εξηγείται καταρχάς από τα πρωτόκολλα του ΕΟΔΥ που συστήνουν τήρηση των αποστάσεων ασφαλείας και κατά δεύτερον από το γεγονός ότι το 63% των μαθητών πανελλαδικά φοιτούν σε τμήματα των 22-27 μαθητών και το **96%** των μαθητών πανελλαδικά φοιτούν σε τμήματα με πάνω από 17 μαθητές, ενώ στην Αττική το αντίστοιχο ποσοστό είναι **99%**¹⁹.

---

19 ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ. της Ο.Λ.Μ.Ε., «Μελέτη τεκμηρίωσης του αιτήματος της Ο.Λ.Μ.Ε. για 15 μαθητές κατ' ανώτατο όριο ανά τμήμα», Αθήνα, Οκτώβριος 2020

Γράφημα 35

Συμπεράσματα 2^{ου} μέρους

«Εκτιμήσεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την τηλεκπαίδευση»

- **Αναφορικά με την επιμόρφωση** η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών σε ποσοστό **74,8%** απάντησε ότι δεν είχε την ευκαιρία να επιμορφωθεί ουσιαστικά σχετικά με τη σύγχρονη τηλεκπαίδευση πριν την αναστολή της δια ζώσης λειτουργίας των σχολείων στις 7/11/20. Οι εκπαιδευτικοί στηρίχθηκαν κυρίως από συναδέλφους (**59,0%**) και την προσωπική τους ενασχόληση (**92,7%**). Σε ενημερωτικά και οδηγίες του ΙΕΠ ανέτρεξαν σε ποσοστό **30,6%**.

Από το **25,2%** των ερωτώμενων που είχαν την ευκαιρία να επιμορφωθούν εγκαίρως διαπιστώνεται ότι κυρίως αυτό έγινε από τους Συντονιστές Εκπαιδευτικού Έργου (**63,8%**), ενώ από το ΥΠΑΙΘ (**23,1%**) και το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (**13,0%**). Διαπιστώνεται, λοιπόν, η έλλειψη θεσμικά συντονισμένης επιμόρφωσης. Ωστόσο, και παρά την έλλειψη έγκαιρης επιμόρφωσης, πριν το δεύτερο πανδημικό κύμα που οδήγησε σε δεύτερη αναστολή της λειτουργίας των σχολείων, οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι θεώρησαν αναγκαίο να τροποποιήσουν αρκετά το σύνολο των παιδαγωγικών μεθόδων και πρακτικών που εφαρμόζαν μέσα στη σχολική τάξη σε ποσοστό **52,6%**, πάρα πολύ σε ποσοστό **19,3%** και μέτρια σε ποσοστό **18,4%**. Αντίθετα, ελάχιστα απάντησε το **7,9%** και καθόλου το **1,8%**. Είναι λοιπόν σαφές ότι, παρόλο που η τηλεκπαίδευση απαιτεί την εφαρμογή προσαρμοσμένων στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της παιδαγωγικών μεθόδων και πρακτικών, παρόλο που απαιτεί τη γνώση εξειδικευμένων για τον σκοπό αυτόν ψηφιακών εκπαιδευτικών εργαλείων, οι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι δεν στηρίχθηκαν μέσα από σχετική επιμόρφωση. Το γεγονός αυτό οξύνει ακόμα περισσότερο, την εγγενή παιδαγωγική αναποτελεσματικότητα της τηλεκπαίδευσης.

- **Αναφορικά με τα ενδεχόμενα τεχνικά προβλήματα και άλλους ανασταλτικούς παράγοντες στην εφαρμογή της τηλεκπαίδευσης και την ομαλή διεξαγωγή της διαπιστώνεται ότι:**

α) Οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί αντιμετώπισαν την ανεπάρκεια σε υλικοτεχνική υποδομή της σχολικής μονάδας (κακή σύνδεση στο διαδίκτυο, ανεπαρκής αριθμός συσκευών ή παλαιότερης τεχνολογίας συσκευές) «αρκετά» το **23,8%**, «πολύ» το **20,1%** και «καθόλου» το **20,1%**. Σημειώνεται ότι μέχρι τη σύνταξη της παρούσας δεν έχει πραγματοποιηθεί σχεδιασμένη ενίσχυση των τεχνολογικών υποδομών και του τεχνολογικού εξοπλισμού των σχολικών μονάδων για την αντιμετώπιση των αναγκών που προκύπτουν από τη μαζική και εκτεταμένη χρήση της τηλεκπαίδευσης ως αποκλειστικού μέσου εκπαίδευσης πανελλαδικά. Αντιθέτως,

λιγότερα προβλήματα αντιμετώπισαν οι εκπαιδευτικοί από τη χρήση του προσωπικού τους εξοπλισμό, καθώς οι υψηλότερες τιμές συγκεντρώνονται στις απαντήσεις «κανένα πρόβλημα» **26,3%** και «ελάχιστα προβλήματα» **21,4%** (από κοινού το **47,7%**). Επίσης, αναφορικά με τα προβλήματα συνδεσιμότητας στο διαδίκτυο από πλευράς τους, οι ερωτηθέντες απάντησαν «καθόλου» **20,5%**, «ελάχιστα» **32,1%**. Οι απαντήσεις αυτές δείχνουν ότι ο προσωπικός τεχνολογικός εξοπλισμός των εκπαιδευτικών και οι οικιακές τους υποδομές αποτέλεσαν βασικό πυλώνα υλοποίησης της τηλεεκπαίδευσης. Επίσης, φανερώνουν την ανεπάρκεια των δικτύων των σχολείων και τη γενικότερη υστέρηση σε τεχνολογικό εξοπλισμό. Στη διερεύνηση των τεχνικών προβλημάτων που συνδέονται με τις πλατφόρμες σύγχρονης και ασύγχρονης εκπαίδευσης (κακή ποιότητα ήχου, δυσκολίες ενεργοποίησης κάμερας, δυσκολίες διαμοιρασμού παρουσίασης μαθήματος, κτλ.) από τους ερωτηθέντες μόνο το **5,5%** απάντησε ότι δεν αντιμετώπισε κανένα πρόβλημα, ενώ το **20,9%** απάντησε «πολύ». Συνυπολογίζοντας με το «πολύ» και τις μεσαίες εκτιμήσεις (μέτρια και αρκετά) προκύπτει ένα ποσοστό **77,5%**.

β) Δεν ισχύει όμως το ίδιο για τη επάρκεια τεχνολογικού εξοπλισμού, τεχνολογικής υποδομής και επαρκούς συνδεσιμότητας στο διαδίκτυο από πλευράς των μαθητών/τριών. Συγκεκριμένα, στην ερώτηση αν αντιμετώπισαν προβλήματα από την έλλειψη κατάλληλου εξοπλισμού πληροφορικής (υλικού ή/και λογισμικού) από πλευράς των μαθητών/τριών για την ικανοποιητική ολοκλήρωση των εργασιών, (π.χ. Η/Υ, tablet, φορητός υπολογιστής, λογισμικό βιντεοδιάσκεψης, κ.λπ.) οι μεγαλύτερες τιμές συγκεντρώνονται στις απαντήσεις «πολύ» **36,7%** και «αρκετά» **34,8%** (από κοινού **71,5%**), ενώ η εκτίμηση «καθόλου» **3,3%** και «ελάχιστα» **9,2%**. Ανάλογα αποτελέσματα δίνει και η ερώτηση αναφορικά με τα προβλήματα συνδεσιμότητας από πλευράς των μαθητών/τριών τους, όπου οι υψηλότερες τιμές συγκεντρώνονται στις εκτιμήσεις «αρκετά» **39,2%** και «πολύ» **32,7%**. (**71,9%** από κοινού). Η ανεπάρκεια τεχνολογικού εξοπλισμού και συνδεσιμότητας από πλευράς των μαθητών/τριών αναδεικνύει τη μη ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση, καθώς η τηλεεκπαίδευση αποτελεί το μοναδικό μέσο εκπαίδευσης κατά την περίοδο της πανδημίας, και δεν απειλεί μόνο την ποιότητα της εκπαίδευσης που λαμβάνει το κάθε παιδί, αλλά και την καθολική πρόσβαση σε αυτήν.

γ) Τέλος, η παράμετρος της παραβίασης προσωπικών δεδομένων και φαινομένων εκφοβισμού είναι ζήτημα ιδιαίτερου προβληματισμού, καθώς το **41,2%** απαντάει ότι αντιμετώπισε προβλήματα παραβίασης προσωπικών δεδομένων από «μέτρια» έως «πολύ». Ωστόσο, οι μέγιστες τιμές εντοπίζονται στις εκτιμήσεις «καθόλου» **28,5%** και «ελάχιστα» **30,3%**, (από κοινού **58,8%**).

δ) Σοβαρό πρόβλημα φαίνεται να είναι για αρκετούς από τους ερωτηθέντες εκπαιδευτικούς και η παράμετρος που αφορά στην έλλειψη εκπαιδευτικών λύσεων για μαθητές/τριες με ειδικές ανάγκες, καθώς οι μέγιστες τιμές εντοπίζονται στις εκτιμήσεις αρκετά **21,0%** και πολύ **35,5%**. (από κοινού **56,5%**).

- **Αναφορικά με τις ενδεχόμενες παιδαγωγικές, εκπαιδευτικές και μορφωτικές επιπτώσεις από την υλοποίηση της τηλεκπαίδευσης και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της τηλεκπαίδευσης διαπιστώνονται τα εξής:**

α) Είναι εξαιρετικά δυσχερής, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις, η υλοποίηση με τη μέθοδο της τηλεκπαίδευσης συγκεκριμένων διδακτικών αντικειμένων, όπως τα εργαστηριακά μαθήματα των ΕΠΑΛ («καθόλου» **43,0%** και «ελάχιστα» **40,2%**), η τεχνολογία γυμνασίου («καθόλου» **20,4%** και «ελάχιστα» **44,2%**), η φυσική αγωγή («καθόλου» **41,1%** και «ελάχιστα» **40,1%**), καλλιτεχνικά μαθήματα («ελάχιστα» **44,3%** και «καθόλου» **24,1%**).

β) Επίσης, εκτιμάται από τις απαντήσεις του **63,7%** του δείγματος ότι η κάλυψη της διδακτέας ύλης σε όλα τα αντικείμενα είναι λιγότερη σε σχέση με την ύλη που καλύπτεται σε ανάλογο χρονικό διάστημα με τη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία. Τέλος, το **87,2%** εκτιμά ότι η διδαχθείσα ύλη αφομοιώνεται λιγότερο από τους/τις μαθητές/τριες. Έτσι εξηγείται και η εκτίμηση του **87,7%** των ερωτώμενων ότι πρέπει να πραγματοποιηθεί από το ΥΠΑΙΘ μείωση της διδακτέας και εξεταστέας ύλης.

γ) Ως προς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της τηλεκπαίδευσης: 1) Επισημαίνεται η πλημμελής ενεργός συμμετοχή και ανταπόκριση των μαθητών/τριών στα μαθήματα και τις εργασίες που τους ανατίθενται, αφού κρίθηκε «σχετικά καλή» από το **44,1%** των ερωτηθέντων, ενώ «πολύ καλή» από το **6,5%** και «άριστη» μόλις από το **1,0%**. 2) Το **90,8%** των ερωτηθέντων απάντησε ότι η τηλεκπαίδευση δεν αποτελεί ισότιμη μορφή εκπαίδευσης με τη δια ζώσης. 3) Εκτιμάται από τη συντριπτική πλειοψηφία των απαντήσεων (**97,8%**) ότι η τηλεκπαίδευση δημιουργεί εμπόδια στην αλληλεπίδραση ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες και στην αλληλεπίδραση των μαθητών/τριών μεταξύ τους (**82,8%**), δημιουργεί επιπλέον εκπαιδευτικές απαιτήσεις με τις οποίες επιφορτίζονται εκπαιδευτικοί και μαθητές/τριες (**72,7%**) και δημιουργεί εμπόδια στην ομαλή κοινωνικοποίηση των παιδιών (**87,7%**). 4) Τέλος, οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί διαπιστώνουν μια σειρά από ψυχοκοινωνικά και παιδαγωγικά προβλήματα που λειτουργούν ως ανασταλτικοί παράγοντες της μαθησιακής διαδικασίας με κυριότερα τα προβλήματα συγκέντρωσης **85,8%**, την κόπωση **73,0%** και τα προβλήματα οργάνωσης και διάκρισης προσωπικού και σχολικού χρόνου **62,6%**.

- **Αναφορικά με τις μορφωτικές και εκπαιδευτικές ανισότητες διαπιστώνονται τα εξής:**

α) Η τελική/αθροιστική αξιολόγηση των μαθητών/τριών για την τρέχουσα σχολική χρονιά, αν πραγματοποιηθεί με τις ισχύουσες έως τώρα διατάξεις (περί διαγωνισμάτων, Τράπεζας Θεμάτων κλπ.), δεν μπορεί να είναι αντικειμενική σύμφωνα με το **82,5%** και ενδέχεται να αποτελέσει παράγοντα περαιτέρω μορφωτικών ανισοτήτων σύμφωνα με το **82,0%**. Ειδικότερα, η προσμέτρηση των απουσιών, δεδομένου ότι δεν έχει εξασφαλιστεί η πρόσβαση των μαθητών/τριών

στην εκπαιδευτική διαδικασία, εγείρει κατά το **72,6%** ζητήματα παραβίασης του κατοχυρωμένου δικαιώματος της εκπαίδευσης.

β) Επίσης το **91,6%** απαντούν ότι η τηλεκπαίδευση γενικά οξύνει τις ήδη υπάρχουσες εκπαιδευτικές ανισότητες, τις οποίες κυρίως υφίστανται οι ευάλωτες μαθητικές ομάδες (παιδιά που ανήκουν σε ευάλωτες μαθητικές ομάδες, μαθητές/τριες με ειδικές ανάγκες, μαθητές/τριες με προσφυγικό/μεταναστευτικό υπόβαθρο και μαθητές/τριες σωφρονιστικών καταστημάτων), όπως απάντησε το **82,9%**, αλλά και οι μαθητές/τριες του σχολείου τους συνολικά, όπως απάντησε το **69,2%**. Όσον αφορά στο αν ευθύνεται η τηλεκπαίδευση για τη δημιουργία νέων εκπαιδευτικών ανισοτήτων, το **81,6%** απάντησε θετικά.

- **Αναφορικά με τις ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις σε εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες από τη μακρά περίοδο της τηλεκπαίδευσης** το **61,4%** των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών απάντησε ότι έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογία του. Επίσης το **46,2%** των ερωτηθέντων καταμαρτυρεί κάποιο περιστατικό παρενόχλησης/ εκφοβισμού, είτε από προσωπική εμπειρία είτε σε μαθητή/τρια είτε σε συνάδελφό του/της. Τέλος, το **47,7%** των ερωτηθέντων έχει διαπιστώσει ή του έχει αναφερθεί κάποιο σχετικό πρόβλημα υγείας και το **34,2%** διαπίστωσε ή του αναφέρθηκαν προβλήματα εξάρτησης μαθητών/τριών του από την οθόνη, λόγω παρατεταμένης χρήσης ηλεκτρονικών συσκευών κατά την περίοδο της τηλεκπαίδευσης. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από τις απαντήσεις στην ερώτηση **8** που αφορά στα μειονεκτήματα της τηλεργασίας, όπου η απομόνωση και η επικοινωνία με συναδέλφους/μαθητές/γονείς βρίσκονται στη 2η και 3η θέση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών με ποσοστά **71,2%** και **66,8%**, γεγονός που επιβαρύνει συναισθηματικά και ψυχολογικά τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές.
- **Αναφορικά με τα προτεινόμενα μέτρα για την ασφαλή επαναλειτουργία των σχολείων** ξεχωρίζουν η μείωση του αριθμού των μαθητών/τριών (έως 15) ανά τμήμα (**92,2%**), η διενέργεια επαναλαμβανόμενων δωρεάν τεστ σε μαθητές/τριες και καθηγητές/τριες (**78,6%**), η αύξηση του προσωπικού καθαριότητας (**76,3%**), η αύξηση των δρομολογίων στα ΜΜΜ για ασφαλή μετάβαση εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών στα σχολεία (**75,9%**) και οι άδειες στους εκπαιδευτικούς που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες, χωρίς περιορισμούς, και με πρόβλεψη για την άμεση αναπλήρωσή τους (**70,9%**).

Γενικά Συμπεράσματα – Προτάσεις

Η τηλεκπαίδευση άλλαξε καταλυτικά τη σύμβαση του χώρου στην εκπαιδευτική διαδικασία και επέβαλε τον τεχνολογικό εξοπλισμό ως προϋπόθεση υλοποίησής της. Μέχρι το ξέσπασμα της πανδημίας ο χώρος στον οποίο αποκλειστικά πραγματοποιούνταν ο πυρήνας της εκπαιδευτικής διαδικασίας ήταν το σχολείο και η σχολική τάξη. Με την εφαρμογή της τηλεκπαίδευσης, καταλύεται αυτή η σύμβαση και επιβάλλονται νέοι περιορισμοί, τόσο ως προς την εργασία όσο και ως προς τη μαθησιακή διαδικασία.

Α. Καταρχάς, ενώ έως τώρα οι εκπαιδευτικοί εργάζονταν αποκλειστικά στο σχολείο, αξιοποιώντας τις υποδομές της σχολικής μονάδας, η τηλεκπαίδευση μετατόπισε τον χώρο εργασίας στην κατοικία του εκπαιδευτικού.

Η καθολική εφαρμογή της τηλεκπαίδευσης, για μεγάλο χρονικό διάστημα κατά τη διάρκεια της πανδημίας, σε αντικατάσταση της δια ζώσης διδασκαλίας, και μάλιστα από τον χώρο της κατοικίας, επέφερε σημαντικές παραβιάσεις στα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών, με πρώτο και κύριο την παραβίαση του διδακτικού και εργασιακού τους ωραρίου.

Πέραν της διάθεσης του προσωπικού χώρου για την εξυπηρέτηση της υπηρεσίας, στην συντριπτική τους πλειοψηφία οι εκπαιδευτικοί αντιμετώπισαν το πρόβλημα της διεύρυνσης του εργασιακού τους χρόνου, αφού ο χρόνος προετοιμασίας για την εξ αποστάσεως διδασκαλία αυξήθηκε σημαντικά σε σχέση με τον συνήθη χρόνο προετοιμασίας για τη δια ζώσης διδασκαλία. Σε μεγαλύτερο βαθμό, από ό,τι κατά τη δια ζώσης λειτουργία του σχολείου, αυξήθηκε και η απασχόλησή τους πέραν του θεσμοθετημένου εργασιακού ωραρίου, για την πραγματοποίηση παιδαγωγικών συνεδριάσεων τις απογευματινές και βραδινές ώρες και για την ενημέρωση και υλοποίηση εγκυκλίων και οδηγιών του ΥΠΑΙΘ, ακόμη και τις μεταμεσονύκτιες ώρες.

Η κατάλυση της διάκρισης μεταξύ του εργασιακού και του προσωπικού χώρου και χρόνου των εκπαιδευτικών επιβάρυνε τους/τις εκπαιδευτικούς και οικονομικά. Καταρχάς, η διεύρυνση του εργασιακού χρόνου, που δεν αναγνωρίζεται ως υπερωριακή απασχόληση, συρρικνώνει εμμέσως ακόμη περισσότερο τις ήδη περικομμένες οικονομικές απολαβές των εκπαιδευτικών που την τελευταία δεκαετία έχουν υποστεί μείωση κατά 40%. Στην ουσία είναι οι ίδιοι που επωμίζονται εξ ολοκλήρου το κόστος της τηλεκπαίδευσης, ενώ αυτό αποτελεί υποχρέωση της πολιτείας.

Επίσης, οι εκπαιδευτικοί αναγκάστηκαν να χρηματοδοτήσουν τις απαιτούμενες ψηφιακές υποδομές και τον τεχνολογικό εξοπλισμό, χωρίς να υπάρξει οικονομική ενίσχυσή τους από την πολιτεία. Η ανεπάρκεια τεχνολογικού εξοπλισμού της σχολικής μονάδας και η αδυναμία πραγματοποίησης παράλληλων τηλεδιασκέψεων (λόγω χαμηλών ταχυτήτων δικτύου) αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες που ενδεχομένως ώθησαν τους/τις εκπαιδευτικούς να εργαστούν από

το σπίτι, διαθέτοντας και αναβαθμίζοντας με προσωπικό κόστος ίδια τεχνολογικά μέσα και υποδομές δικτύου.

Επιπλέον, εγείρονται σύμφωνα με τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών ζητήματα επιπρόσθετων παραβιάσεων των δικαιωμάτων τους, όπως η παραβίαση των προσωπικών δεδομένων, της ιδιωτικότητας και των πνευματικών τους δικαιωμάτων. Τέλος, ως σημαντικό μειονέκτημα αναδεικνύεται και η διατάραξη της οικογενειακής ζωής.

Χωρίς να αποτελεί άμεσα εργασιακό δικαίωμα, η συνδεσιμότητα στο διαδίκτυο άπτεται επίσης της υποβάθμισης των συνθηκών εργασίας, αφού η κακή ποιότητα της δημιουργεί σοβαρά εμπόδια στους εκπαιδευτικούς στην άσκηση του εκπαιδευτικού τους έργου.

Επίσης, η απομάκρυνση από το φυσικό και συλλογικό χώρο εργασίας και η έλλειψη προσωπικής επαφής μεταξύ συναδέλφων, καθιστά εξαιρετικά δυσχερή την ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών μεταξύ τους και κατ' επέκταση την αλληλεπίδραση ιδεών και απόψεων, την ανταλλαγή προβληματισμών και τη συγκρότηση δεσμών αλληλεγγύης. Η πολιτική επιλογή της εφαρμογής μιας εκπαίδευσης από απόσταση ενέχει τον κίνδυνο, σύμφωνα με τις απαντήσεις, ανατροπής των εργασιακών σχέσεων και των δικαιωμάτων των εκπαιδευτικών, και εγείρει μια σειρά από επιπλέον πιθανούς κινδύνους, όπως είναι η αξιοποίησή της στο μέλλον για τη μείωση των θέσεων εργασίας, η χρησιμοποίησή της ως απεργοσπαστικού μηχανισμού και η μετατροπή της σε «πύλη εισόδου» για την εισχώρηση ιδιωτικών εταιρειών τεχνολογίας στη δημόσια εκπαίδευση.

Τέλος, η μετατροπή της παιδαγωγικής σχέσης των εκπαιδευτικών με τους μαθητές από άμεση σε «εικονική» και διαμεσολαβημένη, μέσω της τεχνολογίας, υποβαθμίζει άρδην όχι μόνο τη φύση της εργασίας τους αλλά και την εκπαιδευτική και μαθησιακή διαδικασία.

Β. Από την ανάλυση των απαντήσεων προκύπτει ότι η τηλεεκπαίδευση ενισχύει τις ήδη υπάρχουσες εκπαιδευτικές και μορφωτικές ανισότητες, ιδιαίτερα για τις ευάλωτες μαθητικές ομάδες και συνδέεται επιπλέον με τη δημιουργία νέων ανισοτήτων. Οι ανισότητες αυτές σχετίζονται κατ' αρχάς με την ανεπάρκεια τεχνολογικού εξοπλισμού και υποδομών δικτύου από μέρους των μαθητών/τριών, συνυπολογίζοντας και το γεγονός ότι μέχρι τη σύνταξη της παρούσας δεν έχουν διατεθεί κρατικοί πόροι για ενίσχυση των μαθητών/τριών προκειμένου να έχουν ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση. Ο αποκλεισμός ολόκληρων μαθητικών ομάδων από την τηλεεκπαίδευση, καθώς και η πλημμελής και προβληματική πρόσβαση σε αυτήν, λόγω χαμηλής ποιότητας τεχνολογικού εξοπλισμού,

συνδέεται και με μια σειρά από άλλα ζητήματα, όπως είναι ο χαρακτηρισμός φοίτησης για την προαγωγή και την απόλυση του μαθητή και η αξιολόγησή του. Προκύπτει, λοιπόν, ότι πέραν των μαθησιακών επιδόσεων, ο τεχνολογικός εξοπλισμός είναι ακόμα ένας παράγοντας που μπορεί να οδηγήσει σε σχολική αποτυχία και αποκλεισμό από την εκπαίδευση.

Επίσης, τα εγγενή ποιοτικά χαρακτηριστικά της τηλεεκπαίδευσης την καθιστούν υποδεέστερη της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας και συνδέονται με τα σοβαρά ελλείμματα κάλυψης και αφομοίωσης της ύλης. Επιπλέον, υπάρχουν ειδικές κατηγορίες διδακτικών αντικειμένων, των οποίων η διδασκαλία μέσω τηλεεκπαίδευσης είναι εξαιρετικά δυσχερής και αναποτελεσματική. Αναλόγως, το παιδαγωγικό κλίμα, η ψυχοκοινωνική διάσταση της μαθησιακής διαδικασίας ως βασική παράμετρος της, φαίνεται να πλήττεται σοβαρά από την τηλεεκπαίδευση. Οι εκπαιδευτικοί επισημαίνουν κυρίως προβλήματα στην αλληλεπίδραση μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών, προβλήματα συγκέντρωσης και οργάνωσης, κόπωση, περιορισμένη ανταπόκριση των μαθητών/τριών στα μαθήματα και στις εργασίες που τους ανατίθενται. Επίσης, σε μικρότερο βαθμό, αλλά όχι αμελητέο διαπιστώνονται προβλήματα εξάρτησης, παρενόχλησης/εκφοβισμού, καθώς και σωματικής και ψυχικής υγείας. Συνεπώς, η τηλεεκπαίδευση δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία.

Οι διαπιστώσεις για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της τηλεεκπαίδευσης, η παρατεταμένη εφαρμογή της και η αδυναμία συμμετοχής σε αυτήν όλων των παιδιών με ίσους όρους οδηγούν στην εκτίμηση ότι διανύουμε μια περίοδο προϊούσας εκπαιδευτικής κρίσης, οι διαστάσεις της οποίας θα αναδειχθούν τα επόμενα χρόνια.

Επίσης, η διαρκής υποχρηματοδότηση της δημόσιας εκπαίδευσης και η ελλιπής χρηματοδότηση της εν όψει της πανδημίας (π.χ. καμία δαπάνη για την αγορά και αναβάθμιση του απαραίτητου τεχνολογικού εξοπλισμού των σχολικών μονάδων και για την πρόσληψη επιπλέον μόνιμου εκπαιδευτικού προσωπικού κ.λπ.) μετακύλισε σημαντικό μέρος του κόστους της τηλεεκπαίδευσης στους εκπαιδευτικούς και στις οικογένειες των μαθητών.

Δεδομένων των παραπάνω συμπερασμάτων και της παρατεταμένης αναστολής της λειτουργίας των σχολείων είναι απαραίτητες οι θεσμικές παρεμβάσεις, ώστε α) να προστατευθούν τα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών και β) να αμβλυνθούν οι μορφωτικές και εκπαιδευτικές ανισότητες και να προληφθεί εγκαίρως η ενδεχόμενη αύξηση της σχολικής αποτυχίας και σχολικής διαρροής²⁰.

---

20 Ανάλογος προβληματισμός έχει εκφρασθεί και από άλλα ευρωπαϊκά συνδικάτα των εργαζομένων στον χώρο της εκπαίδευσης. Βλ. σχετικά ETUCE CSEE, *Education trade unions in times of COVID-19 and beyond, Overview of responses to the ETUCE Survey*, 12 March 2021.

Άμεσες παρεμβάσεις:

A. Λήψη μέτρων ασφαλούς λειτουργίας των σχολείων:

- Άμεση ένταξη των εκπαιδευτικών στον εμβολιαστικό σχεδιασμό, με προτεραιότητα των εκπαιδευτικών της ειδικής αγωγής
- Λειτουργία αποτελεσματικού μηχανισμού επιδημιολογικής επιτήρησης των σχολικών μονάδων
- Διενέργεια επαναλαμβανόμενων δωρεάν τεστ σε μαθητές/τριες και καθηγητές/τριες, ώστε να υπάρχει αποτελεσματική επιδημιολογική επιτήρηση της σχολικής κοινότητας.
- Μείωση του αριθμού των μαθητών/τριών (έως 15) ανά τμήμα
- Διάθεση μέσων ατομικής προστασίας (μάσκες κλπ.)
- Άδειες στους εκπαιδευτικούς που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες, χωρίς περιορισμούς, και με πρόβλεψη για την άμεση αναπλήρωσή τους
- Αύξηση του προσωπικού καθαριότητας
- Βελτίωση υποδομών υγιεινής (τουαλέτες, βρύσες κλπ.)
- Αύξηση των δρομολογίων στα ΜΜΜ για ασφαλή μετάβαση εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών στα σχολεία
- Νοσηλευτική και ιατρική παρακολούθηση των σχολικών μονάδων
- Να δοθούν άμεσα κονδύλια για το ασφαλές άνοιγμα των σχολείων.

B. Εκπόνηση ολοκληρωμένου σχεδιασμού προκειμένου να επιτευχθεί η ομαλή μετάβαση στη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς η μακρά περίοδος απουσίας από το σχολείο έχει επηρεάσει τους μαθητές/τριες μαθησιακά αλλά και ψυχολογικά (ενδέχεται να παρουσιαστούν προβλήματα συμπεριφοράς, αυξημένου στρες των μαθητών, ιδιαίτερα όσων αντιμετώπισαν τον θάνατο αγαπημένων προσώπων λόγω της πανδημίας):

- Διερεύνηση και καταγραφή των μαθησιακών κενών, επαναπροσδιορισμός και προτεραιοποίηση των μαθησιακών στόχων για το τρέχον και το επόμενο διδακτικό έτος, επαναπροσδιορισμός και αναπροσαρμογή της διδακτέας ύλης
- Μη πραγματοποίηση των προαγωγικών και απολυτήριων εξετάσεων και ειδικά της Α' λυκείου με την Τράπεζα Θεμάτων
- Μη εφαρμογή της ελάχιστης βάσης εισαγωγής και της σχεδιαζόμενης μείωσης του αριθμού των εισακτέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση
- Επιμόρφωση και συνεχής παιδαγωγική στήριξη των εκπαιδευτικών για την αντιμετώπιση των μαθησιακών κενών, της σχολικής αποτυχίας και των προβλημάτων διαχείρισης της σχολικής τάξης, που ενδέχεται να ενταθούν λόγω της παρατεταμένης τηλεκπαίδευσης και απουσίας από το σχολικό περιβάλλον
- Ψυχολογική στήριξη εκπαιδευτικών, μαθητών/τριών και των οικογενειών τους.

Γ. Τεχνολογική αναβάθμιση:

- Ενίσχυση του τεχνολογικού εξοπλισμού και υποδομών δικτύου των σχολικών μονάδων, ώστε να μην είναι αναγκασμένοι οι εκπαιδευτικοί να επιβαρύνονται οικονομικά με τη χρήση προσωπικού εξοπλισμού και οικιακών υποδομών δικτύου
- Διάθεση κατάλληλου τεχνολογικού εξοπλισμού προς ενίσχυση των μαθητών/τριών
- Δωρεάν πρόσβαση μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών σε δίκτυα υψηλής ταχύτητας
- Προστασία των προσωπικών δεδομένων μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών
- Άμεση αναβάθμιση του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου
- Συγκρότηση Κεντρικής Υπηρεσίας Νέων Τεχνολογιών, Πληροφορικής και Σχολικού Δικτύου με τοπικά παραρτήματα σε ΠΔΕ και ΔΔΕ (ΠΛΗΝΕΤ) με πλήρη στελέχωση
- Δημιουργία ηλεκτρονικού υποστηρικτικού υλικού για τους μαθητές με ευθύνη του ΥΠΑΙΘ και χωρίς την εμπλοκή ιδιωτικών εταιριών.

Μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο σχέδιο ανάκαμψης από τις επιπτώσεις της πανδημίας στην εκπαίδευση:

- Αύξηση της χρηματοδότησης της εκπαίδευσης, διορισμοί εκπαιδευτικών, επαναφορά του διδακτικού ωραρίου στα προ του 2013 επίπεδα
- Διορισμοί σχολικών ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών
- Μέτρα στήριξης των ιδιαίτερα ευάλωτων μαθητικών ομάδων (Ρομά, προσφύγων, έγκλειστων σωφρονιστικών καταστημάτων, μαθητών/τριών που δεν είχαν πρόσβαση στην τηλεεκπαίδευση). Απαιτείται σχεδιασμός εκπαιδευτικών πολιτικών στήριξης των ομάδων αυτών που είναι πλήρως αποκλεισμένες από την τηλεεκπαίδευση, ώστε να μην υποστούν περαιτέρω αποκλεισμό
- Μέτρα στήριξης των μαθητών/τριών με ειδικές μαθησιακές ανάγκες
- Μέτρα ενίσχυσης των μαθητών/τριών που κινδυνεύουν με σχολική αποτυχία και πρόωρη εγκατάλειψη
- Τα μέτρα αυτά μπορούν να είναι οριζόντια και εστιασμένα, ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα και τις ιδιαίτερες ανάγκες που προκύπτουν από τις προτεραιότητες των μαθησιακών στόχων.

Απώτερος στόχος πρέπει να είναι α) η ασφαλής λειτουργία των σχολείων για εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες, β) η διασφάλιση της συνέχισης της μάθησης, η οποία έχει διακοπεί εντελώς για κάποιες ομάδες του μαθητικού πληθυσμού και γ) η ποιοτική εκπαίδευση όλων των μαθητών και μαθητριών, η οποία έχει υποβαθμιστεί από την παρατεταμένη εφαρμογή της τηλεεκπαίδευσης, προσβλέποντας στην ισότιμη συμμετοχή όλων στην εκπαίδευση και στην κοινωνική δικαιοσύνη.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ανακοίνωση Ο.Λ.Μ.Ε., «Για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση» (17-03-2020):

<https://www.olme.gr/2020/03/17/17-03-2020-%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b5%ce%be-%ce%b1%cf%80%ce%bf%cf%83%cf%84%ce%ac%cf%83%ce%b5%cf%89%cf%82-%ce%b5%ce%ba%cf%80%ce%b1%ce%af%ce%b4%ce%b5%cf%85%cf%83%ce%b7/>

Ανακοίνωση Ο.Λ.Μ.Ε., «Τα σχολεία κλείνουν και η τηλεεκπαίδευση αναζητά το δρόμο της» (10-11-2020), [https://www.olme.gr/2020/11/10/10-11-](https://www.olme.gr/2020/11/10/10-11-2020-%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4/)

[2020-%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4/](https://www.olme.gr/2020/11/10/10-11-2020-%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CE%BB%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4/)

Ανακοίνωση Ο.Λ.Μ.Ε., 29-03-2021: «Νέα παρέμβαση της ΑΠΔΠΧ – Πλήρης αποτυχία του ΥΠΑΙΘ να προστατεύσει τα προσωπικά δεδομένα»,

<https://www.olme.gr/2021/03/29/29-03-2021-%ce%bd%ce%ad%ce%b1-%cf%80%ce%b1%cf%81%ce%ad%ce%bc%ce%b2%ce%b1%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b1%cf%80%ce%b4%cf%80%cf%87-%cf%80%ce%bb%ce%ae%cf%81%ce%b7%cf%82-%ce%b1%cf%80%ce%bf%cf%84/>

Ανακοίνωση Ο.Λ.Μ.Ε., 25-03-2021: «Ψέματα και καταπάτηση δικαιωμάτων 1,5 εκατομμυρίου μαθητών και εκπαιδευτικών από το ΥΠΑΙΘ»,

<https://www.olme.gr/2021/03/25/25-03-2021-%cf%88%ce%ad%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b1-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%ba%ce%b1%cf%84%ce%b1%cf%80%ce%ac%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1%ce%b9%cf%89%ce%bc%ce%ac%cf%84%cf%89%ce%bd-15/>

Δελτίο τύπου ΕΛΣΤΑΤ για το 2019,

<https://www.statistics.gr/documents/20181/adbe1a27-e2d2-5529-2f50-6872239bbff7>

ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ. της Ο.Λ.Μ.Ε., [«Μελέτη τεκμηρίωσης του αιτήματος της Ο.Λ.Μ.Ε. για 15 μαθητές κατ' ανώτατο όριο ανά τμήμα»](#), Αθήνα, Οκτώβριος 2020

Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής της Γ.Σ.Ε.Ε. (ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ), «Ετήσια Έκθεση για την Εκπαίδευση 2019-2020», Αθήνα, 2020

Ben Williamson & Anna Hogan, «*Commercialisation and privatisation in/of education in the context of COVID-19*», Education International, July, 2020

ETUCE CSEE, «*Education trade unions in times of COVID-19 and beyond, Overview of responses to the ETUCE Survey*», 12 March 2021

Κοινή Υπουργική Απόφαση, «*Έκτακτα μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 στο σύνολο της Επικράτειας για το διάστημα από την Τρίτη, 16 Μαρτίου 2021 και ώρα 6:00 έως και τη Δευτέρα, 22 Μαρτίου 2021 και ώρα 6:00*», Αριθμ. Δια/Γ.Π.οικ. 16320/2021-ΦΕΚ Β 996 – 13.03.2021

UNESCO, «*Education: From disruption to recovery*» (2020), <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies/coronavirus-school-closures>

UNESCO, «*Preparing the reopening of schools*». Resource Paper, 5 May 2020

Υ.ΠΑΙ.Θ., «*Εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Οδηγίες και σχετική ενημέρωση*» (21-3-2020), <https://www.minedu.gov.gr/exetaseis-2/1650-covid19/44445-21-03-2020-odigies-gia-tin-eks-apostaseos-ekpaidefsi#5-mipos-to-systima-afto-apokleiei-tis-pio-astheneis-koinonika-omades-pou-den-exoun-prosvasi-sto-diadiktyo>

Υ.ΠΑΙ.Θ., εγκύκλιος με θέμα: «*Οδηγίες και πληροφορίες για την Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*», 155692/ΓΔ4/14.11.2020

Υπουργική Απόφαση, «*Καθορισμός εξεταστέας ύλης για τα μαθήματα που εξετάζονται γραπτώς στις προαγωγικές εξετάσεις για το έτος σχολικό έτος 2020 – 2021*», 125735/Δ2 - ΦΕΚ 4178/Β/28-9-2020

Υπουργική Απόφαση, «*Καθορισμός διδακτέας – εξεταστέας ύλης των Πανελλαδικώς εξεταζόμενων μαθημάτων της Γ' τάξης Ημερήσιων και Εσπερινών ΕΠΑ.Λ. και της Δ' τάξης των Λυκείων των Ενιαίων Ειδικών Επαγγελματικών Γυμνασίων-Λυκείων (ΕΝ.Ε.Ε.ΓΥ.-Λ.) για το σχολικό έτος 2020-2021*», Φ6/3030/ΓΔ4-ΦΕΚ 50/Β/13-1-21

Υπουργική Απόφαση, «*Καθορισμός εξεταστέας ύλης για το έτος 2021 για τα μαθήματα που εξετάζονται πανελλαδικά για την εισαγωγή στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση αποφοίτων Γ' τάξης Ημερησίου Γενικού Λυκείου και Γ' τάξης Εσπερινού Γενικού Λυκείου*» (Β' 3046) (14-1-2021) 2021 3197/Δ2- ΦΕΚ 69/Β/14-1-21

